

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ПАНЧЕНКО Ірина Михайлівна

УДК 811.112.2'42

**ІМПЛІЦИТНА АДРЕСАТНА РЕФЕРЕНЦІЯ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ
ДИСКУРСІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ І
ПРАГМАДИСКУРСИВНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Безугла Лілія Ростиславівна,
доктор філологічних наук, професор

ХАРКІВ – 2016

ЗМІСТ

СПИСОК СИМВОЛІВ, УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДРЕСАТНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ.....	14
1.1. Поняття референції у логіці та лінгвістиці.....	14
1.1.1. Статичний підхід до вивчення референції.....	15
1.1.1.1. Поняття референції у логічній семантиці.....	15
1.1.1.2. Поняття референції у лінгвістичній семантиці.....	18
1.1.2. Динамічний підхід до вивчення референції: поняття референції у прагматиці та когнітивній лінгвістиці.....	20
1.2. Визначення референції, референта та кореферентності.....	26
1.3. Поняття адресатної референції в лінгвістиці.....	29
Висновки до розділу 1.....	35
 РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДРЕСАТНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ	38
2.1. Прагмадискурсивний підхід до вивчення адресатної референції.....	38
2.1.1. Пропозиція та інтенція.....	38
2.2.2. Дискурс як сфера реалізації адресатної референції.....	43
2.2. Типи адресатної референції в сучасному німецькомовному дискурсі.....	47
2.2.1. Поняття імпліцитності та експліцитності, імплікатури, імплікації, імпліциттури та інференції.....	47
2.2.2. Звертання як вербальна експліцитна адресатна референція в сучасному німецькомовному дискурсі.....	55
2.2.3. Імпліцитна адресатна референція в сучасному німецькомовному дискурсі.....	65

	3
2.2.4. Адресат як об'єкт адресатної референції	69
2.3. Матеріал та процедура дослідження імпліцитної адресатної референції.....	75
Висновки до розділу 2.....	77
 РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІМПЛІЦИТНОЇ АДРЕСАТНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ.....	80
3.1. Визначення поняття «індикатор імпліцитної адресатної референції»	80
3.2. Лексичні індикатори імпліцитної адресатної референції.....	81
3.2.1. Займенникові індикатори імпліцитної адресатної референції...	81
3.2.1.1. Займенник першої особи множини.....	82
3.2.1.2. Займенники третьої особи однини та множини.....	86
3.2.1.3. Вказівні займенники <i>der / die</i> та <i>dieser / diese</i>	88
3.2.1.4. Невизначено-особові займенники.....	89
3.2.2. Іменникові індикатори імпліцитної адресатної референції.....	99
3.2.3. Прикметникові індикатори імпліцитної адресатної референції.	106
3.3. Граматичні індикатори імпліцитної адресатної референції.....	107
3.3.1. Еліпсис.....	108
3.3.2. Пасивний стан дієслова.....	112
3.3.3. Синтаксичні конструкції із займенниками <i>es / das / was</i>	113
3.4. Виведення імпліцитної адресатної референції на ґрунті всієї експліцитної пропозиції.....	117
3.5. Виведення імпліцитної адресатної референції на ґрунті невербального акту.....	121
Висновки до розділу 3.....	122
 РОЗДІЛ 4. ПРАГМАДИСКУРСИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІМПЛІЦИТНОЇ АДРЕСАТНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ.....	125

4.1. Мовленнєвоактові особливості імпліцитної адресатної референції...	125
4.1.1. Експліцитні мовленнєві акти з імпліцитною адресатною референцією.....	125
4.1.2. Індиректні мовленнєві акти з імпліцитною адресатною референцією.....	135
4.1.3. Імплікативні мовленнєві акти з імпліцитною адресатною референцією.....	144
4.1.3.1. Імплікативні директиви.....	145
4.1.3.2. Імплікативні експресиви.....	153
4.1.3.3. Імплікативні асертиви.....	158
4.1.3.4. Імплікативні комісиви.....	162
4.1.3.5. Імплікативні квеситиви.....	165
4.2. Імпліцитна адресатна референція в структурі діалогічного дискурсу.....	166
4.2.1. Успішна та неуспішна адресатна референція.....	166
4.2.2. Комунікативні невдачі на ґрунті імпліцитної адресатної референції.....	169
4.2.3. Дискурсивні стратегії реалізації імпліцитної адресатної референції.....	174
Висновки до розділу 4.....	182
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	185
ДОДАТОК.....	188
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	229
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	229

СПИСОК СИМВОЛІВ, УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ

AP	адресатна референція
IAP	імпліцитна адресатна референція
MA	мовленнєвий акт
KN	комунікативна невдача
+>	слідує, впливає дискурсивно
&	кон'юнкція
<...>	прогалина у тексті прикладу або цитати

ВСТУП

Антропоцентризм як провідний принцип сучасних лінгвістичних студій зумовлює пріоритет досліджень, що фокусуються на вивченні функціонування мовних одиниць на тлі когнітивних і комунікативних процесів, пов'язаних із ними. Особлива увага приділяється прагматичним аспектам комунікації, що стосуються забезпечення ефективної інтеракції комунікантів та досягнення ними певних комунікативних цілей. Такий підхід передбачає поглиблене вивчення феномена референції, зокрема адресатної, з урахуванням екстралінгвістичних факторів – ситуації спілкування та її учасників, їхніх інтенцій, стратегій тощо.

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню імпліцитної адресатної референції в сучасному німецькомовному дискурсі. Адресатну референцію визначаємо як співвіднесеність певного актанта пропозиції висловлення з конкретним адресатом / адресатами цього висловлення, оформлену за допомогою вербальних чи невербальних засобів (або їхньої комбінації). Імпліцитна адресатна референція виникає за умов відсутності експліцитних (іменникових або займенникових) засобів референції до адресата, коли ідентифікація адресата відбувається шляхом переосмислення референції на ґрунті дискурсивного контексту.

Референція як відношення мовного знака до об'єктів реальної чи уявної позамовної дійсності є одним із центральних понять сучасної прагмалінгвістики. Лінгвістичні дослідження референції спираються на результати наукового пошуку логіки та філософської семантики, де вона розглядалася в позаконтекстних умовах як статичне відношення між лінгвістичною одиницею та її референтом [207; 232; 288; 307]. У динамічній інтерпретації референція становить співвіднесеність із індивідуальними об'єктами й ситуаціями, що варіюють у кожному окремому референційному акті [220; 266; 279; 321; 331], спільне конструювання смислу комунікантами, які, використовуючи мову, активують ментальні репрезентації позамовної

дійсності [317; 318], її аналіз відбувається на рівні висловлення або тексту. У когнітивній лінгвістиці референція розглядається як ментальний стан свідомості, в якому реалізується актуальний зв'язок між мовою та світом, як результат відповідних когнітивних операцій [256; 302].

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень феномен адресації привертає все більшу увагу як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців, роботи яких присвячені засобам експліцитної адресатної референції на матеріалі німецької [26; 31; 76; 143; 191; 198; 199; 241; 242; 243; 265], англійської [29; 61; 71; 75; 109; 132; 165; 166], української [108; 144], французької [44; 45; 68], іспанської [182], польської [133], російської [132; 167; 178] та інших мов. Проте поза увагою дослідників залишається вивчення саме імпліцитної адресатної референції. Хоча деякі лінгвісти [250; 268; 300] торкалися проблеми непрямой адресації, однак фундаментального дослідження феномена імпліцитної адресатної референції, що охоплює вивчення її структурно-семантичних та мовленнєвоактових особливостей, на сьогодні не проведено.

Актуальність теми дослідження визначається застосуванням дискурсивно-прагматичним підходом, що є одним із пріоритетних у сучасній лінгвістиці, а також необхідністю детального аналізу сутності імпліцитної адресатної референції та особливостей її реалізації в сучасному німецькомовному дискурсі. Робота сприяє розв'язанню одного з найважливіших наукових завдань сучасної германістики – встановленню особливостей актуалізації імпліцитних смислів у німецькомовному дискурсі.

Зв'язок роботи з науковими планами. Тема дисертації відповідає профілю наукових досліджень, що проводяться на кафедрі німецької філології та перекладу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в рамках тем «Проблеми іноземної мови, перекладознавства та методики когнітивно-дискурсивної парадигми», номер держреєстрації 0109U007962, та «Когнітивно-дискурсивні дослідження мови та перекладу», номер держреєстрації 0114U004320.

Об'єктом дослідження є висловлення з імпліцитною адресатною

референцією в сучасному німецькомовному діалогічному дискурсі.

Предмет дослідження становлять структурно-семантичні й прагматичні характеристики висловлень з імпліцитною адресатною референцією в сучасному німецькомовному діалогічному дискурсі.

Відповідно, **мета** дослідження полягає у встановленні структурно-семантичних і прагматичних властивостей висловлень з імпліцитною адресатною референцією, які актуалізуються в сучасному німецькомовному діалогічному дискурсі.

Меті дослідження підпорядковується вирішення таких **завдань**:

- систематизувати наукові підходи до вивчення референції;
- окреслити теоретичні засади дискурсивно-прагматичного підходу до вивчення адресатної референції;
- розробити дискурсивно-прагматичну методiku дослідження висловлень з імпліцитною адресатною референцією в сучасному німецькомовному дискурсі;
- класифікувати висловлення з імпліцитною адресатною референцією за ступенем переосмислення пропозиційного змісту та встановити її індикатори;
- з'ясувати іллокутивний та стратегічний потенціал досліджуваних висловлень;
- виявити випадки комунікативних невдач на ґрунті імпліцитної адресатної референції в сучасному німецькомовному дискурсі.

Матеріал дослідження склав масив даних із 1592 дискурсивних фрагментів з імпліцитною адресатною референцією, відібраних методом суцільної вибірки з художніх творів сучасних німецькомовних авторів загальним обсягом близько 25432 сторінок.

Методологічною базою дослідження слугують принципи дискурсивної прагмалінгвістики, яка на сучасному етапі розвитку характеризується акцентуацією когнітивного та дискурсивного векторів дослідження мовленнєвої взаємодії [11; 28; 30; 52; 72; 103; 110; 131; 135; 154; 158; 169; 172; 351].

Для вирішення окремих завдань розвідки залучаються такі **методи**:

- загальнонаукові (спостереження, опису, індукції, дедукції) – для відбору та аналізу мовного матеріалу й викладення положень дисертації;
- логіко-семантичні (імплікації, інференції, пресупозиції) – для виведення імпліцитної адресатної референції;
- структурно-семантичний – для виокремлення та класифікації індикаторів імпліцитної адресатної референції, дослідження їх структурно-семантичних характеристик;
- дискурсивно-прагматичні (контекстуальний, мовленнєвоактовий, інтенційний) – для виявлення іллокутивного потенціалу висловлень з імпліцитною адресатною референцією;
- дискурсивно-стратегічний – для виявлення їх стратегічного потенціалу в німецькомовному дискурсі;
- елементи кількісних підрахунків – для встановлення частотності релевантних явищ.

У роботі верифіковано **дослідницьку гіпотезу** – в сучасному німецькомовному дискурсі мовець, реалізуючи мовленнєві акти різних іллокутивних типів, здійснює референцію до адресата в імпліцитний спосіб за допомогою низки вербальних та невербальних засобів, вибір яких зумовлено дискурсивними стратегіями вуалювання, позитивної та негативної ввічливості.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні поняття імпліцитної адресатної референції та встановленні її структурно-семантичних і прагмадискурсивних характеристик у сучасному німецькомовному дискурсі, зокрема вперше:

- уведено поняття та надано дефініцію імпліцитної адресатної референції;
- розроблено класифікацію її індикаторів за ступенем переосмислення пропозиційного змісту;
- окреслено іллокутивний та дискурсивно-стратегічний потенціал висловлень з імпліцитною адресатною референцією;

- виявлено й систематизовано випадки релевантних комунікативних невдач.

Наукова новизна отриманих результатів може бути узагальнена в таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Адресатна референція як співвіднесеність одного з актантів пропозиції висловлення з його адресатом має експліцитний або імпліцитний спосіб вираження. Імпліцитна адресатна референція становить апеляцію до адресата / адресатів за відсутності експліцитно оформленого звертання, її виведення відбувається на основі дискурсивного контексту.

2. За ступенем переосмислення пропозиційного змісту імпліцитна адресатна референція має два типи: 1) переосмислення всієї пропозиції висловлення, 2) переосмислення лише адресатної референції на ґрунті індикаторів – специфічних лінгвістичних засобів, які сигналізують наявність імпліцитного позначення адресата.

3. Індикатори імпліцитної адресатної референції за структурно-семантичним критерієм поділяються на лексичні (іменникові, прикметникові та займенникові: особовий займенник *wir*, що не інклюзує адресанта, особові займенники 3-ї особи *er / sie / sie*, вказівні займенники *der / die* та *dieser / diese*, невизначено-особові займенники) та граматичні (еліпсис, пасивний стан дієслова та конструкції із займенниками *es, das, was*). Імпліцитна адресатна референція здатна супроводжуватись метафоричним і метонімічним переосмисленням пропозиції висловлення, а також невербальними засобами.

4. Висловлення з імпліцитною адресатною референцією здатні реалізувати мовленнєві акти різних іллокутивних типів і демонструвати різні сполучення експліцитної та імпліцитної іллокуції, насамперед, директивного типу. Найбільш частотною комбінацією є «експліцитний асертив – імпліцитний директив».

5. Успішна адресатна референція передбачає її реалізацію мовцем у межах певного мовленнєвого акту, сприйняття та правильну інтерпретацію адресатом. В успішному мовленнєвому акті адресатна референція завжди

успішна, тоді як у неуспішному мовленнєвому акті вона може бути як неуспішною, так і успішною. Остання ситуація має місце, коли адресатові вдається вірно декодувати спрямованість мовлення на себе, але не вдається зрозуміти й правильно інтерпретувати загальний зміст висловлення.

6. Комунікативні невдачі на ґрунті імпліцитної адресатної референції виникають через неточну референційну віднесеність, що пов'язана з непрозорістю форми адресатної референції. У випадку нерозуміння або неправильного розуміння адресатна референція може бути відновлена за ініціацією адресанта або адресата висловлення.

7. Імпліцитна адресатна референція підпорядкована тактиці непрямого позначення адресата та взаємодіє зі стратегіями вуалювання, позитивної та негативної ввічливості.

Теоретичне значення дослідження зумовлене його внеском у дискурсологію (поглиблення уявлень про особливості діалогічної взаємодії за допомогою висловлень з імпліцитною адресатною референцією), лінгвопрагматику (встановлення іллокутивного потенціалу висловлень з імпліцитною адресатною референцією), теоретичну граматику та лексикологію німецької мови (виявлення лексичних і граматичних індикаторів імпліцитної адресатної референції). Результати дослідження сприяють розробці теорій референції, мовленнєвих актів, імплікатур, увічливості, комунікативних невдач та поглибленню наукових знань у сфері розмовного дискурсу.

Практична цінність отриманих результатів полягає у можливості їх використання у викладанні курсів із теоретичної граматики німецької мови (розділи «Займенник», «Іменник», «Пасивний стан дієслова / Дієслово», «Прикметник», «Безособові конструкції», «Еліпсис»), лексикології (розділ «Фразеологія»), риторики (розділ «Основи мовленнєвого впливу»), загального мовознавства (розділ «Мова й мислення»), теорії комунікації (розділ «Фактор адресата»), спецкурсів із логіки, прагмалінгвістики, психолінгвістики, дискурсології, а також у наукових розвідках студентів та аспірантів.

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри німецької

філології та перекладу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Їх **апробація** відбулася на дванадцяти наукових конференціях:

- десяти міжнародних: IX Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2010); X Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2011); XI Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2012); Українсько-німецька наукова конференція «Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik» (Донецьк, 2012); II Наукова конференція германістів з міжнародною участю «Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика» (Харків, 2012); XII Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2013); XIII Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2014); XIV Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2015); IX Міжнародна наукова конференція «Пріоритети германського та романського мовознавства» (Луцьк, 2015); XV Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2016).

- одній всеукраїнській: II Всеукраїнська науково-методична конференція «Методичні та психолого-педагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі» (Харків, 2009);

- одній міжвузівській: Наукова конференція германістів «Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика» (Харків, 2010).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 7-ми одноосібних статтях, 6 із яких опубліковано у фахових збірках наукових праць України, 1 – у закордонному спеціалізованому виданні, і тезах 11-ти конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками, загальних висновків, додатку, списку використаної літератури (354 позиції) та списку джерел ілюстративного матеріалу (83 позиції). Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки (обсяг основного

тексту – 187 сторінок). У роботі наведено 7 таблиць і 2 рисунки, 237 фрагментів із масиву емпіричного матеріалу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДРЕСАТНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ

1.1. Поняття референції у логіці та лінгвістиці

Лінгвістичні дослідження референції спираються на результати наукового пошуку логіки та філософської семантики. Це пов'язано з тим, що референція – це, в першу чергу, семантично-когнітивний феномен [340, с. 11], а логіка традиційно вважається однією з передумов розвитку когнітивної лінгвістики, оскільки логічна інтерпретація сутності будь-якої мовної одиниці полягає в співвіднесенні форми з її внутрішнім логічним змістом і передбачає вивчення проблеми взаємовідносин категорій мови та мислення [104, с. 676]. Очевидним є факт, що референція суб'єкта визначає логічний зміст твердження, його істинність [6, с. 6]. Крім того, за словами О.Т. Кривоносова, «категорії логіки лежать в основі мовленнєвих форм, тісно переплетені й взаємодіють з ними» (тут і далі – переклад іншомовних цитат мій, І. П.) [80, с. 22].

У зв'язку з розбіжностями у дослідницьких підходах до вивчення явища референції та розумінні її сутності з позиції окремих дисциплін необхідним є її аналіз у рамках таких гуманітарних наук, як формальна логіка, філософська семантика, лінгвістична семантика, прагматика та когнітивна лінгвістика. Деякі дисципліни у своїх дослідженнях також не обходять питання референції, але вивчають лише окремі її аспекти. Приміром, центральним завданням референційного аналізу з точки зору синтаксису є дослідження особливостей синтаксичних конструкцій на основі референційних властивостей мовних одиниць [340, с. 27]. З позицій текстової лінгвістики, референція вивчається як засіб створення зв'язку між реченнями в межах тексту, що забезпечує текстову цілісність [214, с. 1].

За останні сімдесят років розуміння референції зазнало радикальних змін, тому вважаємо доцільним детальніше прослідити еволюцію підходів до явища

референції від статичного, що оминає увагою протагоніста, до сучасного – динамічного, когнітивно-орієнтованого прагматичного підходу.

1.1.1. Статичний підхід до вивчення явища референції. У статичному підході виокремлюємо логіко-семантичний і лінгвосемантичний напрями.

1.1.1.1. Поняття референції у логічній семантиці. Філософію здавна цікавили лінгвістичні питання, проте вона розглядала мову лише як відображення абстрактного мислення, залишаючи поза увагою її користувача [340, с. 65]. Для більшості філософів-лінгвістів первинним є абстрактне відношення між словами та об'єктами, що не залежить від інтенцій мовця, контексту та концептуальних знань [319, с. 347].

Логічні теорії базуються на дослідженні явищ не природної, а ідеальної мови, дослідження референції в рамках логічної моделі фокусується, перед усім, на вивченні співвідношення знака та індивідуального об'єкта референції, що стоїть за ним [22, с. 10].

Референція в логіці може визначатися як предметна, тобто та, що відноситься до номінації предметної сфери в конкретному мовленнєвому вжитку. Вона характеризує відношення знака з контекстно-незалежним референтом, аналіз якого не торкається прагматичних аспектів висловлення. Значення знака в логіці відображує закріплене, конвенційне відношення між мовою та позамовними реаліями [22, с. 15].

Аналіз існуючих концепцій референції в рамках логіки та філософської семантики уможливив також виявлення певних розбіжностей у поглядах окремих логіків та філософів. Основні відмінності стосуються термінології для йменування двох полярних аспектів мовного знака (понятійного змісту та здатності позначати об'єкти позамовної дійсності), наявності цих аспектів у власних назв та розуміння механізму встановлення зв'язків між іменем та предметом.

Дж.С. Мілль [288] оперує поняттями «конотація» (*connotation*) та

«денотація» (*denotation*), стверджуючи, що загальним іменам притаманні обидві властивості, а власним назвам – лише остання. Під конотацією мається на увазі дескриптивне значення, а термін «денотація» використовується на позначення референції. Як стверджує Дж.С. Мілль, власні назви лише позначають (денотують) індивідуальні об'єкти / істоти, але вони не вводять жодних ознак цих об'єктів / істот [288, с. 40]. Дж.С. Мілль дійшов висновку, що конотація сама по собі не детермінує денотацію імен: імена з різною конотацією можуть позначати один і той самий об'єкт.

Г. Фреге [232] вводить терміни «значення» (*Bedeutung*) та «смысл» (*Sinn*): смысл – та думка, яку містить слово, він є константним, під значенням він має на увазі референцію в сучасному її розумінні. Згідно Г. Фреге, мовні вирази з різним смыслом можуть мати один і той самий референт (*Morgenstern* – «ранкова зірка» та *Abendstern* – «вечірня зірка»). Окремо Г. Фреге виділяє уявлення про слово, що є суб'єктивним. За Г. Фреге, значення власної назви – сам об'єкт, при цьому вона може мати смысл, але не мати значення (*der gegenwärtige König von Frankreich* – «сучасний король Франції»).

Б. Рассел [307] розмежовував власне імена, тобто власні назви (*proper names*), та так звані визначені дескрипції (*definite descriptions*) – описові вирази, зокрема загальні назви. Власне імена становлять прості (повні) символи, що мають власні значення (співвіднесеність із денотатом) і виконують функцію суб'єкта твердження. Дескрипціями є неповні символи, які набувають значення (співвіднесеність з денотатом) лише у складі речення, тобто у випадку їхньої актуалізації в мовленні.

На позначення дуалістичної природи знака Б. Рассел обрав терміни «денотація» (*denotation*) та «значення» (*meaning*). На відміну від Дж.С. Мілля та Г. Фреге, Б. Рассел спростовував ідею про наявність смыслу як компонента значення у мовних виразів, хоча й розглядав властивості або універсалії як денотати для предикативних виразів [184, с. 36].

Б. Рассел займав опозиційну позицію порівняно зі своїми попередниками також щодо референції визначених дескрипцій. Визначені дескрипції в

інтерпретації Б. Рассела не мають референта, тоді як у Дж.С. Мілля та Г. Фреге вони є референційними виразами, а їхня референція визначається смислом / конотацією [184, с. 36–37]. За Б. Расселом, референція властива лише тим виразам, що гарантують наявність референта, а пропозиції речень з цими виразами становлять сингулярні пропозиції, що містять актуальні об'єкти дійсності [185, с. 57]. Стосовно власних назв Б. Рассел розділяв думку Г. Фреге, вважаючи їх семантично еквівалентними визначеним дескрипціям [184, с. 39].

Критики теорії визначених дескрипцій Б. Рассела справедливо зауважують, що він плував смисл (значення) із референцією, помилково вважаючи, що референція виразу (якщо вона наявна) повинна бути його смислом (значенням), а також не розрізнявав вирази та їхнє вживання [2, с. 13].

Р. Карнап [207] увів поняття, що й до тепер широко вживаються у логічній теорії референції. На позначення предметної області дійсності, відносно якої застосовується певна мовна одиниця, він використовує термін «екстенціонал». Іншими словами, під екстенціоналом мається на увазі референційний потенціал мовного знака [340, с. 14]. Протилежним йому є інтенціонал – зміст поняття, тобто сукупність ознак об'єкта, який воно йменує. Р. Карнап зауважує, що інтенціонал мовної одиниці відповідає його (прямого) смислу [207, с. 126].

Праця Р. Карнапа «Meaning and Necessity» [207] мала велике значення для прийняття науковою спільнотою ідей Г. Фреге [334, с. 39]. Проте сам Р. Карнап заперечував, що мав ідентичні фреґіанським експланаторні цілі. За словами Р. Карнапа, Г. Фреге мав на меті пояснити різницю між об'єктом, номінованим за допомогою імені, та його значенням, тоді як він (Р. Карнап) намагався обґрунтувати та розширити розмежування між денотацією та конотацією [207, с. 127]. Наділяючи мовні одиниці інтенціоналом та екстенціоналом, вчений не враховує таку їхню властивість як номінація. Р. Карнап розглядає відношення еквівалентності між реченнями та підпорядкованими їм мовними одиницями як дане та приписує всім еквівалентним мовним одиницям об'єкт [334, с. 39]. Проте відкритим залишається питання, як можна не враховувати номінацію в рамках еквівалентних відношень між іменами [там само].

Неточності у розмежуванні філософами та логіками термінів «денотат» та «референт», а інколи і їхня тотожна взаємозаміна, пов'язані з тим, що через нехтування прагматичних факторів у логіці обидва аспекти мовного знака розглядаються екстенсійно, як «позначення факту дійсності» [157, с. 11].

Таким чином, з точки зору логіки та філософської семантики референція – це абстрактне статичне семантичне відношення між мовним знаком та об'єктом дійсності, який він позначає, де дані про користувача мови та ситуацію мовлення не є релевантними. Такий статичний підхід досі превалює (хоча й імпліцитно) в деяких сучасних формально-семантичних концепціях, таких як, приміром, теорія репрезентації дискурсу [319, с. 348].

Наступний крок на шляху еволюції концепцій референції було зроблено лінгвістами-семантиками.

1.1.1.2. Поняття референції у лінгвістичній семантиці.

Розмежування семантики на філософську та лінгвістичну є дуже відносним. Як пише Н. Хомський, «методика й підходи лінгвістів та філософів мають багато спільного» [210, с. 269]. З. Вендлер у своїй роботі «Linguistics in Philosophy» стверджує, що структурна лінгвістика надала «нову техніку» для аналітичної філософії, яка є природним продовженням лінії розвитку, що простягається від філософів нормальної мови до Дж.Л. Остіна [341]. Н. Хомський скептично сприймає таке твердження З. Вендлера, проте погоджується, що мовознавцям вдалося пояснити й частково довести певні тези про систему знань людини, прямо пов'язані з класичними проблемами філософії духу [210, с. 312]. У свою чергу, лінгвісти теж, безперечно, багато перейняли у філософській традиції [там само, с. 269].

На відміну від філософської семантики та логіки, де як референція, так і денотація трактуються екстенсійно, лінгвістична семантика ці поняття чітко розмежовує. Така диференціація, на думку Л. Ліпки, є необхідною з двох причин: по-перше, різні лінгвістичні одиниці можуть позначати один і той самий об'єкт позамовної дійсності, по-друге, слід розрізняти лінгвістичні та екстралінгвістичні відношення, оскільки знання про мову не є ідентичними

знанням про світ та об'єкти [280, с. 47].

Дж. Лайонз [283] розрізняє дескриптивне (*descriptive meaning*), експресивне (*expressive meaning*) та соціальне значення (*social meaning*). Експресивне значення, що корелює з характеристиками мовця, та соціальне значення, яке пов'язане зі встановленням та підтриманням соціальних відносин, становлять об'єкт вивчення прагматики та соціолінгвістики, тоді як дескриптивне значення досліджується безпосередньо семантикою [Reis : 1980 цит. за : 340, с. 41]. У межах дескриптивного значення Дж. Лайонз виділяє такі компоненти, як смисл, денотацію та референцію. Смисл він визначає як відношення між одиницями певної мови незалежно від характеру відносин між ними та їхніми референтами [283, с. 206], денотацію – як відношення між лексемою й класом осіб, речей, якостей та ін. стосовно яких ця лексема може вживатися [там само, с. 207], тобто множиною всіх можливих об'єктів, що складають екстенціонал знака [22, с. 11]. Під референцією Дж. Лайонз розуміє відношення між мовною одиницею та референтом [283, с. 177]. Денотація об'єктів реального чи уявного світу реалізується за допомогою лексем, тобто абстрактних одиниць системи мови, а референція до конкретних чи специфічних сутностей позамовної дійсності здійснюється за допомогою лексичних єдностей [264, с. 37]. У такому розумінні денотат тяжіє скоріше до ідеального (мови), а референт – до узуального (мовлення) [22, с. 12].

Для С. Льобнера [281, с. 29] дескриптивне значення знаменного слова – це «концепт для його потенційних референтів», а дескриптивне значення речення (пропозиція) – «концепт для його потенційних референтних ситуацій».

Практична (прагматична) семантика, за Д. Буссе [205], спростовує тезу про те, що у мові є єдине значення знака. На відміну від традиційної лексичної семантики, прагматична семантика вивчає актуальне значення кожного слова в залежності від лінгвістичного оточення та різноманітних контекстних та ситуативних факторів [там само, с. 62].

Таким чином, представники лінгвістичної семантики визнають ситуативний характер референції, однак не приділяють достатньої уваги прагматичним факторам.

1.1.3. Динамічний підхід до вивчення референції: поняття референції у прагматиці та когнітивній лінгвістиці. Прагматизація теорій референції в явній формі почалася з критики концепції визначених дескрипцій Б. Рассела [6, с. 11]. У своїй роботі «On Referring» [331]. П.Ф. Стросон стверджував, що дані про існування певного індивіда та його унікальність не належать до комунікативно значущої інформації. Адже якщо ці дані невірні, тобто якщо ім'я не співвідноситься з жодним об'єктом, то має місце псевдовживання [6, с. 12]. Дуалізм семантичної структури імен та іменних виразів значною мірою пов'язаний з двома формами їхнього існування – в мові (її семантичній системі) та в її мовленнєвій реалізації [там само].

На думку П.Ф. Стросона, Б. Рассел сплутав умови здійснення мовленнєвого акту й твердження, що ці умови дотримані, адже сам факт існування об'єкта, що відповідає певній дескрипції, вжитої для його ідентифікації, і спроможність слухача вирізнити інтендований об'єкт серед інших складає пресупозицію, а не асертивний компонент висловлення [331].

К.С. Доннелан [220], критикуючи роботи Б. Рассела та П.Ф. Стросона, наголошує на необхідності розмежування референтного та атрибутивного (нереферентного) вживання визначених дескрипцій. Вона пише: «визначена дескрипція в рамках одного й того самого речення може функціонувати по-різному в залежності від умов її вживання» [там само, с. 100]. Згідно К.С. Доннелан, обидва способи можуть пресупонувати існування об'єкта дійсності, що відповідає опису. Проте лише у випадку референтного вживання адресат здатен успішно ідентифікувати референт, навіть якщо жоден об'єкт не задовольняє опису [там само, с. 106–107]. Для ілюстрації вчена наводить такий приклад: *The murderer of Smith is insane*. Референтним вживанням визначеної дескрипції *the murderer of Smith* буде у випадку її співвіднесеності з конкретною особою (приміром, чоловіком на прізвище *Jones*), а атрибутивним – в ситуації позначення нею невідомої особи, яка скоїла вбивство.

Науковою інновацією К.С. Доннелан є твердження про особливу позицію референтного вживання визначених дескрипцій, метою якого є надати

адресатові можливість ідентифікації референта висловлення та повідомити про нього певну інформацію. У такому випадку вжита дескрипція – це лише інструмент для досягнення вищеописаних цілей, а не основний компонент висловлення [185, с. 61–62].

Описані вище критичні зауваження П.Ф. Стросона та К.С. Доннелан, а також робота Г.П. Грайса про відмінності семантики та прагматики [240] стали поштовхом до виникнення ідеї розмежування семантичної референції (*semantic reference*) та референції мовця (*speaker's reference*), що була сформульована С. Кріпке [266]. Семантична референція, за С. Кріпке, визначається мовною конвенцією й становить об'єкт дослідження семантики, а референція мовця – контекстом та інтенцією автора висловлення й, отже, входить у коло інтересів прагматики [там само]. С. Кріпке зауважує, що теорія атрибутивного / референтного вживання К.С. Доннелан не може застосовуватися відносно власних назв [185, с. 62]. Згідно С. Кріпке, власні назви мають константний характер та константний зміст [там само, с. 67]. Внесок С. Кріпке справедливо оцінили також сучасні лінгвісти. Як зауважує П. Леонарді, теорія С. Кріпке є найбільш успішною серед нових теорій референції [274, с. 366].

Наступний важливий крок у напрямку прагматизації теорії референції було зроблено Л. Лінським. Дослідник наголошує на неідентичності таких властивостей, як референційний потенціал (*referring*) та здатність здійснювати референцію (*making a reference*) [279]. Акцентуючи активну роль мовця у референційному акті, Л. Лінський саме його, а не мовні одиниці чи вирази, наділяє властивістю здійснювати референцію. Виходячи з цього, невіддільним компонентом акту референції є комунікативні інтенції продуцента висловлення. Пізніше, в рамках інтенціонального підходу, референція була інтерпретована як один із проявів інтенції.

Перераховані підходи не можна повною мірою віднести до динамічних, проте вони становлять «фундамент» для формування динамічного підходу, представленого, перш за все, теорією мовленнєвих актів Дж.Р. Сьорля, когнітивними та психолінгвістичними концепціями вивчення референції.

Теорія мовленнєвих актів Дж.Р. Сьорля вивчає референцію з позиції умов її успішності [321]. Референційний акт, на думку Дж.Р. Сьорля, є неодмінною складовою кожного мовленнєвого акту та визначається як лінгвістичний акт мовця, завдяки якому адресат може успішно ідентифікувати інтендованого екстралінгвістичного референта. Таким чином, акт референції він уявляє як відношення між інтенцією мовця й ідентифікацією цієї інтенції адресатом [6, с. 14]. Для Дж.Р. Сьорля успішним є ідентифікуючий акт референції [345, с. 84], хоча він також наголошував, що навіть безпосереднє вказування на об'єкт не є однозначним, адже на увазі може матися колір, форма, матеріал тощо [321, с. 86]. З цієї причини Дж.Р. Сьорль наполягає на необхідності залучення до механізму референції контекстуальної інформації й фонду знань комунікантів, що доповнюють семантику референтного виразу до об'єму, достатнього для ідентифікації предмета мовлення [6, с. 14]. Отже, користувач мови, володіючи певними властивостями, може успішно здійснювати референцію, й така успішність базується, в першу чергу, не на значенні лінгвістичних одиниць, вжитих мовцем відносно референта, а на спільному досвіді комунікантів у конструюванні об'єктного світу [345, с. 87].

Таким чином, із точки зору прагматики, референцією є конкретний акт «відношення актуалізованого, включеного в мовлення імені чи іменного виразу (іменної групи) до об'єктів дійсності» [6, с. 6].

З кінця XX століття провідну позицію посідає когнітивний підхід до трактування референції, центральним питанням якого стало вивчення ментальних репрезентацій та операцій мовця та слухача, необхідних для успішної реалізації референції.

Когнітивна лінгвістика взяла за основу й розвинула тезу про те, що референція не обмежується лише перцептивно відчутним світом, а може реалізовуватися відносно фіктивних, уявних істот чи явищ, оскільки людина здатна когнітивно конструювати моделі, в яких референт позиціонується як ментальна сутність [317, с. 212]. Такі світи становлять онтологічні варіанти з поміж багатьох інших існуючих текстових світів, що знаходяться у

альтернативних відносинах з реальним світом [318, с. 31]. Реальний світ при цьому носить характер нормативної опорної системи; він надає базу для оцінок, претензій на істинність, правових рішень користувача мови [там само, с. 31]. Ми орієнтуємося на цю реальність і одночасно здатні когнітивно розмежовувати реальний та фіктивний світи [там само].

Важливим кроком у цьому напрямку стала теорія Р. Джекендофа про те, що референти мовних одиниць належать області проекції свідомості людини, що здійснює референцію [256].

Тож у когнітивній лінгвістиці референція визначається як ментальний стан свідомості, в якому реалізується актуальний зв'язок між мовою та світом як відповідний конструкт, результат когнітивних операцій. Референція становить кінцеву фазу складного когнітивного процесу – референціалізації, що охоплює такі ментальні операції, як: перцептуальне сприйняття об'єкта, створення його ментальної репрезентації, активізація та добір лексичної одиниці й зрештою звукове оформлення [317, с. 212–213].

Формулюючи висловлення та добираючи мовні засоби для нього, мовець для досягнення успішності референційного акту має враховувати фактор адресата. Адресатозорієнтоване мовлення та його залежність від варіативних ситуативних умов в рамках психолінгвістики вивчалися мангеймерською групою дослідників «Sprache und Kognition». Референція тут визначається як надання можливості ідентифікації об'єкта в змінному ситуативному контексті альтернативних об'єктів [там само, с. 215].

Таким чином, *референція у динамічній інтерпретації* – це спільне конструювання смислу комунікантами, які, використовуючи мову, активують ментальні репрезентації позамовної дійсності [319, с. 348].

Порівнюючи трактування сутності референції в рамках статичної та динамічної моделі, можна виділити низку відмінностей.

Статична теорія референції спрямована на однозначне виділення об'єкта з множини інших об'єктів і, відповідно, на однозначну (істинну) інтерпретацію знака. Референцію в ідеалі логіки дефінують як «вид безпосереднього зв'язку

мовного виразу з предметом у світі», коли мовний знак вказує на один єдиний предмет в світі [89, с. 5–6].

Референція в динамічній інтерпретації передбачає співвідношення з індивідуальними об'єктами й ситуаціями, що варіюють в кожному окремому референційному акті. Вона обумовлена трьома аспектами: прив'язаністю до одиниць певної мови, детермінацією через лексичні значення, що конвенційно пов'язані з мовними одиницями та визначають їх референційний потенціал (множину всіх можливих референтів), а також вживанням мовних одиниць у конкретній ситуації конкретним мовцем відносно певного реципієнта [317, с. 212].

У межах статичної моделі прийнято вважати, що здатність до референції визначається смислом мовної одиниці, який є конвенційно закріпленим. Прихильники динамічного підходу натомість відводили вирішальну роль саме прагматичним факторам конкретного референціального акту: характеристикам комунікантів та комунікативної ситуації, а також характеру взаємовідносин між ними, інтенції мовця, контексту.

Згідно з лінгвопрагматичною концепцією, на відміну від логічної, мовні одиниці не можуть здійснювати референцію самі по собі, а лише слугують засобом для користувача мови для того, щоб звернути увагу адресата на певний об'єкт дійсності з метою предикації певної якості цього об'єкта [183, с. 387].

Наступна відмінність статичного розуміння референції від динамічного полягає в тому, що з точки зору прагмалінгвістики не лише імена та іменні групи, але й предикати наділені референціальною властивістю. Як зазначає О.В. Падучева, прикріпленість мовленнєвого висловлення до дійсності створюється не лише за допомогою референції предметних термів, а також через референцію компонентів із пропозиційним значенням, що співвідносяться з фактами, подіями, ситуаціями [112, с. 10]. Таким чином, у прагматиці аналіз референції відбувається не на рівні позаконтекстного слова чи речення, а на рівні висловлення чи тексту.

Відмінним є також характер співвідношення знака з референтом. Для

логіки та філософії – це репрезентація, а для динамічної концепції відносини знака з референтом мають характер відображення. Сприймаючи знак, ми не просто «бачимо» світ, що відображується, а, бачачи його по-різному, конструємо нову реальність [22, с. 19].

Отже, референція як статичний феномен – це відношення між лінгвістичним виразом та його референтом, тоді як динамічна інтерпретація передбачає тристоронній процес з такими перемінними: користувач мови – лінгвістичні одиниці– об'єкти дійсності.

Аналізуючи інтерпретацію референції з позиції окремих дисциплін, спостерігаємо нетотожність трактування цього феномена, що пов'язано зі специфікою постановки цілей та методики кожної з них, а також зі складністю та багатогранністю феномена референції.

Логіка аналізує процес побудови істинних висловлень за допомогою реферуєчих виразів, розглядаючи референцію як статичний феномен в позаконтекстних, «лабораторних» умовах.

Семантика вивчає референційний потенціал мовних одиниць (перш за все семантичний потенціал детермінантів) та властивості мовних одиниць, причому цей аналіз відбувається на рівні абстрактної системи знань.

Лінгвістична прагматика зробила значний внесок у пояснення багатьох феноменів, пов'язаних з референцією. Саме прагматики включили в коло дослідження референції контекст, учасників та ситуацію комунікації й, у такий спосіб, ознаменували перехід від системно-структурного до антропоцентричного, комунікативнозорієнтованого підходу до вивчення референції.

У рамках когнітивного підходу були залучені онтологічно-концептуальні, репрезентативні та процедуральні аспекти референції, а власне поняття референції трактується як ментальний стан свідомості, де відношення між знаком та об'єктами дійсності становить не задану мовою константу, а низку когнітивних операцій.

Звичайно, не можна не враховувати взаємовплив вище перерахованих

дисциплін. Зокрема, семантичний референційний аналіз значною мірою обумовлений здобутками логічної концепції значення, адже семантики перейняли методологію дослідження саме у логіків. Доповнюючи, розвиваючи та заново осмислюючи положення логіки, прагматика та когнітивна лінгвістика залучили невідомі логікам аспекти референції й тим самим спричинили виникнення багатьох сучасних концепцій та теорій.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що, оскільки референція – це складне та неоднозначне явище, а зв'язки між окремими лінгвістичними дисциплінами та логікою є дуже тісними, то доволі важко чітко визначити, у компетенцію якої дисципліни входить той чи інший аспект вивчення референції та до якої концепції відноситься певне її трактування.

1.2. Визначення референції, референта та кореферентності

У цьому дослідженні орієнтуємося на дефініцію референції М.Е. Конте, яка визначає її як акт, що здійснюється мовцем за допомогою мовної одиниці з метою вказування на об'єкт дійсності та надання адресату висловлення можливості його ідентифікації (чи реідентифікації) [214, с. 1]. Єдина необхідна поправка до цього визначення полягає, на нашу думку, у необхідності залучення невербального компонента висловлення. Найбільш важливими невербальними засобами ідентифікуючої референції є вказувальні жести (рукою, головою, очима тощо). С. Кіта визначає вказувальний жест (в інших термінологіях – ілюстратор (*illustrator*) [224, с. 62], дейктичний (*deictic*) жест [285, с. 76], референційний жест (*referentielle Geste*) [292, с. 110]) як «прототипічний комунікативний рух тіла, що проектує вектор певної його частини; цей вектор індикує певний напрям, локацію чи об'єкт» [261, с. 1].

За допомогою вказувальних жестів можливо сфокусувати увагу на предмет розмови у спільному візуальному полі інтерактантів. Указувати можна на власне об'єкти, частини чи властивості об'єктів, на простір, спосіб поводження з об'єктом тощо [320, с. 203]. Проте успішним такий невербальний

референційний акт буде лише за умов інтеграції фізичного акту вказування в інтерактивні процеси конструювання значення, в яких інші важливі ресурси надають необхідні додаткові ознаки контекстуалізації щодо місцезнаходження цілі вказування, процесу реалізації референції та розуміння інтерактивної релевантності акту вказування [332, с. 292]. Зазвичай невербальні (кінесичні, просодичні та проксемічні) сигнали референції супроводжують вербальні, оптимізуючи у такий спосіб процес ідентифікації референта висловлення. Однак уособлене використання кінесичних (вказувальний жест, візуальний контакт) та проксемічних (наближення до референта висловлення) засобів також не виключено, приміром, у випадку неможливості чи небажання вживання вербальних засобів.

Інше вдале визначення референції надає Г. Фатер, який пише: «Висловлення експліцитно чи імпліцитно містить посилання на ситуацію, що лежить в основі предикації, а також на локації, часові інтервали та предмети, що позначають аргументи. Таке посилання називають референцією» [340, с. 11].

Отже, *референція* – це співвіднесеність певного актанта пропозиції висловлення з конкретним об'єктом (в широкому розумінні) реальної чи фіктивної дійсності, оформлена за допомогою вербальних / невербальних засобів (або їхньої комбінації). *Актантом* називаємо елемент пропозиції, представлений у реченні здебільшого номінативною одиницею, що є підпорядкованою дієслову та детермінує його валентність [333].

Слід зазначити, що референцію можна розуміти як дію (співвіднесення) – окрему складову мовленнєвого акту, що здійснюється мовцем, та як результат (співвіднесеність) – відношення, в яке вступають лінгвістичні вирази в контексті мовленнєвого акту [112, с. 79]. Іншими словами, сам акт референції становить інтенційний комунікативний, інтерактивний процес, а референція як дія організує інтенційну спрямованість того, що номінується [99, с. 13].

Під референтом прийнято розуміти об'єкт чи індивід, відносно якого за допомогою лінгвістичних засобів у межах конкретного унікального

мовленнєвого акту здійснюється референція [354, с. 466].

Р. Музан вводить поняття «дискурсивного референта» (*Diskursreferent*) [292]. Під дискурсивним референтом він розуміє сутність (маються на увазі не лише люди, але й тварини, рослини, предмети, місця, часові показники та абстрактні поняття), що, згадуючись у тексті чи дискурсі, стає частиною дискурсивного універсуму [там само, с. 4].

Ураховуючи невербальний фактор, ми визначаємо **референт** як об'єкт (у широкому розумінні) реальної чи фіктивної дійсності, з яким за допомогою вербальних та / або невербальних засобів співвідноситься конкретний актант пропозиції висловлення.

Для реалізації апеляції до предмета чи істоти вживаються певні референційні вирази, які обираються для його описання. Згідно Торбена Трене [335], «референційними» (*referentiell*) є вирази, здатні до референції. «Реферуєчим» (*referierend*) він називає референційний вираз, вжитий в рамках конкретного висловлення для реалізації референції. При цьому слід ураховувати висновок Л. Лінського про те, що не мовні одиниці здійснюють референцію, а мовець, що їх вживає [279]. Отже, референційність / референтність відносимо до мовних явищ, а безпосередньо реферуєчі вирази розглядаємо на рівні мовлення.

Кореферентність розуміємо як тотожне вживання двох або більше лінгвістичних виразів відносно одного й того самого референта. На текстовому рівні розрізняємо її анафоричну та катафоричну форми. Перша передбачає посилення на референта, що передує у тексті, за допомогою синоніма, гіпероніма тощо з метою реалізації принципу «*variatio delectat*» (лат. «різноманітність приносить насолоду») чи для уточнення названого раніше та недостатньо точно визначеного референта [340, с. 98]. Катафорична референція означає вербальне посилення на названого пізніше кореферента.

Далі вважаємо за доцільне детальніше розглянути феномен адресатної референції.

1.3. Адресатна референція в лінгвістиці

Завдяки референції людина пізнає світ від «себе», від найближчого простору, – до простору більш віддаленого, що виходить за межі власного «Я». Результатом такого пізнання стає створення вже не «світовідчуття», а істинно ментального, логічного світу [156, с. 8].

Адресатна референція (далі – АР) належить до області предметної референції (*Dingreferenz*), що є класичним і, як вважалося впродовж багатьох років, єдиним можливим випадком референції. «Предмет» в цьому випадку вживається в широкому значенні, тобто охоплює як живі, так і неживі істоти реального чи фіктивного світу [340, с. 93].

Г. Сакс та Е. Щеглов [309, с. 16], досліджуючи особову референцію (*person reference*), визначали її як системний домен із власною структурою та запропонували два критерія для визначення способу її реалізації:

1) преференція адресатної адаптації (*recipient design preference, Adressatenzuschnitt-Präferenz*) – вживання достатньо вичерпної референційної форми, достатньої для успішної ідентифікації адресатом референта;

2) преференція мінімізації (*minimization preference, Minimalisierungspräferenz*) – вживання короткої референційної форми (переважно одиничного референційного виразу, вираженого іменем) з метою мовної економії.

При цьому, на думку вчених, у випадку релевантності обох принципів, першому надається перевага.

Г. Сакс та Е. Щеглов вивчали особову референцію як опис третіх осіб за допомогою референційних виразів у діалогічній комунікації з адресатом, проте виведені ними принципи діють також відносно АР, хоча й мають певні особливості. Приміром, адресатні референційні форми відзначаються більшою стислістю форми, адже вони представлені переважно займенниками, тож преференція мінімізації висувається на перший план. Це підтверджується також можливістю опущення звертання за допомогою еліпсиса, пасивного стану

дієслова, безособових конструкцій, головна функція яких полягає у мовній економії. Уточнення референта висловлення не є потрібним ще й тому, що реалізація АР є очікуваною й передбачуваною в контексті комунікативної інтеракції. Крім того, при виборі форми вербального позначення адресата провідну роль відіграє соціально-регулятивний компонент, що у випадку референції до третіх осіб хоча й є релевантним, проте не відзначається настільки високим ступенем значущості.

У подальших роботах цього напрямку [221; 229; 275; 276; 314; 330] доводиться, що мовець адаптує референційну форму не лише відносно адресата, але й бере до уваги інтеракційні умови. Така ітеракційна мотивація проявляється, наприклад, у випадку називання персони не за ім'ям, а за допомогою позначення професійної приналежності з метою надання висловленню певного додаткового навантаження [234, с. 33].

Важливим здобутком став також висновок про те, що у процесі здійснення референційного акту активну позицію займає не лише продуцент висловлення, але і його адресат [212; 235].

Н. Енфілд [225], проаналізувавши існуючі дослідження особової референції на матеріалі різних мов, акцентує важливість її культурно специфічного компонента.

Усі викладені вище зауваження, безумовно, стосуються й АР, яка виникає для обслуговування міжособистісних стосунків, становить один з найважливіших аспектів мовленнєвого акту та визначається як апеляція до адресата (адресатів) за допомогою певних вербальних / невербальних засобів для маркування соціально-рольового аспекту відносин «автор висловлення – адресат».

Референція до адресата безпосередньо пов'язана з категорією зверненості (в іншій термінології – адресованості [29]), адресатності [133]), що визначається як комунікативна спрямованість мовлення на адресата (реального або уявного; одиничного або колективного) та є іманентною характеристикою будь-якого мовлення [76, с. 116]. Дієслово *adressieren* (нім. «адресувати»)

тлумачиться як «направляти комусь, призначати комусь» [353, с. 86]. Категорія адресатності опредмечує уявлення про адресата й особливості його текстово-інтерпретативної діяльності [71, с. 15]. На думку О.Д. Шмельова, адресація висловлення становить необхідну складову комунікативного акту, що може бути зверненою до конкретної особи (або тварини, неживої істоти, явища за умов утілення), групи осіб, а також до відкритого класу адресатів [178, с. 135]. За Н.Л. Романовою, мовні засоби прямої номінації адресата, контактності та привернення уваги реципієнта, поряд з прийомами діалогізації (рольової побудови) висловлення, належать до основних маркерів діалогу [143, с. 5].

Слід зазначити, що у нашому дослідженні ми чітко розмежовуємо «звернення» (*Bezugnahme*) та «звертання» (*Anrede*) як центральний засіб експлікації звернення [76, с. 116]. Під **зверненням** розуміємо вербальне посилення на партнера (партнерів) по комунікації. **Звертання** ж визначається у літературі як «слово або сполучення слів, що називають особу чи предмет, до яких звертається мовець» [349, с. 445]. Отже, звернення – це комунікативна категорія, тоді як звертання – комплекс лексико-граматичних засобів для реалізації цієї категорії.

Водночас, слідом за Ф. Браун та ін. [198, с. 15], диференціюємо також звертання як вербальну реалізацію (*Anrede*) та звертання як дію – акт встановлення контакту, початку комунікативного акту (*Ansprechen*).

За М. Гартунгом [243], мовець, використовує адресацію за такими мотивами: привертання уваги (наприклад, при втраті візуального контакту); підвищення ступеню уваги з риторичних причин; вказування на облігаторність реакції (приміром, у питаннях); селекція конкретного адресата з групи потенційних реципієнтів; встановлення присутності (приміром, на судових засіданнях); дотримання ритуалів (наприклад, нормативні форми звертання під час офіційних церемоній); вираження поваги; відведення адресату певної соціальної ролі; цілеспрямована образа чи вираження зневаги через вживання недоречної форми адресації (приміром, вживання відносно співрозмовника займенника *du* замість *Sie*); сегментація / структуризація промови (приміром,

введення кульмінації розповіді). На нашу думку, всі вищевикладені функції є науково виправданими, проте не торкаються імпліцитної реалізації категорії адресатності.

Адресатну референцію визначаємо як співвіднесеність одного з актантів пропозиції (експліцитної або імпліцитної) з конкретним адресатом певного висловлення.

Співвідношення мовних одиниць із позамовною дійсністю в сфері референції інтерпретується не тільки в опозиції «референтне – нереферентне», але й в рамках референтності як «одиничне – повторюване», «індивідуалізоване – не індивідуалізоване», «визначене – невизначене», «відоме – невідоме», «загальне – конкретне», «тривіальне – нетривіальне» тощо [105, с. 202–203].

Адресатна референція – це референція ідентифікуюча. Ідентифікуюча функція слугує для виконання двох окремих завдань: ідентифікації предмета відносно дійсності та ідентифікації предмета відносно тексту (вказування на кореферентність висловів, що позначають один і той самий предмет) [6, с. 21]. Область ідентифікації охоплює засоби та механізми, що пов'язані з інгерентними суперечливими властивостями ядерного концепту, тобто передбачає інтенціональну характеристику, делімітацію, модифікацію чи екстенціональну референціалізацію через дейксис [262, с. 135]. Під **дейксисом**, слідом за К. Зенгольцом, розуміємо «прив'язану до певних виразів властивість мови у певний спосіб локалізувати стан речей за допомогою двомісної спрямованої реляції та закріплювати її в ситуації висловлення таким чином, щоб її вихідний пункт позначав місце, час чи носія висловлення» [325, с. 24]. Вихідний пункт дейксисної реляції носить назву «оріго» (*origo*) чи «дейктичного центру» (*deictic centre*) [204], а цільовий пункт дейксисної реляції – об'єкт дейксису [325, с. 24].

Доцільним, на наш погляд, є розмежування видів АР за критерієм визначеності. Ступінь визначеності об'єктів дійсності, про які йдеться, не продиктований певними нормами мови, адже зв'язки між лексичними виразами

та об'єктами дійсності не є константними, а реалізуються в комунікації через ситуативно обумовлене дотримання відкритих соціальних норм, що можуть бути порушені чи змінені [345, с. 42]. Виникнення значення визначеності / невизначеності пов'язано з конкретним актом комунікації та його прагматичними параметрами: 1) інтенцією мовця (його бажанням представити ситуацію як визначену чи невизначену); 2) можливістю адресата адекватно інтерпретувати ситуацію; 3) умовами мовленнєвого спілкування: безпосередній / опосередкований контакт [105, с. 203].

Визначену адресатну референцію (1) розуміємо як співвіднесеність з конкретним однозначно виділеним адресатом, а **невизначену** – з гіпотетичним абстрактним адресатом чи невизначеним представником із множини потенційних адресатів (2):

(1) [До Лені завітав колишній вчитель географії її доньки]

„Setzen Sie sich, Herr Ahlebrach. Möchten Sie ein Glas Wein?“

„Oh nein, danke“. (Vogele: Melonentango, S. 220)

(2) [Табличка на руїнах будівлі]

„Betreten verboten“, lies sie laut. „Lebensgefahr!“ (+> Du darfst / Sie dürfen / ihr dürft nicht hereinkommen!) (Wortberg: Die Farbe der Angst, S. 40)

З огляду на первинність ідентифікуючої функції, АР здебільшого спрямована до конкретного адресата. Слід зазначити, що імпліцитно оформлена АР може бути визначеною навіть за умов оформленості за допомогою засобів невизначеної референції (іменного виразу з неозначеним артиклем, невизначено-особового займенника), в цьому випадку має місце так звана псевдонеvизначеність:

(3) [Чоловік (Оле) провокує ревності у подруги (Герпі)]

„Soll ich dir mal sagen, wie viele Frauen mir in dieser Woche signalisiert haben, dass sie sofort bereit wären, Mias Stelle zu übernehmen? Mit allen Rechten und Pflichten?“

„Ich wette, jede einzelne deiner Sprechstundehilfen“, sagte ich. „Und wie viele sind das?“

„*Hoho, ist da etwa jemand eifersüchtig?*“, fragte Ole. (+> *Gerri, du bist eifersüchtig.*) (Gier: *Für jede Lösung ein Problem*, S. 262)

Щодо розмежування референції на генералізовану (референція до класу) та індивідну (референція до індивіда / індивідів), відносимо АР до індивідного виду, адже навіть у випадку вживання лексичної одиниці в генералізованому значенні для позначення адресата, референція здійснюється відносно певного індивіда / певних індивідів, сфокусованих у денотативному просторі за допомогою просторово-часових координат, тобто відбувається звуження області референції:

(4) [Свекор обирає тварину для сімейного герба та питає думки невістки]

„*Welches Tier passt zu uns Leuenhagens?*“ <...>

„*Seepferdchen!*“, stieß ich hastig hervor.

Hermann verdrehte die Augen. „Ich sehe schon, Frauen darf man in solchen Sachen nicht nach ihrer Meinung fragen.“ (+> *Frauen verstehen nichts von Wappen. +> Du verstehst nichts von Wappen.*) (Gier: *Auf der anderen Seite ist das Gras viel grüner*, S. 89)

Випадки з генералізованим адресатом, як наприклад, у комунікації автора й читача художнього твору, не входять у об'єкт нашого дослідження.

Конкретно спрямовані мовленнєві акти поділяють на ідивідуально спрямовані (моноадресатні) та колективно спрямовані (поліадресатні) [59; 177, с. 48], відповідно виділяють індивідуально-адресовані та колективно-адресовані звертання. Під індивідуально-адресованими звертаннями розуміють індивідуалізуючі (однореферентні) засоби номінації адресата. Колективно-адресовані звертання включають одиниці, що позначають певну кількість, клас осіб (багатореферентні звертання) [132, с. 17]. Використовуючи це розмежування, вважаємо за доцільне виділення **моно-** та **поліадресатної референції**, визначаючи першу як референцію до одиничного адресата, а другу – як співвіднесеність із множиною адресатів висловлення (двома або більше), що можуть мати однаковий або різний статус (експліцитний та імпліцитний адресати).

Ідентифікація адресата може відбуватися за допомогою не лише вербальних, а й невербальних засобів, як, приміром, візуальний контакт чи рукостискання, при цьому вербальна ідентифікація може здаватися надмірною [348, с. 915]. Однак вербальне вираження, на нашу думку, не є надмірним, оскільки звертання поряд з ідентифікуючою виконує цілу низку інших функцій – соціально-регулятивну, оцінно-емотивну, є носієм культурного компонента певної мови. Виходячи з цього, відповідно до використання лінгвістичних чи нелінгвістичних засобів для оформлення АР, виокремлюємо вербальну та невербальну адресатну референцію.

За ступенем способу вираження розмежовуємо експліцитну та імпліцитну АР (див. рис. А додатку), що будуть докладніше розглянуті у другому розділі.

Висновки до розділу 1

1. Лінгвістичні дослідження референції спираються на результати наукового пошуку логіки та філософської семантики, які розглядають референцію як статичний феномен у позаконтекстних умовах. Референція як статичний феномен становить відношення між лінгвістичним виразом та його референтом. Статична теорія референції спрямована на однозначне виділення об'єкта із множини інших об'єктів і, відповідно, на однозначну (істинну) інтерпретацію знака. У рамках цієї моделі прийнято вважати, що здатність мовної одиниці до референції визначається смислом, який є конвенційно закріпленим за нею.

2. Референція в динамічній інтерпретації передбачає співвіднесеність мовних знаків з об'єктами й ситуаціями, що варіюють у кожному окремому референційному акті, вирішальна роль при цьому належить прагматичним факторам конкретного референціального акту: характеристикам комунікантів та комунікативної ситуації, а також характеру відносин між ними, інтенції мовця, контексту. Згідно з цією концепцією, мовні одиниці не можуть здійснювати референцію самі по собі, а лише слугують інструментарієм для

користувача мови. У динамічній моделі аналіз референції відбувається не на рівні позаконтекстного слова чи речення, а на рівні висловлення чи тексту.

3. У нашому дослідженні визначаємо референцію як співвіднесеність певного актанта пропозиції висловлення з конкретним об'єктом (у широкому розумінні) реальної чи фіктивної дійсності, що реалізується за допомогою вербальних чи невербальних засобів (або їхньої комбінації). Актантом є елемент пропозиції, представлений у висловленні здебільшого номінативною одиницею, що є підпорядкованою дієслову та детермінує його валентність. Референт – об'єкт (у широкому розумінні) реальної чи фіктивної дійсності, з яким за допомогою вербальних та / або невербальних засобів співвідноситься конкретний актант пропозиції висловлення.

4. Адресатна референція належить до області предметної референції та визначається як співвіднесеність одного з актантів пропозиції (експліцитної або імпліцитної) висловлення з його адресатом. Вона безпосередньо пов'язана з категорією зверненості, але не є її термінологічним аналогом. Під зверненням розуміємо комунікативну категорію, звертання ж є комплексом лексико-граматичних засобів для реалізації цієї категорії.

5. Розмежовуються види референції за різними критеріями – визначена й невизначена, генералізована (референція до класу) та індивідна (референція до індивіда / індивідів), вербальна й невербальна. Адресатна референція завжди є індивідною, адже адресат є зафіксованим у денотативному просторі за допомогою часових та просторових координат, проте може бути визначеною або невизначеною, моноадресатною або поліадресатною, вербальною й невербальною.

5.1. Визначена адресатна референція – співвіднесеність із конкретним, однозначним адресатом, а невизначена – з гіпотетичним абстрактним чи невизначеним представником із множини потенційних адресатів.

5.2. Моноадресатна референція є референцією до одиничного адресата, тоді як поліадресатна референція становить співвіднесеність із множиною адресатів висловлення (двома або більше).

5.3. Вербальна адресатна референція реалізується за допомогою лінгвістичних засобів, а невербальна – за допомогою нелінгвістичних (кінесичних, проксемічних, просодичних). Невербальні засоби адресатної референції можуть супроводжувати вербальні або вживатися автономно.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [127; 296].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДРЕСАТНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ

2.1. Прагматодискурсивний підхід до вивчення адресатної референції

У руслі актуальних лінгвопрагматичних студій феномен міжособистісної комунікації розглядається набагато ширше, ніж суто процес інформаційного обміну. Поведінка або висловлення адресанта інтерпретується з позиції його ставлення до адресата та характеру відносин між ними [282, с. 3].

Такий підхід при описі лексичної системи мови виводить на якісно новий рівень осмислення зв'язку між денотатом та знаком, який його називає, що зумовлює формування мовцем як індивідуальної, так і соціальної мовної картини світу, на тих засадах, які дозволяють найбільш адекватно включитися в розуміння національної специфіки лексичної системи конкретної мови [151, с. 123]. Саме тому в рамках нашого дослідження для виділення й аналізу типів АР поряд із структурно-семантичним використано прагматикодискурсивний підхід.

Для підведення методологічної бази та уточнення термінологічного апарату дослідження необхідним є детальний розгляд релевантних прагматодискурсивних понять: пропозиції, інтенції, дискурсу, мовленнєвого акту, дискурсивної стратегії, імпліцитності, експліцитності, імплікації, імплікатури, імпліциттури та інференції.

2.1.1. Пропозиція та інтенція. За Дж.Р. Сьорлем, референція, поряд з предикацією, є складовою пропозиційного акту [322].

Термін «пропозиція» запозичено з логіки, де він означає «співвіднесеність висловлення з ситуативним типом; набір ознак, що їх повинна мати ситуація, щоб бути потенційно позначеною певним висловленням» [66, с. 27–28], «функцію можливих світів, яка має істиннісне значення, множину можливих світів, де стан речей, що виражається, є істинним» [209, с. 1561; 303, с. 96].

Пропозиція в лінгвістичній семантиці – це «семантична структура, що складається з предиката з заповненими валентностями» [93, с. 18], причому в семантиці досліджуються умови істинності пропозицій ізольовано від контексту [197, с. 289].

Лінгвопрагматика аналізує пропозиції в залежності від ситуації мовлення, в якій вживається речення [там само]. Пропозиція з точки зору прагматики – це погляд мовця на «стан речей» «можливого світу», однак і сам мовець належить до цього світу й становить його невід’ємну частину, тому все, що він відчуває та переживає, може стати в комунікації твердженням / запереченням [93, с. 18].

У руслі сучасних лінгвопрагматичних студій найпоширенішими є такі визначення поняття пропозиції: «мисленнєвий зміст речення» [65, с. 141], «не весь смисловий зміст речення, а лише та його частина, яка відображає денотат – подію, що описується реченням, фрагмент дійсності (або вигаданого світу), «стан речей»» [136, с. 25], «частина смислової структури речення, яка здатна поєднуватися з будь-яким «модусом комунікативної цілі», тобто з дієсловами, що виражають цілеспрямованість мовленнєвого акту» [4, с. 34], «зміст речення, що підлягає оцінюванню на істинність» [286, с. 201], «об’єктивно повідомлюване» [93, с. 16], «конфігурація лексичних найменувань, взаємопов’язаних семантико-синтаксичними відношеннями у єдине смислове ціле» [1, с. 7].

Різні філософи та лінгвісти асоціювали пропозиції з реченнями [188], вживанням речень [331] або з конкретним мовцем в контексті [322]. На думку Р.С. Столнейкера, пропозиції мають розглядатися абстраговано від окремих мов та лінгвістичних формулювань (речень, що їх виражають), з одного боку, та ізольовано від видів мовленнєвих актів, у яких вони фігурують, з іншого боку [329, с. 391].

Ураховуючи прагматичний та когнітивний ракурси, в яких розглядається пропозиція в нашому дослідженні, ми беремо за основу дефініцію Л.Р. Безуглої: «Пропозиція – це різновид ментальної репрезентації людини, яка

становить конфігурацію концептів і активується в її свідомості в процесі когнітивно-комунікативної діяльності» [11, с. 92].

Окрім референційної складової, пропозиційний акт містить «предикації» – твердження про об'єкти та стан речей, відносно яких здійснюється референція [250, с. 5]. Проте ця дефініція не враховує той факт, що референція також здійснюється у межах предикації [339, с. 93]. Г. Фатер наводить такі приклади, що наочно доводять цю тезу [340, с. 15]:

(a) *Paul kennt Maria.*

(б) *Dem Jungen war komisch zumute.*

(в) *Es regnet / schneit / dämmert.*

У прикладі *a*, окрім суб'єкта, референцію здійснює також об'єкт (*Maria*), в прикладі *б* – лише об'єкт (*dem Jungen*), а останній приклад – це випадок нереперентного вживання безособового займенника *es*, але ситуативна референція реалізується навіть у третьому випадку [там само]. Поняття ситуативної референції ввів С. Льюбнер [281, с. 29], стверджуючи, що речення завжди реферують до ситуації.

Таким чином, дослідження референції у відриві від предикації та загального смислу висловлення не може бути ані достатнім, ані адекватним [6, с. 25], адже предикат є смисловим зв'язком між актантами пропозиції, здатними до референції, та при цьому сам може бути носієм референційної властивості.

Аналіз теоретичної літератури уможливив виділення таких типів пропозицій:

I. За структурою:

1. а) Прості пропозиції – містять одну незалежну пропозицію.

б) Складені / складні пропозиції (макропропозиції) – містять дві або більше незалежні пропозиції, поєднані за допомогою таких механізмів, як модифікація, квантифікація, доповнення, кон'юнкція та ін. [258, с. 12].

2. а) Повні пропозиції.

б) Неповні пропозиції – ті, що містять імпліцитно виражені компоненти (імпліцити) і тому є залежними від контексту [196, с. 304].

в) Відкриті пропозиції – характеризують питальні висловлення за наявністю когнітивного дефіциту щодо певного пропозиційного компонента [346, с. 181].

II. За способом репрезентації:

1. а) Віртуальні пропозиції, що не передбачають обов'язкового акту предикації. При одному предикаті (або реляторі) вони можуть містити один чи декілька актантів або релятив [179, с. 98–99]. Сюди відносять підметно-присудкові структури, атрибутивні й обставинні елементи, речення, інфінітивні і дієприкметникові звороти, інфінітиви, герундії, пропозитивні імена, а також численні граматичні категорії.

б) Актуальні (комунікативні) пропозиції, репрезентуються лише суб'єктно-предикатними або тема-рематичними структурами і будуються саме на предикації і обов'язково містять момент ствердження, або асерції [там само].

2. а) Дескриптивні пропозиції – ті, що представляють стан речей, існування якого є заданим та становить критерій істинності [53, с. 196].

б) Креативні пропозиції – ті, що представляють стан речей, який має бути створено [там само].

III. За ступенем мовного вираження:

а) експліцитні пропозиції (експліциттури), що вербалізуються у процесі мовного формування.

б) імпліцитні пропозиції (імпліциттури та імплікатури), які не є безпосередньо вербалізованими, а виводяться на базі експліцитної пропозиції та дискурсивного контексту [11, с. 93].

Варто також зазначити, що пропозиція може бути взагалі відсутньою, це стосується, наприклад, висловлень на зразок «*Guten Tag!*» [344, с. 161]. У такому випадку мовець не має на меті повідомити щось про світ, а просто хоче підтвердити міжособистісні стосунки як такі. За допомогою формул привітання мовець може сигналізувати адресатові, що він його помітив та визнає його існування. Проте навіть у цій ситуації він певною мірою реферує до ситуації – до світу, в якому знаходяться інтерактанти [336, с. 25].

Ставлення адресанта до пропозиційного змісту висловлення виражається у пропозиційній установці – ментальному відношенні (вірі, бажанні, надії, поглядах та ін.) між індивідом та пропозицією [272, с. 679]. Умотивованість мовленнєвої поведінки є одним із найважливіших рушійних чинників досягнення автором своєї комунікативної мети, оскільки результат вербальної взаємодії з адресатом напряду залежить від інтенцій адресанта, закладених у його мовленнєвій діяльності [79, с. 86].

Термін «інтенція» охоплює різні аспекти процесу переведення бажань та цілей у поведінку, включаючи планування та репрезентацію дії, спрямованість цілей та контроль виконання дії. У залежності від пріоритету певного з цих аспектів інтенція може інтерпретуватися по-різному. З одного боку, інтенція може трактуватися ізольовано від дії, як уособлений ментальний стан. З іншого боку, інтенція може втрачати свою незалежність, стаючи ментальним компонентом дії як такої [190, с. 226].

Ці два погляди на інтенцію уможливили виокремлення Дж.Р. Сьорлем [324] репрезентаційної (позакомунікативної) та комунікативної інтенції. Репрезентаційна інтенція відповідає пропозиційній установці та може визначатися як спрямованість свідомості на певний об'єкт – концепт або пропозицію [11, с. 101].

Комунікативна інтенція складається з іллокутивної (розпізнання іллокуції висловлення) та перлокутивної цілі (вплив на думки, почуття, вчинки адресата) [там само]. Форми вираження комунікативних інтенцій можуть бути як прямими, так і непрямыми, реалізованими нестандартними засобами, один з яких становить імпліцитна АР.

Комунікативну інтенцію, слідом за Л.Р. Безуглою, визначаємо як намір адресанта донести до адресата свою репрезентаційну інтенцію і таким чином вплинути на нього [там само].

Як пропозицію, так і інтенцію, доцільно розглядати в рамках дискурсу.

2.1.2. Дискурс як сфера реалізації адресатної референції.

Дискурс становить складний та багатогранний конструкт, що демонструє неоднозначність інтерпретацій у окремих дисциплінах та з позиції різних наукових концепцій. Відсутність єдиної дефініції пояснюється багатоплановістю й багатогранністю дискурсу як явища, а широта контекстів уживання відповідного терміну засвідчує його віднесеність до об'єктів низки міждисциплінарних досліджень [352, с. 119]. Дискурс-аналіз охоплює різні концепції, які мають спільну методологічну базу та спільні змістові наукові інтереси: на основі емпіричного матеріалу досліджується природна мова та її функціонування в рамках комунікативного процесу розуміння між мовцем та адресатом [238, с. 258].

У найбільш загальному розумінні дискурс визначається як «мова, що виходить за межі речення» (*language above and beyond the sentence*) [315, с. 263]. У термінах діяльнісного підходу робиться акцент на дискурсі як соціальному конструюванні реальності та формі вияву знань за допомогою мови [164, с. 77; 351, с. 11]. У представленому дослідженні орієнтуємося на дефініцію *дискурсу* І.С. Шевченко та О.І. Морозової як «мислелекунікативної діяльності, що протікає в широкому соціокультурному контексті; вона є сукупністю процесу й результату, характеризується континуальністю й діалогічністю [174, с. 28]. За умов такого розуміння дискурсу незаперечним стає твердження, що його визначальними ознаками є суб'єктність, ситуативність (контекстуальність), процесуальність (динамічність), континуальність (дискурс не має просторово-часових меж, початку та кінця), недискретність (синтезованість когнітивного і комунікативного), відкритість (дискурс – це континуум, що не покладає жодних обмежень щодо свого наповнення реальними текстами, жанрово-мовленнєвими формами тощо) та амбівалентність (двоїстість) [83, с. 249].

Типологія дискурсу є дуже широкою. Дискурс може бути діалогічним / монологічним, офіційним / неофіційним, конфліктним / кооперативним, представляти різноманітні соціальні, професійні, вікові, гендерні категорії

комунікантів і сфери їхнього спілкування тощо. У цьому руслі дискурс може визначатися як множина лінгвістичних практик, що відносяться до певного поля знань чи роду діяльності. Такі дискурси складаються з певних типів текстів, що відзначаються характерними лексичними засобами, ідіосинкратичним синтаксисом та інтеракційними патернами [257, с. 205].

Наше дослідження здійснено на матеріалі німецькомовного діалогічного розмовного дискурсу, оскільки звертання належить до маркерів діалогічності [108, с. 7–8]. Під **діалогічним дискурсом** прийнято розуміти когнітивно-комунікативну мовленнєву діяльність комунікантів у широкому (ситуативно-комунікативному, соціо-культурному, когнітивно-психологічному) контексті, зафіксовану діалогічним текстом [12, с. 138]. Висловлення діалогічного дискурсу співвідноситься з певною референтною ситуацією для того, щоб реципієнт діалогічної репліки, який усвідомлює цю референтну ситуацію, отримав можливість сформулювати в своїй комунікативній діяльності смисл, скоординований із тим смислом, який було заміщено висловленням (у тому числі шляхом співвіднесення висловлення з референтною ситуацією через область лексичних і граматичних значень) із боку адресанта діалогічної репліки [148, с. 264]. Згідно Н.І. Формановської, в діалозі, що втілює комунікативні акти різної складності, проблеми, які розглядаються у зв'язку з мовленнями актами, «примножуються й ускладнюються, оскільки тут маємо два мовця й, відповідно, два слухача (адресата) [167, с. 158]. Таким чином, ускладнюються взаємозв'язки інтенцій / іллокуцій, емоцій і оцінок партнерів, при цьому виникають когнітивні питання розуміння, інтерпретації смислів, питання адекватних реакцій у репліках тощо» [там само].

Лінгвістичним втіленням дискурсу як явища, що розгортається у часі, слугує текст – онтологічна сутність [173, с. 7]. Існує думка, що розбіжність між текстом та дискурсом полягає в тому, що останній передбачає мовну діяльність протагоніста у первинній безпосередній комунікативній ситуації, тоді як текст позначає фіксацію мовної діяльності [238, с. 259]. Однак сучасні інтерпретації тексту та дискурсу не передбачають опозиційного розуміння цих термінів. Як

стверджує І.С. Шевченко, «між дискурсом і текстом немає взаємовиключної протилежності, а розгляд окремих явищ як текстів або дискурсів є евристичним питанням, зумовленим ракурсом аналізу, провідним дослідницьким підходом, який визначається матеріалом та метою аналізу» [175, с. 48].

Динамічність дискурсу пояснюється ситуативною обумовленістю контексту. У прагматично-комунікативному тлумаченні термін «контекст» вживається, «коли ми хочемо сказати, що певне явище, подію чи дію необхідно розглядати в співвідношенні з обстановкою, в якій вони мають місце» [218, с. 4]. *Дискурсивний контекст* становить єдність соціальних, психологічних і прагматичних характеристик дискурсу [174, с. 26], він «визначає, на що направлений прагматичний фокус, як реалізуються мовленнєві акти – прямо чи індиректно, схеми комбінування й сценарії розгортання мовленнєвих актів, мовленнєвих ходів» та ін. [172, с. 202].

Мінімальну одиницю дискурсу становить *мовленнєвий акт* (далі – МА) – «мовленнєва взаємодія комунікантів в дискурсі, що базується на їх колективній інтенції і в процесі якої ними конструюються смисли – пропозиційні, іллокутивні та перлокутивні» [11, с. 329]. Така інтерпретація базується на теорії Дж.Р. Сьорля, згідно з якою МА складається з локутивного (акт вимовляння / написання), пропозиційного (референція та предикація), іллокутивного (вираження комунікативної цілі) та перлокутивного (акт впливу на адресата) аспектів [322].

МА відмежовуємо від таких понять, як речення та висловлення. У залежності від теоретичного підходу, під реченням розуміють логічну, структурну, орфографічну єдність, а також модель поведінки [328, с. 18]. Висловлення в дискурсі не просто вказують на так звані «екстралінгвальні дійсності», але й, власне, породжують їх [там само, с. 48]. У нашому дослідженні розмежовуємо *речення* як окрему синтаксичну одиницю та *висловлення* як мовленнєву одиницю, тобто речення в дискурсивно-контекстній реалізації. У мовленнєвому спілкуванні висловлення сприймається не саме по собі, а як репліка, вмонтована в прагматичний комплекс [5, с. 360].

Виокремлюючи іллокутивні типи МА, ми спираємося на класифікацію Дж.Р. Сьорля [147] з тією поправкою, що директив та квеситив становлять окремі іллокутивні акти [134, с. 443–444].

У сучасній прагмалінгвістичній інтерпретації термінологічною альтернативою репліки є *дискурсивний хід*, що визначається як «однократний мовленнєвий внесок комуніканта <...>, який ініціює відповідний однократний внесок партнера в мовленнєвій взаємодії (мовленнєвий або немовленнєвий) або сам є відповідним мовленнєвим внеском у комунікативну взаємодію» [60, с. 9]. Мовленнєві ходи визначаються своєю динамічністю, співвідносячись один з одним та відповідно впливаючи на формування наступного [40, с. 212].

Цілісність дискурсу передбачає існування певної закономірності синтагматичної сполучуваності МА, відтак, існує комунікативний порядок МА, певна структура обміну мовленнєвими діями [30, с. 316–317]. Мовленнєва інтеракція в діалогічному дискурсі передбачає ділення ходів на ініціальні (стимулююча репліка), реактивні (репліка-реакція) та ре-ініціальні (реакція на попередній МА й одночасна ініціація наступного) [305]. Під *дискурсивним фрагментом* розуміємо сукупність висловлень, пов'язаних тематично.

Спільне конструювання дискурсу інтерактантами ґрунтується на принципі *міни комунікативних ролей* – базовій комунікативній категорії, що узагальнює координацію мовленнєвих дій комунікантів з узгодження сценаріїв рольової поведінки й конструювання «спільного» значення в інтеракції [78, с. 7]. Під *комунікативною роллю* розуміємо складну прагмалінгвістичну категорію, обумовлену соціальними (соціальний статус, тип соціальних відносин), культурними (традиції), особистими (вік, стать) чинниками, відповідними когнітивними складниками, зустрічною роллю й взаємним позиціюванням із спільними рольовими очікуваннями з огляду на конкретну комунікативну ситуацію й тип комунікації [130, с. 25].

Іншим важливим та актуальним в рамках нашого дослідження поняттям є дискурсивна стратегія. У найбільш загальній інтерпретації стратегія – це «загальна рамка, канва поведінки» [38, с. 78]. Релевантним для нашого

дослідження вважаємо визначення *дискурсивної стратегії* як «когнітивно-прагматичної програми спілкування, що ґрунтується на його мотивах і передбачає розподіл реалізації комунікативних актів у дискурсі» [13, с. 35]. Стратегіям підпорядковані тактики, що визначаються як «одна або кілька мовленнєвих дій, котрі сприяють реалізації стратегії» [56, с. 110], мовленнєва дія (один або декілька МА), що відповідає певному етапу реалізації комунікативної стратегії й спрямована на розв'язання конкретного комунікативного завдання цього етапу [152, с. 6]. Кожна комунікативна стратегія характеризується набором та індивідуальним поєднанням мовленнєвих тактик, що реалізуються в дискурсі й по-різному впливають на адресата [113, с. 16].

Спираючись на розглянуті категорії дискурсу, виокремлюємо типи адресатної референції за критерієм способу вираження.

2.2. Типи адресатної референції в сучасному німецькомовному діалогічному дискурсі

Вивчення непрямих контекстів привело філософів психологічного напрямку до розрізнення референтної прозорості та затемненості [6, с. 34]. Ця ідея належить Г.Н. Кастаньєді, який розглядав роль референції в процесі мислення, тобто у зв'язку з уявленнями автора судження [208]. Референція мовця досягається виділенням об'єкта з кола інших об'єктів за ознаками відмінності. Якщо іменний вираз не розкриває цих ознак, він є референтно затемненим [6, с. 24].

Базуючись на цій тезі, пропонуємо виділення експліцитної та імпліцитної адресатної референції.

2.2.1. Поняття експліцитності та імпліцитності, імплікатури, імплікації, імпліцитури, інференції. Кожне висловлення характеризується власним способом «конструювання» (*construal*), тобто тим, як

суб'єкт формує образ ситуації, що відповідає змісту висловлення. Приміром, він може представляти / сприймати цю ситуацію в деталях чи в загальних рисах, безпосередньо чи з залученням до її осмислення іншої сутності, розглядати її з тої чи іншої точки у просторі (реальному чи символічному), під тим чи іншим кутом зору тощо [102, с. 122].

Диференціація мовних значень (смислів) на приховані (імпліцитні, неявні) та явні (експліцитні) викликана, передусім, прагненням підкреслити існування лінгвістичної можливості вираження смислів різного ступеню експлікації [9].

Експліцитний лексикалізований зміст висловлення в лінгвістиці визначається як «зміст, що є безпосередньо вираженим сукупністю мовних знаків, які складають повідомлення» [46, с. 37]. В.З. Дем'янков виділяє такі аспекти експліцитності [43, с. 37]: наявність в мовленні певного безпосередньо вираженого знака; висока чіткість границь вживання знака, що передбачає легку ідентифікацію референта; високий ступінь конкретності, що є доречним та нормативним у конкретному контексті згадування; називання предмета мовлення прямо, в протилежність непрямому описанню.

Експліцитному протиставляється імпліцитний зміст, який «не втілений прямо в узуальних лексичних і граматичних значеннях мовних одиниць, що складають висловлення, але вилучається або може бути виведеним з останнього в умовах його сприйняття» [46, с. 37]. Щодо вираженості імпліцитного смислу слід зауважити, що імпліцитний смисл не можна назвати невираженим: він виражений за допомогою мовних засобів, але опосередковано, а посередником виступає смисл експліцитний, лексикалізований і граматикалізований – такий, що впливає зі значень мовних знаків [11, с. 89].

Термін «імпліцитність», широкоживаний у багатьох лінгвістичних студіях різних напрямів, становить одну з найбільш важливих мовних універсалій, що інгерентно притаманна мові на всіх рівнях її функціонування – від слова до дискурсу.

Імпліцитний спосіб передачі інформації сприяє економічності й робить мову більш стислою та змістовною, надаючи їй багатошаровість і внутрішню

багатство. М.В. Нікітін підкреслює, що імпліцитні смисли «становлять важливий і неодмінний, інформаційно надзвичайно ємний компонент вербальної комунікації, що доповнює й модифікує експліцитні значення мовлення та вписує їх у сукупну змістову структуру комунікації» [104, с. 646].

З іншого боку, імпліцитність може розглядатися як небажання транслювати інформацію, що може зашкодити обличчю адресата чи адресанта. У цій функції вона нерозривно пов'язана з постулатами принципу комунікативної співпраці Г.П. Грайса [240], максимами ввічливості Дж.Н. Ліча [273], а також правилами ввічливості П. Браун і С.К. Левінсона [201; 202] та Р.Т. Лакофф [271].

Існування в мові прихованих, імпліцитних категорій є одним із проявів асиметрії відносин між одиницями плану змісту й одиницями плану вираження [155, с. 3], «між категоріями мови й формами мислення» [там само, с. 14], при чому «зміст думки виявляється набагато ширшим свого вираження в одиницях мови» [73, с. 34].

О.М. Старікова [155], проаналізувавши та згрупувавши найбільш значущі теоретичні та методичні підходи до вивчення імпліцитності, виокремлює такі її інтерпретації:

- 1) імпліцитність як невираженість формальними засобами граматичних та лексико-граматичних категорій;
- 2) імпліцитність як нетиповий спосіб вираження категорій змістового плану;
- 3) імпліцитність як відсутність формальних засобів вираження смислових зв'язків між компонентами словосполучення чи висловлення, а також між окремими висловленнями;
- 4) імпліцитність як невираженість компонентів висловлення, заміна яких на експліцитні змінює зміст висловлення;
- 5) імпліцитність як випущення окремих компонентів або ланок у структурі висловлення;
- 6) імпліцитність як пресупозиція (невербалізована ланка смислової структури висловлення).

Крім того, прийнято розрізняти вузьке й широке значення імпліцитності. У вузькому значенні, імпліцитність є суто лінгвальним (мовно-мовленнєвим) явищем, яке полягає у відсутності формальних засобів вираження певних (лексико-)граматичних категорій або смислових зв'язків між корелюючими реченнями або їх дискретними частинами. У широкому значенні, імпліцитність становить не лише «суто семіотичне явище, яке полягає у вираженні певного змісту без формальних засобів на його позначення, але й явище комунікативно-прагматичне, безпосередньо пов'язане з мовцем» [27, с. 31]. Така неоднозначність розуміння змісту поняття імпліцитності наочно демонструє її складний інтегральний характер та багатоплановість.

На думку О.С. Сищикова, на різних рівнях мови й мовлення імпліцитність має різні способи прояву: імплікаціонал – відносно слова, еліпсис – відносно словосполучення, лексичний конверсив та пропозиційна установка з різноманітних позицій – відносно висловлення, імплікація – на рівні речення чи тексту, пресупозиція – відносно ситуації спілкування й жанру, імплікатура – по відношенню до дискурсу [159, с. 5–6]. Отже, як бачимо, імпліцитність притаманна як окремим граматичним та лексичним категоріям, так і цілим ланкам висловлення [155, с. 32].

Вибір мовцем саме імпліцитного способу вираження трансльованого змісту чи певного його елемента здійснюється як несвідомо (комунікативно неінтендовано), так і цілеспрямовано, тобто входить у інтенцію мовця. У зв'язку з цим на рівні АР розрізняємо інтендовану та неінтендовану імпліцитність. Термін «інтендувати» вважаємо доречним, адже він «підкреслює зв'язок умисної передачі смислу мовцем із його інтенцією – станом направленості свідомості на ментальний об'єкт (приміром, певну пропозицію)» [14, с. 11].

Принципово важливим при аналізі мовленнєвого матеріалу в аспекті імпліцитності вважається уявлення про ускладнену інтерпретативну діяльність адресата мовлення, необхідну при комунікативному вживанні неконвенційних одиниць мови, оскільки остаточний зміст виводиться саме адресатом [41, с. 5].

В основі імпліцитності лежить унікальна здібність мозку до одночасної побудови декількох ментальних проекцій (приміром, проекції пропозиції буквального смислу та проекції пропозиції можливої інтерпретації висловлення, проекції основної ситуації тексту та проекції можливого розвитку подій в тексті [51].

Техніка розуміння імпліцитних смислів полягає в інтерпретації отриманої інформації, виведенні або домисленні бракуючої інформації для усунення існуючого когнітивного дефіциту з опертям на текст висловлення, обставини його створення та сприйняття, а також дані про автора цього висловлення. Така форма логічного висновку, що може визначатися як процес створення твердження чи судження (так званого дедуктивного висновку) на базі (можливо попередньо) прийнятого / прийнятих одного або декількох тверджень чи суджень носить назву *інференції* [254, с. 397]. Інференція передбачає як отримання вивідних даних в процесі обробки інформації та / чи мови, так і власне виведене знання [350, с. 33], вона становить одну з найважливіших когнітивних операцій людського мислення, в ході якої, спираючись на дані, що безпосередньо містяться в тексті, людина виходить за межі даного й отримує нову інформацію [там само, с. 33–34]. Вона охоплює індукцію, дедукцію, абдукцію (силогізм із вірогіднісно малим посиленням), а також звичайне логічне слідування (*entailment*), пресупозицію та імплікатуру [350, с. 397].

Адекватна інтерпретація імпліцитних смислів в діалогічному мовленні можлива лише за умов комунікативної співпраці його учасників, що полягає у дотриманні так званих «мовчазних» правил (*«silent» rules* [219, с. 173]) спілкування – постулатів, що регламентують мовленнєву поведінку комунікантів. Ці постулати (максими) були сформульовані Г.П. Грайсом [240] та охоплюють максимум якості (істинність висловлення); максимум кількості (повнота інформації); максимум релевантності (відповідності та доречності висловлення) і максимум манери (прозорість способу представлення інформації, тобто її ясність). Головний принцип спілкування, принцип кооперації, за Г.П. Грайсом, полягає у тому, що комунікативний внесок кожного з

комунікантів на певному етапі діалогу має бути таким, якого вимагає акцептований напрям цього діалогу [там само, с. 45]. Як тільки адресат встановлює порушення певної максими, він мимоволі замислюється над причинами такого порушення й тим самим над можливою інтерпретацією комунікації [263, с. 178]. Він приписує мовцеві (доки це можливо) раціональну поведінку й виходить з того, що така удавана нераціональна поведінка імплікує раціональність на більш високому рівні [291, с. 31].

Поряд із принципом кооперації комуніканти мають дотримуватися також принципу ввічливості, який, за Дж.Н. Лічем, охоплює шість максим (такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди та співчуття) [272, с. 44], та правил ввічливості Р.Т. Лакофф, сформульованих як «Не нав'язуй» (*Don't Impose*), «Залишай можливість вибору» (*Offer options*), «Підтримуй товариські почуття» (*Encourage Feelings of Camaraderie*) [270, с. 298].

Імплікатура становить один із найбільш важливих прагматичних проявів імпліцитності. Термін «імплікатура» (*implicature*), що походить від дієслова *imply* (англ.) – «мати на думці, мати на увазі, натякати», був введений та описаний Г.П. Грайсом [240, с. 43] для позначення імпліцитно вираженої пропозиції. За Г.П. Грайсом, висловлення містить **імплікатуру**, якщо в процесі мовлення адресант дає можливість адресатові інферувати деякий стан речей, не вербалізуючи експліцитно, що цей стан речей має місце [там само, с. 44].

Найсуттєвіший критерій для розподілу імплікатур становить опозиція «конвенційність – неконвенційність». Відповідно до цього критерію виділяють конвенційні (*conventional implicatures*) та конверзаційні імплікатури (*conversational implicatures*) [95, с. 74; 189; 240; 252; 301; 351, с. 25]. Останній термін перекладається в науковій літературі також як «комунікативна імплікатура» [35, с. 234; 85, с. 293] або «розмовна імплікатура» [24, с. 33].

У випадку **конвенційних імплікатур** імпліцитні смисли детерміновані позаконтекстним конвенційним лексичним значенням вжитих слів і речень, тоді як **конверзаційні** не прив'язані до семантики мовних одиниць.

Г.П. Грайс [240] виділяє п'ять характеристик конверзаційних імплікатур:

анульованість, невідривність, неконвенційність, залежність від контексту, виводимість. С. Левінсон [277] не розглядає в якості ознаки конверсаційних імплікатур залежність від контексту, а Й. Мейбауер [286, с. 31–32] редукує зазначені характеристики до трьох: виводимість (*Rekonstruierbarkeit, calculability*), залежність від контексту (*Kontextabhängigkeit, variability*), анульованість (*cancelability, defeasibility, Annulierbarkeit, Streichbarkeit, Tilgbarkeit*).

Конверсаційні імплікатури поділяються за критерієм залежності від контексту на часткові (*particulized*) та загальні (*generalized*). В свою чергу, загальні імплікатури можуть бути скалярними чи клаузальними. Скалярні імплікатури мають відношення до лінійної множини мовних одиниць, упорядкованих за ступенем інформативності або семантичної сили [11, с. 47; 277, с. 133; 306, с. 138], клаузальні імплікатури виводяться із цілого висловлення [11, с. 47; 306, с. 142]. Ми не підтримуємо позицію Е. Рольфа, який вважає більш доречним критерієм розмежування інтендованість / неінтендованість, стверджуючи, що часткові імплікатури інтендовані, а загальні – ні [306, с. 128]. Загальні імплікатури можуть бути як інтендованими, так і неінтендованими. Для інтендованих імплікатур, слідом за Л.Р. Безуглою [11], обираємо термін «дискурсивні», оскільки такі імплікатури є актуалізованими в дискурсі.

Під **дискурсивною імплікатурою** розуміємо інтендовану імпліцитну повну пропозицію, що конструюється комунікантами в дискурсі [там само, с. 327], дискурсивні імплікатури можуть бути конвенційними або конверсаційними.

Оскільки імпліцитно вираженою може бути не вся пропозиція, а лише її частина, використовуємо для описаної ситуації термін «**імпліцитура**», що у випадку неконвенційності та інтендованості має атрибут «дискурсивна» та визначається нами, слідом за Л.Р. Безуглою, як «інтендований імпліцитний елемент неповної експліцитної пропозиції, що конструюється комунікантами в діалогічному дискурсі на ґрунті дискурсивного контексту» [там само].

Імплікація, на відміну від імплікатури, індикує більш вузько визначені

логічні відносини між двома пропозиціями [287, с. 99–100]. Імплікація як логічне слідування не залежить від контексту, не є анульованою, а також демонструє зв'язок із значенням речень, що результує зі значень її частин [263, с. 180]. За М.Г. Маслюк, імплікація є процесом творення імпліцитності, тому наявне між ними співвідношення можна розглядати як зв'язок дії та її результату [94, с. 207].

Нетотожними є також поняття «імплікатура» та «інференція». Прийнято вважати, що носієм імплікатури є адресант, який створює текст, маючи на думці певну інформацію, безпосередньо не репрезентовану в тексті [137, с. 8], тоді як інтерпретація висловлення належить до сфери адресата [111, с. 101] – саме він, спираючись на імплікати, здійснює інференцію з метою виведення смислів, не оформлених вербально у тексті повідомлення.

Науково виправданим вважаємо розмежування логічної (матеріальної) та семантичної (строкої) імплікації: матеріальна імплікація – різновид функціонально-істиннісних операцій у логіці; строга імплікація – логічні відношення між пропозиціями, які ґрунтуються на необхідності слідування [85, с. 123].

Л.Р. Безугла вводить ще один вид імплікації – дискурсивну, та наводить її три ключові властивості: 1) когнітивність як віднесеність до ментальної сфери; 2) прагматичність як комунікативна інтендованість; 3) дискурсивність – реалізованість в дискурсі [111, с. 81]. Дискурсивна імплікація, за Л.Р. Безуглою, визначається як «ментально-комунікативний процес конструювання адресантом і адресатом імпліцитного мовленнєвоактового смислу за типом «інтендування – виведення», у результаті якого реалізується непрямий дискурс» [там само]. Дискурсивну імплікацію не слід ототожнювати з дискурсивною імплікатурою. Дискурсивна імплікація є процесом конструювання комунікантами імпліцитних смислів, у тому числі й дискурсивних імплікатур.

Надалі вважаємо необхідним більш детальний аналіз експліцитного та імпліцитного типів адресатної референції.

2.2.2. Звертання як вербальна експліцитна форма адресатної референції. Звертання є головним засобом вербальної експліцитної адресатної референції. Ф. Браун [198, с. 15] визначає звертання як апеляцію до адресата за допомогою адресатних займенників чи іменникових форм. При цьому звертання може бути фіксованим (*gebundene Anrede*), якщо воно закріплене в синтаксисі речення, в іншому випадку звертання визначається як вільне (*freie Anrede*) [Schubert : 1986, с. 55 – цит. за: 241, с. 32].

Фіксоване звертання – це звертання у вузькому розумінні, за якого актант реферує до адресата. Таке звертання характеризується кореферентністю актанта й адресата висловлення [241, с. 32–33].

Вільне звертання, тобто звертання в широкому розумінні, не передбачає синтаксичної фіксованості елемента, за допомогою якого здійснюється референція до адресата. Частіше за все, воно становить парентезу. У цьому випадку йдеться про форму слабо граматикалізованого чи взагалі неграматикалізованого посилання, що слугує для вираження поваги / неповаги чи солідарності / дистанції відносно адресата [там само, с. 33].

Г.-Л. Кретценбахер розрізняє два способи вживання звертання: 1) як засобу особового дейксису; 2) як вокативу (кличної форми). У першому випадку звертання є синтаксично фіксованим (наприклад, через відмінювання основного дієслова за числом та особою), в другому – синтаксично ізольованим [265, с. 2]. Як дискурсні одиниці вокативи виходять за межі речення та виступають «дискурсними елементами дислокації», що пов'язані з інформативністю висловлення та його іллокутивною силою [326].

Дослідження будь-якого мовного явища обов'язково передбачає розгляд та аналіз функцій, які воно виконує в системі соціальної діяльності. Це пов'язано з тим, що процеси, які відбуваються в кожній системі соціальної діяльності, визначаються, в кінцевому рахунку, тим, що вона виконує певну функцію у більш широкому цілому [19, с. 37]. У німецькій мові звертання виконує низку функцій: 1) фатичну; 2) референційну; 3) соціально-регулятивну; 4) оцінно-емотивну.

Перша функція звертання полягає у привертанні уваги адресата, встановленні та підтриманні міжособистісного контакту, референційна – у безпосередньому позначенні адресата висловлення. Соціально-регулятивна функція становить інтерес, у першу чергу, для соціолінгвістики, оскільки вибір конкретної з-поміж граматично рівнозначних форм обумовлено екстралінгвістичними факторами. Звертання, вжите у цій функції, слугує для того, щоб «імпліцитно символізувати існуючі в ситуації мовлення відносини між учасниками шляхом маркування соціальної диференціації, і, підтверджуючи чи спростовуючи її, робити внесок у створення комунікативної ситуації» [242, с. 93].

За допомогою звертання мовець здійснює категоризацію адресата, співвідносячи останнього з певним типом особистості, яку сприймає соціально та емоційно [44, с. 10]. При цьому звертання слугують засобом концептуалізації фрагмента соціального аспекту картини світу мовних особистостей, що виявляється в певному спектрі ситуацій вживання звертань [там само]. З цього приводу І.П. Сусов пише: «Звертання – важливий індикатор характеру відносин між комунікантами. Воно може слугувати наочним матеріалом для ілюстрації постулатів прагматичного Принципу Ввічливості» [158, с. 85]. Етикетну функцію доцільно не виокремлювати, а розглядати як аспект соціально-регулятивної.

Як пише М.М. Копчак, «звертання не лише передає актуальну інформацію про стан речей, але й надає спілкуванню емоційного забарвлення, що виявляється у вокативних фрагментах та окремих комунікативних блоках, а отже звертання отримує певне функційне навантаження саме у дискурсі, в процесі соціально-комунікативної взаємодії комунікантів, забезпечуючи індексацію, номінацію та характеристизацію адресата» [75, с. 283]. За словами І.В. Романюк, звертання є емоційним центром у діалогічному мовленні комунікантів, вказуючи на почуття, переживання мовця та його ставлення до співрозмовника [144, с. 135]. Таким чином, оцінно-емотивна функція полягає у здатності звертання характеризувати чи емоційно оцінювати адресата.

Згідно з класифікацією М.О. Олікової, звертання поділяються на неоцінні, емоційно-оцінні та власне емоційні [109, с. 32]. Емоційно-оцінні та емоційні звертання є індикаторами супутньої іллокутивної сили вираження емоцій у МА. Водночас, будь-яке звертання виконує також характеризуючу функцію відносно власне мовця, оскільки вибір засобів адресації для досягнення запланованого ефекту впливу здійснюється саме мовцем [166, с. 497].

Окремо варто виділити етнолінгвістичний та лінгвокультурний аспекти звертання. Та чи інша назва, що її мовець обирає для ідентифікації одержувача мовлення з урахуванням зовнішнього контексту, є способом реалізації культурно-релевантних зразків соціальних відносин, що відображують традиції, звичаї та культурні цінності членів національно-культурної та мовної спільноти [165, с. 81]. Однак, форми адресації не є сталими, вони модифікуються та еволюціонують, відображаючи актуальні лінгвістичні та суспільні перетворення певної мовної спільноти. З цього приводу Н.М. Величко пише: «Форми звертань – своєрідне дзеркало культури нації, структура звертання не може залишатися незмінною, вона відображає її історію, особливості, оскільки змінюється під впливом соціально-економічних, політичних та інших чинників. Засоби звертання відбивають стан розвитку мови, а їхня еволюція віддзеркалює важливі моменти історії нації або держави» [26, с. 170].

Крім того, А. Вежицька відводить звертання роль прагматичного оператора [25, с. 262]. Звертання можуть слугувати дієвим інструментом для досягнення певних перлокутивних ефектів.

Існує думка, що звертання, будучи граматично вираженим у вигляді відокремленого вокативного речення з головним членом у морфологічно позначеному чи семантично категоризованому кличному відмінку, є своєрідним МА, здатним самотійно або у поєднанні з контекстом виконувати низку функцій [45, с. 5]. Д. Вундерліх пропонує виділяти звертання в окремий клас МА, стверджуючи, що його пропозиційним змістом є адресат, пропозиційним актом – ніщо інше, як акт референції [347, с. 281].

Уважаємо доцільним приділити увагу ще одній можливій функції звертання – його здатності виступати в ролі індикатору імпліцитного смислу. У наступному дискурсивному фрагменті мовець (Ганна) вживає у телефонній розмові некоректне звертання до адресата (Алекса), сигналізуючи про присутність байстендера (подруги Карли, в яку закоханий Алекс):

(5) *Es war Alex. „Du hast mein Leben zerstört“, sagte er.*

„Oh, hallo, Tante Frieda“, sagte ich. „Das tut mir aber Leid, dass es dir nicht gut geht“. (+> Ich kann jetzt nicht sprechen.)

<...> „Warum nennst du mich eigentlich die ganze Zeit Tante Frieda? Mir geht es wirklich beschissen. Ich habe mein Herz an dieser Frau verloren“.

„Na, vielleicht fändest du es ja hier wieder, Tante Frieda“, „du weißt doch, dass es schon ein paarmal alleine hergekommen ist“. Endlich kapierte Alex, was ich meinte.

„Ich bin sofort da“, sagte er. (Gier: Lügen, die von Herzen kommen, S. 274–275)

Слід зауважити, що вільне (вокативне) звертання, представлене здебільшого іменниковими формами, проявляє фатичну функцію більш яскраво та надає більший простір для реалізації оцінно-експресивної функції у порівнянні з фіксованим (дейктичним). Можливо, з цієї причини деякі лінгвісти не відносять дейктичні форми до категорії звертання як такої [3; 143].

На думку М. Гартунга [243], вокативне звертання може виконувати різні функції в залежності від його позиції у реченні: вводячи висловлення, воно слугує для привертання уваги, всередині речення – для риторичного посилення, а в кінці – для позначення наступного мовця.

Петер Кюн [268, с. 106–107] називає експліцитною таку форму адресації, яка уможливорює ідентифікацію інтендованого мовцем адресата на основі лінгвістичних (*explizit-verbale Adressierungsform* – вербальна експліцитна адресація) або екстралінгвістичних засобів (*explizit-averbale Adressierungsform* – невербальна експліцитна адресація).

Експліцитні вербальні форми звертання охоплюють:

- 1) адресатні займенники (*Anredepronomen*);
- 2) іменникові вокативні форми (*Anredenomen*).

Н.Л. Романова виділяє також звертання-регулятив (дієслівне звертання) як засіб міжсуб'єктної адресації, яке, окрім функції позначення адресата, слугує для вираження очікуваної від нього дії [143]. В.Є. Гольдін до звертань-регулятивів відносить такі, що слугують для регуляції відносин із адресатом, а звертання у функції позначення адресата він називає звертаннями-індексами [33].

Слід зазначити, що, хоча в німецькій мові існує суто дієслівна форма звертання – імператив дієслова другої особи однини та множини, більшість німецьких лінгвістів не бере її до уваги, обмежуючи інструментарій експліцитної АР іменниковими та займенниковими формами [191; 241; 243; 265; 300, с. 130]. Враховуючи їхню позицію, перш за все, як носіїв мови, можна припустити, що флексія дієслова в цьому випадку хоча й нетипова для другої особи однини, проте все ж нерозривно пов'язана з нею. Отже, не дивлячись на те, що сам займенник не виражений експліцитно (зник у процесі історичного розвитку мови через мовну економію), все ж саме він активується у мовній свідомості людини при вживанні цієї форми (*Komm (-> du)! Kommt (-> ihr)!*). Це підтверджується також облігаторністю займенника в імперативі дієслова третьої особи множини (*Kommen Sie!*). Крім того, у повсякденному спілкуванні безпосередня вербалізація займенника в імперативі дієслова другої особи однини / множини також досить поширена:

(6) [Карен до свого собаки Кенцо]

„*Bleib du hier*“, sagte Karen zu ihm, „*ich bin gleich wieder da.*“ (Link: *Der fremde Gast*, S. 65)

Іменникову експліцитну адресатну референцію визначаємо як співвіднесеність певного актанта пропозиції висловлення з адресатом цього висловлення за допомогою іменника, що не є граматично фіксованим. Спектр іменникових засобів експліцитної АР у німецькій мові є дуже широким та охоплює звертання за наступними параметрами адресата:

- ім'я (*Hanna, Müller*);
- гендерна приналежність (*Frau, Herr*);
- вік (*Kinder*);
- національність (*Italiener*);
- суспільно-політична чи релігійна приналежність (*Sozialdemokraten, Muslimen*);
- сімейний стан (*Witwe*);
- професія чи рід діяльності (*Bauarbeiter, Studenten*);
- посада (*Herr Präsident*);
- науковий ступенінь, звання (*Professor, Leutnant*);
- титул (*Baron, König*);
- сан (*Bischöf*);
- ступінь родових (а також професійних, дружніх, статевих тощо) зв'язків (*Mutter, Kollege, Freund, Lieber, Nachbar*) між адресантом та адресатом;
- зовнішні характеристики або риси характеру адресата, представлені здебільшого субстантивованими прикметниками (*Schöne, Aggressiver*).

Окремо варто виділити сакральні звертання, продиктовані культурними та релігійними традиціями, та емоційні імена (*Emotionsnamen*) з позитивною / негативною конотацією (*Schätzchen, Arschloch*). Емоційні імена демонструють неабияку різноманітність форм: вони можуть бути метафоричними, оказіональними чи типовими для певної соціальної групи. Приміром, досить поширеними дружніми іменниковими звертаннями є *Mensch* та *altes Haus*.

Здебільшого іменникові форми вживаються не поодинокі, а у комбінації (наприклад, гендер + наукове звання + професія), а також майже завжди супроводжуються відповідним адресатним займенником:

(7) [Головний комісар Йоганна Уль допитує свідка – пані Грубер]

„*Frau Gruber, ich ersuche Sie dringend, mir mitzuteilen, was Sie über den Friedhofswärter wissen. Sie machen sich strafbar, wenn Sie etwas verschweigen!*“

„*Na gut*“, antwortete die alte Dame <...>. (Bloom: *Rosen in Sankt Johannis*, S. 74)

Інколи вживання комбінованої форми іменникового звертання продиктовано етикетними нормами. Приміром, вживання позначення професії без додавання *Herr / Frau* вважається неввічливим.

Займенникова експліцитна адресатна референція становить співвіднесеність одного з актантів пропозиції з конкретним адресатом певного висловлення за допомогою апелятивного займенника. Займенники можуть позначати предмети чи істоти, а отже, наділені референційною властивістю. Вони, так само як імена, окрім прямого посилання на об'єкти дійсності (сигматична референція), здатні також до синтагматичної, іншими словами, внутрішньомовної референції, тобто вони можуть синтагматично вказувати на більш самостійні змісти в межах речення чи тексту [245, с. 39].

Референція за допомогою займенників залежить від контексту висловлення, адже в різних комунікативних ситуаціях один і той самий займенник може позначати різні об'єкти дійсності. Така варіативність лежить у природі займенників, що полягає у вказуванні на денотуючі вирази (дейктичне вживання) та їх заміщенні (анафоричне вживання). Отже, займенники – це детермінатори, що складають (морфологічно) порожній комплемент іменного виразу, значення якого витікає з контексту. Крім того, займенники можуть вживатися нереферентно, наприклад, як стилістичний засіб у літературних творах [там само, с. 38].

Підставами для розподілення на референтне / нереферентне вживання особових займенників слугують такі показники: 1) наявність / відсутність фокусування референта в денотативному просторі; 2) характер часової координати; 3) характер просторової координації [182, с. 191].

При референтному використанні особових займенників суттєвими є такі фактори: а) специфічне маркування референта в денотативному просторі, при цьому в більшості випадків референт виявляється сфокусованим в денотативному просторі; б) розуміння часу як реального процесу, що співвідноситься з різними часовими пластами; в) можливість точної просторової локалізації [там само, с. 191–192].

Займенникові засоби експліцитної АР в німецькій мові представлені адресатними (апелятивними) займенниками, сучасна парадигма яких (*du / ihr / Sie*) остаточно сформувалася лише у ХХ столітті. До того моменту в німецькій мові на різних етапах функціонували інші адресатні займенники (*Ihr, Er / Sie, Dieselben*), що характеризувалися певним конотативним значенням. Вживання деяких із цих форм (*Ihr, Berliner Er*) є можливим і в сучасному німецькомовному дискурсі, проте здебільшого діалектально, як засіб стилізації чи у поєднанні з додатковим коллокутивним смислом (часто іронічним).

Адресатні займенники належать до засобів персональної (особової) дейктики [143, с. 9], чим пояснюється їх тісний зв'язок із контекстом та ситуацією комунікації. Головною функцією персонального дейксису є ідентифікація ролей учасників мовленнєвої події – мовця як дейктичного центру та адресата [284, с. 102]. Своєрідність особових займенників другої особи полягає в референційності їх семантики, внаслідок чого вони є самодостатніми [162, с. 28].

К. Бругман відносить адресатні займенники до більш специфічної форми персонального дейксису – дейксису другої особи (*Du-Deixis*) [203]. Адресатні займенники позначають того, до кого звернене висловлення або на кого спрямована дія, виконувана мовцем [76, с. 116]. К. Зенгольц [325] наголошує на приналежності адресатних займенників до так званого «гетеродейксису», що на відміну від автодейксису, не передбачає ідентичності оригіно та дейксистичного об'єкта, а отже спрямований до іншої особи, ніж продуцент висловлення.

Специфіка адресатних займенників німецької мови уможлиблює їх віднесення також до засобів соціального дейксису (термін Ч. Філмора [227]) як системи соціальних відносин між комунікантами. С. Левінсон розглядає соціальний дейксистичний акт як вербальне посилення на соціальні ролі інтерактантів, соціальні відносини між ними або між одним із них та особою / предметом, до якого здійснюється референція [277, с. 89]. В. Фолі додає, що в рамках соціального дейксису можлива індикація відносної соціальної позиції не лише інтерактантів, але й третіх осіб, що беруть участь чи присутні при акті комунікації [228].

Виділення соціального дейксису критикується деякими вченими, адже звертання не характеризується ознаками ситуативності, миттєвості, які є типовими для дейктичних відносин. Причина цього полягає в тому, що соціальні відносини не пов'язані безпосередньо з моментом мовлення [8, с. 173]. Проте велика кількість авторитетних лінгвістів [228; 244; 251; 265; 277; 304] підтримує виділення соціального дейксису, мотивуючи це тим, що відносини учасників комунікативного акту індексуються в мовленні, адже вони позначають ступінь соціальної дистанції, характер спілкування.

Х. Діссель відносить апелятивні займенники до так званого «партисипативного дейксису» чи «дейксису учасників комунікації» (*participant deixis*), що поєднує особовий та соціальний дейксис [217, с. 2414]. Засоби партисипативного дейксису, за Х. Дісселем, репрезентують учасників комунікації в рамках стану речей, що є закодованим у висловленні [там само, с. 2428].

Адресатні займенники німецької мови, на відміну від іменникових звертань, безпосередньо не характеризують адресата за такими ознаками, як стать, вік, ступінь родинних зв'язків та ін., але в їх значенні інкорпорована інформація про його соціальний статус та характер відносин із мовцем. Крім того, вони вживаються у відповідності до соціокультурних норм та параметрів комунікативної ситуації, отже їх соціально-регулятивна функція є незаперечною. Лаконічність займенникового звертання в порівнянні з іменниковим, як правило, не заважає успішній ідентифікації референта висловлення, адже в канонічній ситуації комунікації, враховуючи контекст та інші прагматичні фактори, перераховані іменникові маркери адресата виявляються надлишковими.

Займенникові засоби є здебільшого синтаксично фіксованими, тобто виконують певну синтаксичну роль в реченні. Однак можливе також уживання адресатних займенників у функції вигуку. При цьому, займенник *Sie* в ізольованій позиції зберігає своє значення (фрагмент 8), а займенник *du*, навпаки, десемантизується [76, с. 117]. На думку вчених, таке *du* є ні чим

іншим, як своєрідним шантажем співрозмовника: від візаві вимагається увага до *ego* мовця [233, с. 123–124]. На нашу думку, займенник *du* в такій ситуації може як зберігати власну семантику (фрагмент 9), так і десемантизуватися (фрагмент 10):

(8) [Телефонна розмова між злочинцем та приватним детективом]

„Soll ich es bei der Polizei abgeben? Sie werden mit gutem Grund gesucht. Ihr Autokennzeichen ist in allen Fahndungscomputern drin –“

„Sie Scheißschnüfflerin, Sie.“ (Mulansky: Tod der Unschuld, S. 256)

(9) [Батько сварить доньку]

– Du Nutte du. Herumtreiberin. Du dreckige Schlampe!

Er hatte Marion ins Gesicht geschlagen, einmal, zweimal, und das Gespenstische daran war gewesen, dass Marion keinen Laut dabei von sich gab.

(Mulansky: Tod der Unschuld, S. 224–225)

(10) [Клаудія розповідає колезі та другу (Фредеріко) про свого дідуса]

„Mein Großvater war Sparkassenleiter, der in die Kasse gegriffen hat, soviel zum Bürgerlichen“. <...> „In die Kasse gegriffen. Es war ein kleines Kaff, er gehörte zu den wenigen Honorationen mit goldener Uhrkette über dem Bauch. Und weißt du, was das größte Fauxpas war?“

„Du lieber Gott, ich weiß es nicht.“ (Mulansky: Tod der Unschuld, S. 49)

Між іменниковими та займенниковими формами АР у німецькій мові існує прагматична конгруентність, це означає, що не кожен адресатний займенник може вживатися в комбінації з певним іменниковим звертанням і навпаки. Приміром, використання іменникової адресатної форми *Herr* разом із адресатним займенником *du* в одному дискурсивному фрагменті є нетиповим та неввічливим або сигналізує про іронію. Паралельність уживання обох засобів у процесі спілкування свідчить про тісний зв'язок між адресатними займенниками та системою іменникових форм звертання. Окрім типових займенниково-іменникових комбінацій існують також і нетипові констеляції, що характеризуються певною коллокацією:

1) Гамбурзьке *Sie* (*Sie* + ім'я);

2) Кельнське *Du*: *du* + прізвище;

3) Мюнхенське *Du*: *du* + *Frau* / *Herr* + прізвище.

Загалом, засоби реалізації категорії адресатності розміщуються в тексті неоднорідно. Вони здатні нагромаджуватися в певних висловленнях, підсилюючи один одного й утворюючи в тексті прагматичні фокуси апеляції до адресата [68, с. 47].

Таким чином, АР реалізується в діалогічному дискурсі експліцитно за допомогою звертання, яке в сучасній німецькій мові представлено іменниковими та займенниковими засобами.

2.2.3. Імпліцитна адресатна референція. Розуміння референції в прагматиці як суб'єктивного акту, що детермінується інтенцією мовця, викликало інтерес до випадків непрямої референції [6, с. 15].

За словами Г. Шанка, «використання нетипових лексем для заміщення спеціальних, тобто загальноприйнятих, є способом дистанціювання адресанта від референційного об'єкта й, таким чином, підвищує ступінь індиректності мовлення» [313, с. 150]. У цій стратегії Г. Шанк вбачає метафоризацію, адже у такий спосіб «через контекст висловлення отримує новий оригінальний смисл» [там само].

За умов прямої номінації елементи відображуваної ситуації характеризуються прямим і дискретним мовним оформленням, тоді як у випадку непрямої номінації порушується ізоморфізм між структурою події, що виражається висловленням, та синтаксичною організацією висловлення. Це проявляється не тільки в тому, що порушується відповідність між реальними та синтаксичними актантами, але й в тому, що певні елементи чи ланки ситуації, що відображується, не отримують вербального оформлення у висловленні. Імпліцитність, що виникає при побудові висловлення, обумовлює різного роду зсуви в лексико-граматичній структурі висловлення й надає великі можливості для створення варіативних синтаксичних одиниць [155, с. 3].

Як зазначає Т.Б. Рабділь, поряд із явними, експліцитними засобами

адресованості, в кожній природній мові широко представлені непрямі, імпліцитні засоби адресованості, що містять у своїй семантиці приховану апеляцію до адресата [139, с. 411].

Термін «імпліцитна референція» зустрічається в роботі Г. Ізенберга «Überlegungen zur Texttheorie» [255]. Її сутність, за Г. Ізенбергом, полягає у можливості реалізації референції за допомогою визначеної іменної (номінальної) синтагми до конститутивних компонентів референта, введеного у текст. Автор наводить такий приклад:

Gestern fand eine Hochzeit statt. Die Braut trug ein langes weißes Kleid.

Вчора відбулося весілля. Наречена була одягнена в довгу білу сукню.

У цьому прикладі лексема «весілля» містить імпліцитну референцію до нареченої (існування якої є обов'язковою передумовою весілля), а іменник «наречена» містить експліцитну референцію до конкретного індивіда [255, с. 162]. Отже, експліцитно оформлений референт може імпліцитно вводити інші референти, пов'язані із ним концептуально. Цей зв'язок можна представити як відношення «частина – ціле» [214, с. 3].

Інший приклад, наведений Г. Ізенбергом, дещо відрізняється:

Peter hat mich nassgespritzt. Die Flüssigkeit lief mir am Körper herab.

Петер облив мене. Рідина стікала з мого тіла.

У цьому випадку предикат «обливати» інкапсулює (*encapsulate*) значення «рідина», тут йдеться не про імпліцитну референцію, що передбачає залучення невизначеної множини інших референтів, а про імпліцитне введення конкретного референта [там само].

Таке розуміння імпліцитної референції не є тотожним представленому в нашій роботі. Закономірності, описані Г. Ізенбергом, належать скоріше до області логічних персупозицій, що підтверджується їх стабільністю та віддільністю від контексту.

Ф. Браун та К. Шуберт вводять поняття «непрямого звертання», що становить синтаксично фіксоване іменникове звертання [198, с. 20; 199, с. 14], за якого безпосередня прономіналізація не відбувається, але іменні дескрипції,

не перетворюючись у ввічливу форму займенника, тим не менш мають синтагматичні властивості адресатного займенника, тобто виступають у функції підмета й узгоджуються з відповідною формою дієслівного присудка [8, с. 198]:

(11) [За сніданком]

„Eva, warum isst du nicht?“, fragte der Vater.

Sie merkte erst jetzt, dass das Stück Kuchen noch unberührt vor ihr auf dem Teller lag. Ohne den Vater anzuschauen, sagte sie: „Bei deiner Meckerei kann einem ja der Appetit vergehen“.

„Eva!“ Die Stimme der Mutter klang erschrocken.

„Ist doch wahr!“

„Ach, die junge Dame wird aufmüpfig, wie?“, sagte der Vater. (Pressler: Bitterschokolade, S. 76)

(12) [Таксист до пасажирок]

„So, wo darf ich Damen hinbringen?“

„Zuerst nach Eimsbüttel, in die Ottersbekallee. Kennst du die?“

„Ich nicht, aber Navi“, kommt es eine Spur zu lässig vom Fahrersitz. (Hertz: Sternschnuppen, S. 56)

Непряме етикетне звертання є архаїчним або вживається діалектально, у сучасній німецькій літературній мові здебільшого виражає іронію шляхом використання «надмірної ввічливості», інколи навіть флексія відповідного дієслова має множинну форму.

Якоб Л. Мей [287, с. 89] розмежовує пряму (*direct reference*) та непряму референцію (*indirect reference*). У першому випадку засобами референції виступають імена / іменні вирази, що прямо позначають референта, тоді як непряма референція передбачає залучення інших, лінгвістичних чи екстралінгвістичних, стратегій задля реалізації референції. Таке розуміння відповідає нашому трактуванню імпліцитної референції.

В. Голлі [250] у роботі «Imagearbeit in Gesprächen» наводить приклади імпліцитної референції, використовуючи на її позначення термін

«неекспліцитна референція». Він аналізує декілька лексико-граматичних засобів із різним ступенем конвенціоналізованості, що слугують для імпліцитного вираження певного актанта пропозиції, імпліцитної предикації його властивостей чи відносини між комунікантами. Дослідження В. Голлі вважаємо неповним, адже він не наводить чіткої дефініції ані терміну «імпліцитна адресатна референція», ані терміну «адресатна референція», а також не надає чіткої класифікації її лінгвістичних індикаторів.

І. Петтер-Ціммер [300, с. 195] виділяє імпліцитну форму адресації та визначає її як спосіб апеляції до адресата за умов відсутності у висловленні контактних сигналів, тобто експліцитного вираження референції до адресата. Для цього слугують різного роду «способи позначення адресата в обхід прямого, шляхом певних припущень, які мовець робить на основі інформації про умови чи власні відносини із адресатом» [там само, с. 278]. І. Петтер-Ціммер називає такі способи «орієнтаціями» [там само, с. 195] та класифікує їх за критерієм приналежності до області організації мовлення, до структури значення (*Bedeutungskonstitution*), до структури стосунків (*Beziehungskonstitution*) чи до структури дії (*Handlungskonstitution*) [там само, с. 199]

У цьому дослідженні **імпліцитну адресатну референцію** (далі – ІАР) визначаємо як апеляцію до адресата / адресатів висловлення за умов відсутності експліцитно вираженого звертання, виведення якої відбувається на основі дискурсивного контексту.

Висловлення, що містить імпліцитну АР, може набувати особливого коллокутивного значення, що інтерпретується адресатом на основі контексту. Термін «**коллокуція**» введено Р. Келлером, він означає вираження ставлення мовця до предмета розмови, реципієнта чи комунікативної ситуації. Хоча коллокутивний акт пов'язаний з іллокутивним, він не становить його складову [259].

За нашими даними, ІАР реалізується у таких типах висловлень:

- 1) висловлення, де адресат не вербалізується, тобто лінгвістичний

компонент для позначення адресата в структурі висловлення не виражений або випускається (безособові та еліптичні речення);

2) висловлення, де адресат подається як невизначений (невизначено-особові речення);

3) висловлення, де адресат подається як генералізований (узагальнено-особові речення);

4) висловлення, де для ідентифікації адресата необхідне переосмислення вектора зверненості (висловлення із займенниками *er / sie* чи неінклюзуючим адресанта *wir*);

5) висловлення, де для ідентифікації адресата необхідне переосмислення всієї експліцитної пропозиції.

Таким чином, базуючись на аналізі емпіричної та теоретичної бази розвідки, вважаємо за доцільне в протиположності виділити також імпліцитну форму АР.

2.2.4. Адресат як об'єкт адресатної референції. Комунікативний акт передбачає інтеракцію між його двома опозиційними суб'єктами – адресантом, відправником повідомлення, та адресатом – його одержувачем. Їх ролі не є константними, але характеризуються почерговою міною. Невід'ємна спрямованість на адресата / адресатів (реального, фіктивного, ототожнюваного з мовцем) як основна характеристика АР передбачає активну конститутивну роль адресата в діалогічній комунікації. Під адресатом у теорії комунікації найчастіше розуміється особа (інколи нежива істота чи предмет), якій призначається певне повідомлення мовця. Однак таке розуміння адресата вбачається нам занадто вузьким та таким, що не враховує цілу низку особливостей та можливостей функціонування адресата в діалогічному дискурсі.

Адресат – це не просто референтна особа, необхідна для реалізації адресантом МА, це фігура, що значною мірою детермінує характер спілкування між комунікантами. Адже мовець не лише кодує смисли на основі власного світосприйняття та змісту свого мовного тезауруса, але й проектує їх на сферу

мовної свідомості адресата [149, с. 146]. Виступаючи ініціатором спілкування, адресант прагне здійснити мовленнєвий вплив на адресата спілкування у такий спосіб, щоб бути ним адекватно сприйнятим, переконати у правильності поглядів адресанта, стимулювати його до виконання конкретних дій, які заплановані комунікантом-ініціатором [39, с. 450]. Як зазначає Н.О. Дем'янова, за допомогою звертання мовець здійснює категоризацію адресата, співвідносячи останнього з певним типом особистості, яку сприймає соціально та емоційно [44, с. 10]. У зв'язку з цим Г. Сакс, Е. Щеглов та Г. Джеферсон [308] говорять про так звану «адаптацію під адресата» (*recipient design*), що полягає в урахуванні мовцем характеристик та особливостей адресата та моделюванні відповідно до них власного висловлення.

Іманентність взаємозв'язку адресата та мовленнєвого твору обумовлена трьома факторами:

- 1) зв'язком адресата з перлокутивним ефектом;
- 2) ігровим принципом мовлення, де постійно відбувається міна ролей співрозмовниками, що призводить до виникнення «інвертованого» адресата;
- 3) приналежністю МА до сфери міжособистісних відносин [5, с. 361–362].

Урахування адресантом складових статусу адресата (вікових, гендерних, культурно-освітніх, професіональних тощо) суттєво конкретизує та доповнює поняття «фактор адресата» й одночасно значною мірою корегує зміст поняття «фактор адресанта» [149, с. 142].

Отже, науково виправданою в руслі сучасних лінгвопрагматичних студій вважаємо інтерпретацію адресата як активного учасника комунікації, що не тільки отримує повідомлення, але й значною мірою впливає на його форму, інтерпретує повідомлення та реагує на нього.

Н.П. Карпчук визначає адресата як «особу / осіб, якій / яким автор надсилає своє послання, заздалегідь орієнтуючись на її / їх уявні загальні характерні риси при побудові повідомлення, яке повністю розуміється цією особою / особами й викликає в неї / них фізичну, ментальну чи емоційну реакцію» [61, с. 1]. На нашу думку, така облігаторність розуміння та відповіді

адресата є не зовсім виправданою, адже навіть у ситуації відсутності прямої чи непрямої реакції на ініціальну репліку та у випадку комунікативної невдачі адресат повідомлення залишається таким.

Модель адресата, згідно Н.П. Карпчук, складається з трьох рівнів [там само, с. 8]:

1) перший рівень – комунікативна компетенція адресата (граматична, стратегічна, дискурсивна та соціолінгвістична компетенції);

2) другий рівень – індивідуально-особистісний, що характеризується характером сприйняття адресата (інтелектуально-логічне / емоційно-інтуїтивне);

3) третій рівень – соціально-ситуативний, представлений статусно-рольовим аспектом особи адресата.

Слід зауважити, що модель адресата не є константною. Мовець постійно актуалізує та модифікує власні припущення щодо когнітивних, мотиваційних та емоційних станів та процесів адресата на основі його мовленнєвої поведінки в інтеракції. Інколи такі припущення взагалі виникають лише в ході інтеракції [195, с. 8].

Загальноприйнятими в наукових колах синонімами поняття «адресат» є терміни «реципієнт», «одержувач» та «слухач». Останній термін вживається нами для позначення окремого антропокомпонента комунікації, з яким пов'язана реалізація значної кількості МА [134, с. 455; 168, с. 226]. Терміни «реципієнт» та «одержувач» вважаємо не зовсім вдалим через те, що на семантичному рівні вони імпліцитно виражають ознаку пасивності, що суперечить прагмалінгвістичному розумінню адресата. Крім того, реципієнтом може бути як адресат, так і слухач [12, с. 8].

Окрім адресата та мовця, Г. Кларк та Т. Карлсон [211, с. 342] виділяють за критерієм «інтендованість – неінтендованість» другорядних учасників комунікації (*participants* у значенні *side-participants*), що їх мовець умисно залучає до акту комунікації, спрямованого до адресата (у термінології Г.Г. Почепцова – «санкціонований слухач» [134, с. 460]), та випадкових

слухачів (*overhearers*), участь яких у іллокутивному акті не інтендується мовцем і про присутність яких він не завжди проінформований (у термінології Г.Г. Почепцова – «несанкціонований слухач» [там само]). Ч. Гудвін [236; 237] у своїх наукових працях відмічає важливу роль другорядних учасників МА у конструюванні смислів, наголошуючи, що мовець адаптує висловлення, призначене адресатові, а також свою невербальну поведінку, з урахуванням усіх присутніх при акті комунікації осіб. О.І. Морозова [289] довела влучність цієї тези також у рамках некооперативної поведінки комунікантів, застосувавши концепцію Ч. Гудвіна відносно маніпулятивних МА із залученням третіх осіб, де від жертви маніпуляції приховується певна інформація, що є відомою мовцеві та одному з учасників МА (адресату, іншому другорядному учаснику комунікації чи байстендеру).

Навіть неінтендований слухач може значною мірою впливати на хід комунікації, виступаючи в ролі так званого «споглядача» (*bystander* – термін Б. Комрі [213, с. 4]) та детермінуючи своєю присутністю при акті комунікації мовленнєву поведінку співрозмовників: вибір ними коду спілкування, ступінь відкритості змісту повідомлення для стороннього тощо [47, с. 136], а також, за певних умов і лінгвістичну форму адресатної референції. Присутність «байстендера» може надавати комунікативній ситуації статусу офіційної й спричиняти тим самим вибір комунікантами формальної форми звернення відносно один одного, навіть якщо у повсякденному спілкуванні вони використовують більш інтимні форми [241, с. 26].

Окрім адресата в традиційному розумінні Г.Г. Почепцов виділяє такі його модифікації: квазіадресат – неживий предмет, покійник, потойбічна сила; адресат-ретранслятор – одержувач повідомлення, комунікативне завдання якого полягає в донесенні його до власне адресата; непрямий адресат – третя особа, якій насправді адресовано повідомлення [134, с. 449]. Термін «непрямий адресат» здається нам не зовсім коректним, адже адресат, референція до якого реалізується непрямо, є власне адресатом, а непрямим є спосіб адресації до нього.

Досліджуючи випадки поліадресатності, Л. Гофман [249, с. 77] розрізняє «першорядного» (*primär*) та «другорядного» (*sekundär*) адресата (в іншій класифікації [299, с. 134] – «адресат» (*Adressat*) та «співадресат другого рангу» (*Mitadressat 2. Ordnung*)). Апеляція до першорядного адресату, на думку Л. Гофмана та І. Петтер (нині – Петтер-Ціммер), відбувається прямо за допомогою експліцитних форм звернення, тоді як секундарний адресат лише «згадується» в контексті МА. Як бачимо, у класифікаціях Л. Гофмана, І. Петтер та Г.Г. Почепцова не зовсім вірно розставлені акценти, адже першорядним завжди є власне адресат, а референція до нього може реалізуватися як прямо, так і імпліцитно.

З цього приводу більш доречним вважаємо розмежування адресатів на «експліцитних» та «імпліцитних». Висловлення може містити як лише один із вказаних типів адресата, так і обидва водночас.

За умов наявності як імпліцитного, так і експліцитного адресата, останній може виконувати такі функції:

1) пасивного формального адресата, звертання до якого слугує інструментом для здійснення референції до імпліцитного власне адресата:

(13) [Під час онлайн-передачі на честь міністра доктора Зігмара Больберга виступає його секретарка, в минулому – коханка, яка дуже ображена на нього та бажає помститися. Вона експліцитно звертається до пані Больберг (дружини Зігмара Больберга), імпліцитно адресує образливе повідомлення доктору Больбергу]

Als mein Minütchen geschlagen hatte, wußte ich genau, was ich sagen würde. „Es war eine tolle Zeit“, begann ich und sah Bolle voll ins rote Bulldoggengesicht, „geprägt von Pioniergeist. Ich bewunderte Herrn Dr. Bollberg und vor allem auch seine Frau!“ Überrascht blickte sie mich an. „Ja, Frau Bollberg, ich habe große Hochachtung davor, wie Sie es jahrelang Seite an Seite mit einem Bettnässer ausgehalten haben. Ich hätte bereits nach drei Überschwemmungen die Nase voll“. (+> Doktor Bollberg, Sie sind ein Bettnässer!) (Noll: Falsche Zungen, S. 125)

2) повноцінного адресата, звернення до якого має іншу інтенцію, ніж до імпліцитного:

(14) [Після вечері у ресторані]

Sie winkte dem Kellner und bestellte die Rechnung. Er brachte sie und reichte ihr einen Kugelschreiber.

„Nein, das geht nicht auf mein Zimmer, mein Begleiter übernimmt das“.

(+> *Fabio*, bezahlen *Sie* das Abendessen!)

Fabio klaubte seine Kreditkarte aus dem Geldbeutel und legte sie auf das Tellerchen. (Suter: Ein perfekter Freund, S. 243)

Отже, **експліцитний адресат** – експліцитно оформлений у висловленні за допомогою лінгвістичних чи / та невербальних засобів одержувач повідомлення, **імпліцитний адресат** – це адресат, апеляція до якого відбувається у непрямий спосіб, який виводиться на основі дискурсивного контексту.

Окрім наведених модифікацій адресата, виділяємо також визначеного та невизначеного адресата. Невизначеним може бути неконкретний представник із множини потенційних адресатів або абстрактний адресат, якого, слідом за Н.П. Карпчук, ми дефінуємо як «утілення найзагальніших рис ідеального адресата, спроможного зрозуміти і експліцитний, і імпліцитний зміст дискурсу» [61, с. 8].

Ще одним типом адресата є автоадресат, що виступає одночасно продуцентом та одержувачем висловлення. Звертання «до самого себе» зазвичай є експліцитним – займенниковим (здебільшого адресатний займенник *du*) чи іменниковим (ім'я, емоційне ім'я).

За кількісним показником адресат може бути індивідуальним або масовим.

Отже, вважаємо фігуру адресата однією з ключових у рамках нашого дослідження та розглядаємо його як активного учасника комунікації, що певним чином детермінує мовленнєву поведінку мовця, в тому числі й вибір форми АР, та виділяємо цілу низку його модифікацій.

2.3. Матеріал та процедура дослідження імпліцитної адресатної референції

Вибір матеріалу, без сумніву, є одним із найбільш важливих етапів будь-якого наукового дослідження, адже саме емпіричний корпус здатен підтвердити, спростувати чи певним чином модифікувати вихідну гіпотезу автора, тобто саме від матеріалу значною мірою залежить достовірність отриманих даних [69, с. 271]. У нашому дослідженні висловлення з ІАР вивчаються на матеріалі персонажного мовлення сучасної німецькомовної художньої літератури. Корпус прикладів складають художні тексти німецькомовних авторів XX-го та XXI-го століть. Вибір художніх творів в якості матеріалу дослідження знаходить підтримку у багатьох авторитетних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [11; 12; 54; 84; 92; 101; 170; 171; 192; 193; 327] і обумовлений, перед усім, наявністю в художніх творах великої кількості діалогів та близькістю мовлення персонажів до побутового.

Методологічною основою дослідження є прагматискурсивний підхід, що дає змогу вивчати дискурс через його орієнтацію на одержувача повідомлення. Основним методом, що використовуються в роботі, є гіпотетико-дедуктивний, застосування якого відображається на кожному етапі дослідження:

1. Формування емпіричної бази розвідки. Вибірку складають дискурсивні фрагменти, що включають ініціальний та реактивний ходи, а також, за необхідності, інші елементи ретро- та проспективного мовленнєвого контексту. Критерієм формування вибірки слугувала наявність у пропозиції висловлення актанта, який співвідноситься з адресатом у непрямий спосіб.

Для адекватної інтерпретації дискурсивного фрагмента та виводу імплікатури наводиться стислий опис широкого дискурсивного контексту. ІАР експлікується після відповідного висловлення за допомогою логічного знака +> – «впливає дискурсивно», наприклад:

(15) [Карстен пригощає Свеню шампанським]

„Gibt's was zum Feiern?“, will ich wissen.

„Nö“, meint Carsten. „Aber ich darf doch wohl eine wunderschöne Frau zu einem Glas Champagner einladen“. (+> Sie sind wunderschön. & Ich lade Sie zu einem Glas Champagner ein.)

Er zwinkert mir zu und ich ... herrje, was mache ich denn da? Ich kichere! Das macht mich nun doch etwas nervös. (Hertz: Sternschnuppen, S. 419)

Вибір форми АР у ході її експлікації базується на ретроспективному аналізі дискурсивного контексту, проте таке виведення є доволі умовним, адже неможливо однозначно встановити, яку саме форму позначення адресата мовець обрав би у випадку експліцитної реалізації АР. При формуванні імплікатури вказуємо саме займенникову експліцитну форму, оскільки, слідом за О.В. Падучевою, вважаємо займенники головним засобом референції [111, с. 10], зокрема адресатної. Іменникову форму (ім'я) додаємо в окремих випадках для уточнення адресатоспрямованості, коли в ситуації спілкування наявні як експліцитний, так і імпліцитний, або декілька потенційних адресатів.

2. Формулювання гіпотези дослідження потребувало використання методу індуктивного узагальнення, за допомогою якого можемо зробити висновок, що висловлення сучасного німецькомовного діалогічного дискурсу можуть містити ІАР, що передбачає або не передбачає наявність індикаторів ІАР, а також хакалізується певними структурно-семантичними, мовленнєвоактовими та дискурсивно-стратегічними особливостями.

3. Верифікація гіпотези дослідження передбачала такі кроки: уточнення гіпотези, системно-функціональний (семантично-структурний, мовленнєвоактовий, дискурсивно-стратегічний) аналіз висловлень з ІАР у сучасному німецькомовному дискурсі, систематизація отриманих даних та кількісні підрахунки. Використання кількісних і статистичних методів у лінгвістичних дослідженнях зумовлено властивими мові кількісними ознаками, внутрішньою взаємозалежністю, яка існує між якісними та кількісними характеристиками мовної структури, підпорядкованістю частотності мовних одиниць у мовленні певним закономірностям, можливістю отримати об'єктивні дані, незалежні від суб'єктивного сприйняття дослідника [145, с. 197].

Результати кількісної обробки відображаються у додатках, що демонструють частотність релевантних явищ.

Отже, відносно обраних дискурсивних фрагментів використовувалися такі когнітивно-прагматичні методи, як:

- структурно-семантичний аналіз – виокремлення та класифікація індикаторів ІАР, дослідження їх структурно-семантичних характеристик;
- пропозиційний аналіз – дослідження експліцитної та імпліцитної пропозиції висловлення з ІАР;
- інтент-аналіз – визначення пропозиційної установки, іллокутивної та перлокутивної цілей мовця як складових його комунікативної інтенції;
- інференційний аналіз для експлікації імплікатурно репрезентованого змісту;
- контекстуальний аналіз – аналіз дискурсивного оточення, ретро- та проспективного мовного контексту висловлення, що містить ІАР;
- мовленнєвоактовий аналіз – встановлення іллокутивного типу МА, що реалізується за допомогою висловлення з ІАР;
- дискурсивно-стратегічний аналіз – метод дослідження стратегічного потенціалу висловлень з ІАР у сучасному німецькомовному дискурсі;
- кількісний аналіз.

Таким чином, дискурсивно-прагматичний підхід до вивчення висловлень з ІАР зумовив синтез комплексу методів аналізу, що дозволяють пояснити їх функціонування в сучасному німецькомовному дискурсі.

Висновки до розділу 2

1. На рівні адресатної референції розрізняємо інтендовану (цілеспрямовану) та неінтендовану (несвідому) імпліцитність.

2. Звертанням називаємо експліцитну вербальну форму адресатної референції, що в сучасному німецькомовному дискурсі може бути синтаксично фіксованою або вільною (вокативною), та реалізується за допомогою

іменникових (іменникові вокативні форми) та займенникових (адресатні займенники) засобів. У німецькій мові звертання виконує низку функцій, зокрема фатичну, референційну, соціально-регулятивну, оцінно-емотивну та лінгвокультурну.

3. Іменникова експліцитна адресатна референція – співвіднесеність певного актанта пропозиції висловлення з адресатом / адресатами цього висловлення за допомогою іменника, що не є синтаксично фіксованим.

4. Займенникова експліцитна адресатна референція – співвіднесеність одного з актантів пропозиції висловлення з конкретним адресатом / адресатами цього висловлення за допомогою адресатного займенника.

5. Імпліцитна адресатна референція – апеляція до адресата / адресатів висловлення за умов відсутності експліцитно вираженого звертання, виведення якої відбувається на основі дискурсивного контексту.

6. Під адресатом розуміємо особу (рідше тварину, предмет чи явище – квазі-адресат) чи групу осіб, якій / яким мовець призначає своє повідомлення, та розглядаємо його як активного учасника комунікації, що детермінує мовленнєву поведінку мовця, в тому числі й вибір форми адресатної референції. Експліцитним адресатом є експліцитно оформлений за допомогою вербальних чи / та невербальних засобів одержувач повідомлення. Імпліцитним адресатом є адресат, апеляція до якого відбувається у непрямий спосіб і виводиться на основі дискурсивного контексту. За умов наявності як імпліцитного, так і експліцитного адресата, останній може виконувати функцію пасивного формального адресата або повноцінного адресата, звернення до якого має іншу інтенцію, ніж звернення до імпліцитного.

7. Розмежовуємо поняття визначеного (конкретного) та невизначеного адресата – невизначеного представника з множини потенційних адресатів або абстрактного, узагальненого адресата.

8. Емпіричним матеріалом дослідження слугують дискурсивні фрагменти персонажного мовлення, вибрані методом суцільної вибірки з художніх текстів німецькомовних авторів XX-го та XXI-го століть.

9. Методика дослідження базується на прагматично-дискурсивній методології та передбачає залучення загальнонаукових методів (спостереження, опису, індукції, дедукції), методів структурної лінгвістики (семантико-синтаксичного аналізу) та дискурсивно-прагматично-лінгвістичних методів (пропозиційного, мовленнєво-актового, інтенційного, контекстуального, дискурсивно-стратегічного і методики експлікації імплікатур), а також елементів кількісного аналізу.

10. Процедура дослідження охоплює такі етапи: 1) встановлення критеріїв вибірки, формування емпіричної бази розвідки; 2) індуктивне узагальнення мовного матеріалу, формулювання гіпотези дослідження; 3) верифікація гіпотези шляхом аналізу емпіричного матеріалу й систематизація отриманих даних.

Основні положення цього розділу висвітлені в публікаціях автора [114; 115; 116; 117; 118; 119; 124; 127; 295; 296].

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІМПЛІЦИТНОЇ АДРЕСАТНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

3.1. Визначення поняття «індикатор імпліцитної адресатної референції»

Референція до об'єктів дійсності може реалізуватися здебільшого за допомогою не лише одного, а цілої множини мовних виразів. У кожній окремій комунікативній ситуації мовець обирає оптимальну з його точки зору комбінацію лексичних одиниць та граматичних структур для вираження своєї інтенції. Вибір лексичної одиниці на позначення референта мовцем детермінується ситуативними та антропоспецифічними (*personenspezifisch*) умовами. Ситуативні умови стосуються оточення інтендованого референта та соціально-комунікативних ознак референтної ситуації, що обумовлені соціальною дистанцією між комунікантами та ступенем офіційності комунікативної ситуації. Антропоспецифічні умови стосуються здатності мовця сприймати об'єкти й репрезентувати їх ментально в когнітивних схемах, тобто здатності до референції, яка є адекватною ситуації спілкування та партнеру по комунікації [317, с. 216–217].

Способи референції до учасників спілкування варіюють у різних ситуаціях та жанрах спілкування. Наприклад, спілкування з дітьми характеризується не тільки різного роду просодичними, фонологічними, синтаксичними та лексичними особливостями, але й специфічними засобами референції до осіб [8, с. 199–200], сюди можна віднести випадок вживання займенника першої особи множини *wir*, що референційно не включає мовця, відносно адресатів-дітей.

Складність та суперечливість вибору доречної експліцитної форми AP, приміром, за умов відсутності чіткої ідентифікації соціальних відносин між

адресатом та адресантом, спричиняє виникнення таких форм адресації, що дозволяють уникати пряме звертання.

За ступенем переосмислення пропозиційного змісту імпліцитна адресатна референція демонструє два типи: 1) переосмислення всієї пропозиції висловлення / всього невербального акту, 2) переосмислення лише адресатної референції. У першому випадку ІАР має низку індикаторів. **Індикаторами імпліцитної адресатної референції** називаємо специфічні засоби, що сигналізують про наявність імпліцитного позначення адресата. Використання щодо досліджуваних одиниць терміну «індикатор», який був уведений у прагмалінгвістику Дж.Л. Остіном (*indicating device*) [187, с. 74] вважаємо доцільним, оскільки їм притаманна провідна властивість індикаторів – не позначати однозначного відношення між вираженням і змістом, тобто застосовуватися як «показник», а не як «однозначна ознака» [342, с. 100].

Індикатори імпліцитної адресатної референції за структурно-семантичним критерієм поділяємо на лексичні (іменникові, прикметникові та займенникові: особовий займенник *wir*, що не інклюзує адресанта, особові займенники 3-ї особи *er / sie / sie*, вказівні займенники *der / die* та *dieser / diese*, невизначено-особові займенники) та граматичні (еліпсис, пасивний стан дієслова та синтаксичні конструкції із займенниками *es, das, was*). Один МА може містити декілька індикаторів ІАР. Класифікація індикаторів ІАР представлена на рисунку Б додатку.

3.2. Лексичні індикатори імпліцитної адресатної референції

У випадку лексичних індикаторів ІАР спостерігаємо переосмислення експліцитного позначення адресата на ґрунті неадресатного займенника, синтаксично фіксованого іменника або прикметника.

3.2.1. Займенникові індикатори імпліцитної адресатної референції. Поряд із традиційними значеннями займенників можливе й їхнє специфічне вживання, а саме заміна одного займенника іншим – так звана

транспозиція – «смісловий зсув у відносинах між займенником і референтом» [182, с. 194]. Існують різноманітні причини лінгвістичного та прагматичного характеру, що обумовлюють можливість використання декількох займенників при співвіднесенні з одним і тим самим референтом [там само, с. 194]. Специфічні використання займенників детермінуються комунікативною традицією певного етносоціуму [96, с. 14].

Транспозиція не змінює мовних характеристик відповідних особових форм (синтаксичної поведінки, референціальних властивостей та ін.), проте для неї характерне виникнення додаткових коллокацій. Саме це дозволяє відрізнити транспозицію від випадків конвенціоналізованого (яке, однак, також етимологічно походить від транспозиції) вживання особових форм, що описується за допомогою постулювання особливих мовних одиниць, які характеризуються специфічними властивостями [8, с. 200]. Приміром, вживання займенника третьої особи множини (*Sie*) як форми ввічливого звертання не є транспозицією звичайного вживання займенника третьої особи множини (*sie*) для множини.

До займенникових індикаторів ІАР у сучасному німецькомовному дискурсі відносимо: займенник першої особи множини *wir*, займенники третьої особи однини та множини *er / sie / sie*, вказівні займенники *der / die* та *dieser / diese*, а також низку невизначено-особових займенників. Далі вважаємо за доцільне детальніше розглянути перераховані займенникові індикатори ІАР.

3.2.1.1 Займенник першої особи множини. Займенник першої особи множини (*wir*) характеризується значним референційним потенціалом та має дуже неоднозначні референційні межі. Він не становить множину від займенника першої особи однини (*ich*), натомість реалізує формулу «я + інший / інші». Поняття «інший / інші» специфікується в контексті певного висловлення [223, с. 22]. Виділяють «референтне» (позначення конкретного учасника / учасників комунікації) та «нереферентне» (використання в узагальненому значенні) вживання займенника першої особи множини [36, с. 207–208].

У випадку референтного вживання *wir* розрізняють його первинну (передбачає неодмінну референцію до мовця) та вторинну референтну функцію (здатність позначати лише адресата) [там само]. Як зазначає Д. Бусе, вживання особового займенник *wir* передбачає врахування цілого комплексу додаткових знань, а ефективність його використання в адекватній інтерпретації, ймовірно, може досягатися лише за допомогою засобів фреймового аналізу [205, с. 73].

Особовий займенник першої особи множини здійснює референцію до:

- мовця та адресата (*inklusive Wir*);
- мовця, адресата та третьої особи / осіб;
- лише мовця (*exklusive Wir*);
- мовця та третьої особи / осіб;
- лише адресата;
- адресата та третьої особи / осіб.

Ексклюзивне *wir* апелює лише до мовця (інколи також до третіх осіб) та не передбачає АР як такої, тому не є релевантним для нашого дослідження.

Wir у інклюзуючому варіанті асимілює мовця з адресатом / адресатами, інколи також третіми особами. У цьому випадку АР характеризується двонаправленістю, що пояснюється значенням займенника *wir* та граматичною формою множини. Можна говорити, що таке *wir* семантично інкорпорує адресатний займенник, тобто *du* / *Sie* / *ihr* міститься в самому значенні займенника першої особи множини. Крім того, *wir* є конвенціоналізованою формою позначення обох учасників комунікативного акту, перш за все, у пропонуваннях спільної дії. Враховуючи викладені зауваження, не включаємо інклюзуюче *wir* у емпіричну базу нашого дослідження та розглядаємо його як специфічну форму експліцитної займенникової АР:

(16) [Хлопець пропонує другові випити разом]

„Gehen wir heute Abend einen trinken?“, fragte Malle, der auf ihn gewartet hatte.

Georg nickte. (Feth: *Der Erdbeerpflücker*, S. 162)

Актуальним для нашого дослідження є випадок вторинного референтного

вживання *wir*. Приміром, займенник *wir* може використовуватися як довірливе, дружнє звернення до співрозмовника (*Pluralis Benevolentiae*), що не завжди інклюзує продуцента висловлення. У такий спосіб мовець ніби підкреслює свою причетність до того, що відбувається, та непрямо реалізує емпатичну функцію. Зазвичай у таких ситуаціях між комунікантами існують певні відносини, що стосуються виконання соціальних ролей на кшталт лікар – пацієнт (так зване *Krankenschwester-wir* або *Krankenschwesternplural*), учитель – учень (*das pädagogische Wir* [223, с. 22]), батьки – діти і т.п. При цьому адресант здебільшого є вищим за соціальним статусом. Такий випадок демонструє наступний дискурсивний фрагмент, у якому адресант (доктор Фогель) звертається до свого пацієнта Фабіо за допомогою особового займенника першої особи множини:

(17) [На прийомі у лікаря]

„Wir haben drei Probleme“, begann er, „Die Amnesie davor, die Amnesie danach und das schlechte Arbeitsgedächtnis jetzt“. (+> Sie haben diese drei Probleme.)

„Was meinen Sie mit schlechtem Gedächtnis?“

„Es fällt Ihnen schwer, sich Namen, Termine und Ereignisse zu merken. Sie sind vergesslich“. (Suter: Ein perfekter Freund, S. 33)

За допомогою *wir* мовець може виступати представником певного угруповання, сигналізувати про солідарність та спільність у цілях, поглядах та цінностях [300, с. 162]:

(18) [Під час пологів]

„Bei einer spinalen, also Rückenmarkbetäubung, wären Sie während der Operation bei Bewusstsein. Die Vorbereitungszeit dafür dauert aber länger, und ich möchte den Kaiserschnitt jetzt so schnell wie möglich machen, damit die Herztöne nicht noch schlechter werden.“ <...>

„Worauf warten wir also?“, krächzte ich matt. (+> Worauf warten Sie?)

„Keine Sorge, es geht gleich los. Das Team erwartet uns schon im OP“. (Hertz: Sternschnuppen, S. 14)

Така спільність дії / поглядів може бути удаваною й використовуватися з метою мітигації:

(19) [Адресант не хоче продовжувати обговорення неприємної теми]

„<...> *Nennen Sie das ehrlich?*“

„*Lassen wir das*“, *bestimmte Steinbeck*. (+> *Lassen Sie das!*) (*Steinfest: Die feine Nase der Lilli Steinbeck*, S. 60)

Вживання *wir* як прояв агресивної поведінки та в перехідній зоні від фамільярності до агресивності може носити іронічний характер і мати на меті висміювання якостей та вчинків опонента, що не відповідають його соціальному статусу чи дійсному стану речей. Очевидно, в цьому випадку відбувається перенос історичної «множини величності» (*pluralis majestatis*), що використовувався князями та іншими верховними особами для підкреслення власної гідності та переваги перед іншими, на пересічну особистість, особливо на більш низькому щаблі соціальної ієрархії [31, с. 186].

Крім того, *wir* може вживатися в узагальненому значенні, реалізуючи схему «ми = люди», однак здійснювати референцію до абсолютно конкретного адресата:

(20) [Рекс дорікає своєму другові за неувважність до нього]

„*So ist es eben*“, *sagte er*. „*Wir sind immer anderweitig beschäftigt, wollen's nicht hören, nicht sehen*“. (+> *Du bist immer anderweitig beschäftigt, du willst mich nicht hören und nicht sehen*.)

Rex deutete auf die Wandbilder, als sei auch ich dem Konflikt im entscheidenden Moment ausgewichen.

„*Nein, ich war nur ... Die haben mich gerade an was erinnert. Letzte Nacht, da ...*“ (*Roth: Der Mann an Noahs Fenster*, S. 26)

(21) [Жінка-психолог запевняє подругу, що та сама винна у своїх проблемах]

„*Und was genau ist jetzt dieses >Gesetz der Anziehung<?*“, *will ich wissen*.

„*Dieses Gesetz besagt, dass wir alles, was uns in unserem Leben wiederfährt, selbst hineingeholt haben*“. (+> *Du hast selbst hineingeholt, was dir passiert*

ist.)

<...> „Soll das heißen“, frage ich nach, „dass ich mir das, was mir in der Vergangenheit passiert ist, selbst zugefügt habe?“

Kiki nickt. „Im Prinzip schon“. (Hertz: Goldstück, S. 49)

Оскільки апеляція до адресата висловлення, яка передбачає включення в область референції мовця, є вторинною референтною функцією займенника першої особи множини, то як індикатор ІАР він не вирізняється високою частотністю (1,3% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку).

3.2.1.2. Займенники третьої особи однини та множини. Наступним індикатором ІАР є займенники третьої особи однини та множини (*er / sie / sie*). За Е. Бенвеністом, ці займенники мають подвійну функцію. З одного боку, вони можуть підносити співрозмовника над рівнем звичайної особи й у такий спосіб демонструвати пошану до нього, з іншого боку, адресант може намагатися принизити опонента, позбавляючи його привілеї особистого звертання [15, с. 265].

Здебільшого позначення адресата за допомогою займенників третьої особи відбувається у випадку поліадресатності, за умов наявності, окрім власне адресата, який є імпліцитним, ще одного або декількох експліцитних адресатів. Описану ситуацію яскраво ілюструє дискурсивний фрагмент 22, у якому адресат (Тім) розповідає свою історію групі друзів (Мартіну, Гільде, Тобіасу, Девіду), серед яких присутня й імпліцитна адресатка (Стелла):

(22) „Da war mal diese Frau, die ich sehr mochte“. <...> „Ich dachte, sie würde mich auch mögen, da war ich mir sogar ziemlich sicher. Wir haben mal miteinander geknutscht, mehr war da allerdings nicht“.

Auweia, er spricht doch nicht wirklich über mich, oder?

„Tja, und dann hatte ich, als ich sie irgendwann anrief, plötzlich einen anderen Kerl an der Strippe“. <...> „Der hat mich dann darüber aufgeklärt, dass sie mich eine ganze Weile angeschwindelt hat. Und das sie außerdem mit ihm ins Bett geht“. (+> Ich habe dich sehr gemocht, aber du hast mich betrogen.)

„Schlampe!“, kommentiert Martin und sieht mich dabei unverwandt an. Der ist

ja wohl komplett schamlos! (Hertz: Wunschkonzert, S. 306)

Вживання займенників третьої особи для реалізації АР надає адресатові можливість оцінити ситуацію з позиції не безпосереднього учасника, а незалежного свідка. У наступному діалозі керівник підприємства розмовляє з інженерами, поводячись так, наче він не помічає присутню жінку, що виступала проти його кандидатури. Насправді висловлення адресовано саме їй:

(23) Tinka: *Ich habe keine Meinung. Ich rede, wie es gebraucht wird. <...>*

Erster Mitarbeiter: *Wer ist die Frau?*

Dunkert: *Ach wer. Ich weiß nicht. Sie gehört nicht hierher. (+> Tinka, Sie sind entlassen.)*

Zweiter Mitarbeiter: *Sie gehört nicht hierher?*

Dunkert: *Sie ist – fremd hier, ja. Ich kenne sie nicht.*

Brenner: *Du lügst ja! Sie ist Ingenieur.*

Dunkert: *Sie ist hier unbekannt. Sie soll verschwinden. (+> Tinka, gehen Sie, Sie sind entlassen.) (Braun: Tinka, S. 164)*

Ту саму функцію виконує займенник третьої особи множини (*sie*) у випадку апеляції до декількох осіб. Крім того, таке його вживання може сигналізувати про приналежність адресата до певної групи чи категорії людей.

Однак позначення адресата за допомогою *er / sie* можливо також за умов моноадресатності. Приміром, у наведеному нижче дискурсивному фрагменті адресантка (Mia) розповідає подрузі (Gerri) про коханку свого чоловіка, якою власне й є Gerri. Хоча адресантка володіє цією інформацією, вона поводить ся так, наче їй нічого невідомо, порушуючи тим самим умову щирості. Через МА натякання Mia у непрямий спосіб критикує та ображає адресатку:

(24) „Meine Freundin hat Ole und seine Geliebte in einem Hotel gesehen. Beim Frühstück. Knutschenderweise“. (+> *Ich weiß, dass du Oles Geliebte bist.*)

Wahrscheinlich hielt Mia mich für das allerletzte Miststück, weil ich bei dieser Eröffnung nicht mal rot wurde. <...>

„Meine Freundin sagt, sie sei eine ganz nichtssagende, langweilige aussehende Frau gewesen“. (+> *Gerri, du bist eine ganz nichtssagende, langweilige*

aussehende Frau.) (Gier: Für jede Lösung ein Problem, S. 202–203)

Інтерес становить також ситуація, коли *er / sie* не позначає адресата, а протиставляється йому:

(25) [На засіданні колективу]

Sorm: *Es geht nicht immer um Geld. Er hat mehr zu bieten. Und: verbietet er seinen Arbeitern vielleicht, daß sie in die Gewerkschaft eintreten? (+> Er verbietet nicht, dass sie in die Gewerkschaft eintreten & Du verbietest deinen Arbeitern, dass sie in die Gewerkschaft eintreten.)*

Laiper: *Hab ich das getan? (Sperr: Landshuter Erzählungen, S. 270)*

У наведеному дискурсивному фрагменті колеги обговорюють питання, чому робітники йдуть до фірми-конкурента. Адресат робить припущення щодо можливої причини, одночасно докоряючи шефів, що той чинить інакше.

Можливі й досить нетипові випадки вживання займенника третьої особи відносно адресата. Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті психоаналітик доктор Парісі звертається до свого пацієнта за допомогою особового займенника *er* з метою надати йому можливість побачити власні дії та почуття з позиції стороннього глядача, при цьому адресат, не очікуючи такого звертання не одразу розуміє, до кого звернене висловлення:

(26) „*Was führt ihn denn zu mir?*“ (+> *Was führt Sie zu mir?*)

Ich schaue mich im Sprechzimmer um.

„*Wen?*“

„*Ihn. Also Sie.*“ (Jaud: *Der Millionär*, S. 81)

Підводячи підсумок, слід зазначити, що займенники третьої особи однини є досить нетиповим індикатором ІАР у сучасному німецькомовному дискурсі, про що свідчить їх невисока частотність (1,2% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку).

3.2.1.3. Вказівні займенники *der / die* та *dieser / diese*. Інколи замість особових займенників третьої особи вживаються вказівні займенники *der / die* або *dieser / diese*, що змінюються за числом, родом та відмінками. Як зазначає Є.М. Кацман, вказівні займенники становлять лінгвістичні засоби, що

є найбільш пристосованими для вираження конкретної референції, тобто співвіднесеності компонентів висловлення з елементами дійсності, яка виникає в контексті комунікативного акту [64, с. 76].

Вказівні займенники *der / die* та *dieser / diese* здатні позначати імпліцитного адресата за умов наявності експліцитного. Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті мовець (Бруно) виражає подив, що Елізабет, подружка його дружини Сюзанни, ще не пішла. Елізабет присутня при розмові, отже, хоча формально висловлення адресовано Сюзанні, певна частина призначається саме Елізабет:

(27) „*Ich dachte, die wär' schon wieder weg*“, *sagte er zu Susanna.*

(+> *Elisabeth, geh (du) schon weg!*)

„*Tag, Bruno*“, *sagte ich. „Meine Güte, du bist ja noch dicker geworden“.*

(*Gier: Die Braut sagt leider nein, S. 430*)

Вказівні займенники *der / die* можуть також супроводжуватися підрядними означальними реченнями, що характеризують адресата:

(28) [Родичі вирішують, хто буде готувати обід]

„*Wer kocht heute eigentlich das Mittagessen?*“ *fragte er übergangslos. „Evelin ist offenbar nicht da, Jessica rennt wie üblich in der Gegend herum, und du scheinst ziemlich beschäftigt mit deinen Pflanzen“.*

„*Oh*“, *sagte Patricia spitz, „dann schlage ich doch vor, es kocht der, der fragt! Im Übrigen hat das ja auch noch ein bißchen Zeit. Es ist gerade elf Uhr!“* (+> *Koch (du) das Mittagessen!*) (*Link: Am Ende des Schweigens, S. 221*)

Як свідчать результати кількісних підрахунків, вказівні займенники належать до маловживаних індикаторів ІАР (0,8% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку).

3.2.1.4. Невизначено-особові займенники. Індикаторами ІАР можуть виступати невизначено-особові займенники *alle, einige, (irgend)jemand, (irgend)einer, (irgend)wer, jeder(mann), keiner, man, manche, mehrere, niemand, viele, wenige*. Деякі лінгвісти [176, с. 219; 226, с. 678; 248, с. 228] відносять *keiner* та *niemand* до заперечних займенників (*Negativpronomen*). Однозначності

немає також щодо приналежності до невизначено-особових займенників *viele* та *wenige*. Приміром, Г. Гельбіг та Й. Буша [246, с. 320] відносять їх до кількісних прикметників (*Zahladjektive*) через те, що вони можуть вживатися з визначеним артиклем.

Невизначені займенники не мають фіксованої закріпленості за конкретними предметами чи ознаками й потребують контекстуального оточення для реалізації свого призначення [150, с. 138]. Невизначено-особові висловлення поєднують значення персональності та невизначеності, тобто передбачають формальну зверненість до невизначеної особи. Але вони можуть також реалізувати референцію до конкретного адресата / адресатів, в цьому випадку йдеться про псевдонеvизначеність.

За певних умов, номінація адресата прямо й однозначно може бути небажаною, таку ситуацію спостерігаємо, перш за все, у ликопогрозливих актах. Представлення особи як невизначеної, неконкретної, знімає з адресанта відповідальність за сказане та пом'якшує категоричність висловлення:

(29) [Друг підбадьорює знайому, що скаржиться на актуальну життєву ситуацію]

„Ein Versuch zur Vergangenheitsbewältigung“, sagte ich orakelhaft, „entweder man überwältigt die Vergangenheit, oder man wird von ihr überwältigt“.

„Man muß sich von der Illusion trennen, daß die eigenen Probleme grundsätzlich unlösbar sind“, sagte er. (+> Du kannst deine Probleme lösen.)
(Heller: *Erst die Rache, dann das Vergnügen*, S. 125)

Найбільш уживаним займенниковим індикатором ІАР (10% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку) є невизначено-особовий займенник *man*, що може вживатися, на відміну від *jemand* та *einer*, також відносно декількох осіб. Його референційні межі є дуже широкими – від вказування на одиничну особу (мовця, адресата або третю особу) до позначення людства в цілому. Заміщуючи пряме звертання, *man* здебільшого виступає в ролі мітигатора:

(30) [Маленька дівчинка Беатріс радить Еріху – нацисту, який зайняв дім її

батьків та взяв Беатріс під свою опіку, не піддаватися страху]

„Und was schlägst du vor?“

Sie überlegte. „Vielleicht muß man einfach stehen bleiben. Und genau hinschauen. Vielleicht ist der andere gar nicht so mächtig“. (+> Bleiben Sie einfach stehen und schauen Sie genau hin! & Sie können Ihre Angst überwinden!)

Er lächelte ein wenig. „Wie einfach das klingt aus deinem Mund, kleine Beatrice. Wie ist es...“ (Link: Die Rosenzüchterin, S. 150)

Водночас невизначено-особовий займенник *man* відносно адресата може відзначатися повчальною, інколи іронічною коллокуцією. Така ситуація спостерігається здебільшого при несиметричних статусно-рольових відносинах комунікантів, де адресант домінує, або якщо мовець позиціонує себе як вищого за статусом:

(31) [У фітнес-центрі]

„Die meisten Unfälle passieren, weil man sich überschätzt“, belehrte er ihn. (+> Du hast dich überschätzt.)

„Danke“, keuchte Fabio. Und als Jay außer Hörweite war: „Auch für die Lebenshilfe, arschloch“. (Suter: Ein perfekter Freund, S. 158)

Займенник *jemand* (3,8% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку) «дає можливість говорити про будь-кого, не називаючи його конкретно, навіть якщо мовець добре знає, про кого йдеться» [90, с. 155], та відрізняється від *man* тим, що «може супроводжуватися означеннями та поширюватися означальними підрядними реченнями» [там само], а також змінюватися за відмінками. Означення та підрядні означальні речення в цьому випадку відіграють роль контекстно-ситуативного фону, з яким співвідноситься *jemand* [там само]:

(32) [Грютцингер до прораба]

Grötzinger: <...> Ich will zwar alles im Lauf der Zeit dem Sorm überlassen. Aber es kann sein, ich brauch jemand, der Einfluß hat. <...> (+> Ich brauche dich, weil du Einfluß hast.)

Pfanzelt: *Ja. (Sperr: Landshuter Erzählungen, S. 307)*

Крім того, *jemand* із додаванням компонента *ander-* може використовуватися як протиставлення адресатові:

(33) [Розмова друзів]

„*Willst du eine ehrliche Antwort?*“

„*Sonst hätte ich jemand anderen gefragt*“. (+> *Sonst hätte ich dich nicht gefragt.* +> *Du bist ehrlich, du sagst mir immer die Wahrheit.*) (Suter: *Ein perfekter Freund, S. 107*)

У нейтральному контексті *jemand* / *irgendjemand* здебільшого вживається відносно масового або невизначеного адресата – одного з присутніх:

(34) [Алан розпитує знайомих про Жюльєна – коханого своєї матері]

„*Würde mich irgend jemand endlich einmal aufklären, um wen es sich bei diesem geheimnisvollen Julien handelt?*“ *fragte Alan.* (+> *Klärt (ihr) mich auf, um wen es sich bei diesem geheimnisvollen Julien handelt!*)

<...> „*Ein Jugendfreund*“, *sagte sie, „aus der Zeit des Krieges. Er arbeitet für Erich Feldmann“.* (Link: *Die Rosenzüchterin, S. 555*)

Займенник *einer* (1,3% від МА з індикаторами IAP – див. таблицю Б додатку) за умов обмежувальної дії контексту (ситуації) втрачає семантику «невизначеності» (невизначеної співвіднесеності з контекстом) і отримує значення «одна людина», «один з присутніх» [90, с. 158]:

(35) [Чоловік намагається прояснити ситуацію]

„*Ok, Patrick. Ich weiß nicht, was Sie hier für ein Spiel mit mir abziehen. Aber ich habe gerade die Waffe in der Hand, die Sie mir gegeben haben*“.

„*Oh*“.

„*Was heißt >Oh<?*“ *Viktor schrie jetzt fast.* „*Kann mir mal einer sagen, was hier vor sich geht?*“ (+> *Erklärt (ihr) mir, was hier passiert!*)

„*Das ... dazu ... also*“. *Halberstaedt stotterte plötzlich und Viktor war sich nun völlig sicher, dass jemand hinter ihm stand und ihm Anweisungen gab.* (Fitzek: *Die Therapie, S. 227–228*)

У випадку вживання відносно конкретного адресата займенник *einer*

здебільшого отримує зневажливу colloquation. Крім того, це єдиний невизначено-особовий займенник, що здатен до гендерної диференціації (*eine / einer*), хоча вона не є облігаторною. Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті займенник *einer* у формі чоловічого роду вживається відносно особи жіночої статті:

(36) [На весіллі]

„Die Frau wollte mir nichts abgeben“, schrie das Blumenmädchen und zeigte mit dem Finger auf mich. „Und sie hat mich geschlagen!“ <...>

„Oh, oh, da ist aber einer sehr müde und hat schon Halluzinationen“, sagte ich. (+> Du bist müde und hast Halluzinationen.)

„Ich glaube, die kleine Maus hat meine Schmerztablette mit einem Bonbon verwechselt“. (Gier: Auf der anderen Seite ist das Gras viel grüner, S. 226)

Невизначену референційну особову семантику спроможен виражати також займенник *wer* (1,5% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку), який можна розглядати як питальний та як невизначено-особовий. Питальність та «невизначеність» (невизначена співвіднесеність з ситуацією-контекстом) тісно пов'язані між собою семантично [90, с. 156]. В обох випадках він може виступати індикатором ІАР.

Wer відмінюється (*wem, wen*), вживається лише в однині та є гендерно нейтральним [226, с. 676]. Як невизначено-особовий займенник він становить розмовний варіант від *jemand* [там само], як питальний займенник вживається у простих питаннях (37), риторичних питаннях (38) та підрядних реченнях (39):

(37) [Елізабет просить подруг Ганну чи Касандру відвезти її на вокзал]

„Okay“, sagte ich. „Wer fährt mich zum Bahnhof?“ (+> Fahr (du, Hanna) / (du, Kassandra) mich zum Bahnhof!) (Gier: Die Braut sagt leider nein, S. 411)

(38) [Дружина відмовляється виконувати наказ чоловіка]

Frau bricht plötzlich los: Ich such dir keine Würmer mehr! Such sie dir selbst! Genug, genug! Jetzt zertritt ich sie dir! Sie zertrampelt hysterisch schluchzend die Würmer auf dem Boden.

Havlicek: Halt! Die armen Würmer!

Frau läßt sich nicht stören: Wer fragt, ob ich arm bin? Wer?! Genug! Ich möchte mich doch auch mal erholen, Zeitung lesen oder Roman – wer fragt mich, wer ich bin? (+> Du fragst mich nicht, wer ich bin.) (von Horváth: *Hin und Her*, S. 234)

(39) [Звинувачення у брехні]

„Mein Vater hat früher immer zu mir gesagt, wer bei Gott schwört und doch lügt, kommt in die Hölle. Und er hat noch hinzugefügt, der Grat zwischen Himmel und Hölle, auf dem man wandert, ist sehr, sehr schmal“. (+> Sie lügen!)

„Sie spinnen, wahrhaftig, Sie spinnen!“ (Franz: *Das Verlies*, S. 376–377)

Підсилювати невизначеність займенників *jemand, einer, wer* може компонент *irgend-*:

(40) [В агентстві нерухомості]

„Hattest du die Villa nicht selbst im Angebot?“

„Ach, das passte mir terminlich gerade überhaupt nicht“, erklärte ich ein wenig zu schrill und setzte hastig ein professionelles Lächeln auf. <...>

Karsten durchschaut mich natürlich sofort, und ich fühle mich auf einmal so klein und beschissen wie damals, wenn ich etwas vergeigt hatte, und mir als erzieherische Maßnahme bis auf Weiteres nur die Mietobjekte anvertraute.

„Dieser Brezelkönig aus Stuttgart sagte, er war schon mal da, hat es aber nur von außen gesehen. Damals hat es allerdings geregnet, und er musste nach Hause. Irgendjemand hat ihn da hängen lassen“. (+> Du hast ihn da hängen lassen.) (Lind: *Herzgesteuert*, S. 119)

Більшість невизначено-особових займенників може виступати у функції кванторів, тому, вживаючись відносно адресата в імплікативних МА, вони індикують здебільшого скалярну імплікатуру. Слідом за О.В. Яковлевою, виділяємо абсолютну квантифікацію, за допомогою якої відбувається пряме вказування на кількість, і відносну квантифікацію, інтерпретація якої становить зіставлення елементів, зафіксованих у певному положенні на осі. Таким чином, квантифікація кваліфікується як операція вимірювання, що доповнюється

інтерпретацією цього вимірювання [180, с. 155].

Відносні кванторні займенники *einige, manche, mehrere, viele, wenige* за своєю семантикою слугують для позначення невизначеної кількості референтів та можуть бути представлені у вигляді лінійної послідовності, розташованої за зростанням кількості референтів: *wenige – manche – mehrere – einige – viele*. Здійснюючи АР, вони відносять одержувача повідомлення до невизначеної групи людей, об'єднаних певними якостями, статусом, станом тощо:

(41) [Жінка висловлює припущення щодо початку клімаксу у подруги]

„*Ich schlafe schlecht. Ich ... ich habe so seltsame Erlebnisse ...*“ <...>

„*Seltsame Erlebnisse? Seltsame Erlebnisse gibt es nicht, das weißt du. Vielleicht kommst du in die Wechseljahre. Da sollen Frauen ja sehr eigenartig werden*“.

„*Stephane, ich bin achtundzwanzig!*“

„*Bei manchen geht's eben früh los*“ (+> *Vermutlich kommst du in die Wechseljahre.*) (Link: *Die Täuschung*, S. 248)

Абсолютні кванторні займенники *jeder* та *alle* (2,7% та 1,2% відповідно від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку) мають семантику тотальності та можуть позначати присутнього при акті комунікації масового адресата (42, 43) або вживатися в генералізуючому значенні. В останньому випадку адресат співвідноситься з певною групою референтів (чи з людством в цілому), що інклюзуює його (44) або протиставляється йому, часто із додаванням прикметника *ander-* (45):

(42) [Під час бомбардування]

„*Raus!*“, *schrie ein Mann. „Sofort alle raus!“* (+> *Verlasst (ihr) den Raum!*)

Einige drängten voller Panik zum Ausgang. Andere riefen zur Besonnenheit auf. (Link: *Das andere Kind*, S. 123)

(43) [Під час спільного відпочинку компанією друзів]

Es klopfte ungeduldig von außen an unsere Tür. „Das Bad ist frei. Jeder hat zehn Minuten!“ (+> *Ihr habt zehn Minuten!*) (Gier: *Die Laufmasche*, S. 49)

(44) [Донька скаржиться батькові на важку роботу]

„*Sklavenarbeit ist zwar verboten, aber in meiner Branche immer erwünscht*“,

versuchte ich meinen Einsatz zu beschreiben.

„Viel arbeiten müssen doch alle“, erwiderte Papa, der nach seiner Beamtenlaufbahn nun die wohlverdiente Pension kassierte. (+> Du musst viel arbeiten.) (Grube: Männer sind wie Schokolade, S. 17)

(45) [В армії]

„Die Mädchen von Budapest... jeder andere würde schon morgen hinfliegen.“ (+> Fliegen Sie hin!)

„Ich bin nicht jeder andere, Sir, ich bin ich. Ich bitte um nichts Unerfüllbares: um meine Entlassung.“

„Sie sind Offizier, Fred. Captain... Ihre Beförderung zum Major liegt auf meinem Tisch.“

„Danke, Sir.“ (Konsalik: Bernsteinzimmer, S. 446)

Займенник *sämtliche*, що перекладається з німецької як «усі» відносно адресата не вживається, оскільки, на відміну від *alle* не може вживатися в узагальненнях [248, с. 228].

За Д.В. Сбоевим, заперечні займенники виражають нульову референцію, тобто передбачають співвіднесеність з ім'ям, у якого є лише безденотатний концепт [146]. Займенники *niemand* та *keiner* (1,2% та 1% відповідно від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку), вживаючись відносно адресата, стверджують про хибність предикації певного висловлення для нього:

(46) [Джесіка схиляє Леона до відвертої розмови]

„Ich spreche sowieso mit niemandem über diese Dinge“, sagte Leon. „Meine beiden besten Freunde sind tot. Es gibt sonst niemanden, den ich so dicht an mich heranlassen würde“. (+> Ich werde das mit dir nicht besprechen.)

„Entschuldige meine Einmischung“, sagte Jessica. (Link: Am Ende des Schweigens, S. 411)

Подібно до *alle*, займенники *keiner* та *niemand* можуть позначати масового адресата – всіх присутніх при акті комунікації осіб:

(47) [Під час пограбування]

Und damit stießen beide endlich an, genau in dem Moment, als jemand, in

billigem Trenchcoat mit schwarzer Wollmütze über dem Kopf, den Vorhang beiseite schob, in der linken Hand eine Pistole, großes Kaliber, in der rechten die Standardtüte von Hertie, und mit einer Stimme, der nur das geübte Ohr die Kinderstube im Frankfurter Osten anhörte, „Das ist ein Überfall!“ rief. <...> „Ein Überfall“, wiederholte er, „keiner bewegt sich!“ (+> Bewegt (ihr) euch nicht!) (Kirchhoff: Schundroman, S. 52–53)

(48) [Беатріс дорікає Франці та Гелені через те, що ті її вчасно не розбудили]

„Was ist los?“ rief sie. „Warum weckt mich niemand? Es ist fast zwölf Uhr!“ (+> Warum habt ihr mich nicht geweckt?)

„Ich bin auch noch einmal eingeschlafen“, gestand Franca, „Wir haben wohl alle etwas zu viel Bowle erwischt“. (Link: Die Rosenzüchterin, S. 394)

Оскільки *niemand* становить заперечну форму від *jemand*, він також може супроводжуватися підрядними означальними реченнями, приміром:

(49) [Адресатка дорікає подрузі за те, що та не виражає до неї співчуття]

„Okay, du willst mich offensichtlich falsch verstehen. Bitte, nur zu!“

„Das hat nichts mit Falsch-Verstehen zu tun!“, gifte ich sie an. „Was ich im Moment brauche, ist ein bisschen Trost und niemanden, der mir auch noch Vorhaltungen macht“. (+> Mach (du) mir keine Vorhaltungen!)

<...> „Jetzt reicht es mir!“ (Hertz: Goldstück, S. 22)

Позначення адресата за допомогою займенників *alle, jeder, niemand, keiner* в узагальнених висловленнях може сприяти перлокутивній інтенсифікації. Акцентуючи істинність предикації певного висловлення для абсолютної більшості / нульової множини референтів, до якої належить і власне адресат, мовець спонукає його не порушувати «колективну домовленість», «не вирізнятися», реалізуючи тактику генералізації в рамках аргументативної стратегії та підвищуючи іллокутивну силу висловлення. Тактика «генералізації» в цьому випадку полягає в представленні авторської точки зору як єдиної можливої та такої, що знаходить підтримку у більшості [63, с. 92].

Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті поєднання іменника

Jungs із займенником *alle* інтенсифікує перлокутивний ефект МА директиву:

(50) [Батько звертається до свого сина Йонаса]

„*Große Jungs gehen alle auf das Klo und setzen sich drauf.*“ (+> *Geh (du) aufs Klo!*)

Jonas richtet sich auf, schaut seinem Vater halb entsetzt, halb vorwurfsvoll an und setzt zu einer seiner langen und komplizierten Erklärung an. (Mulansky: Tod der Unschuld, S. 80)

У наступному дискурсивному фрагменті, займенник *keiner* використовується гіперболічно, підсилюючи експресивне забарвлення висловлення:

(51) [Літня жінка звертається до своєї доньки, яка найняла для неї нову доглядальницю]

„*MEINE Meinung interessiert ja hier wohl keinen!*“ (+> *Meine Meinung interessiert dich nicht!*)

„*Doch, auf jeden Fall. Entschuldigung, wie war noch mal Ihr Name? Wie buchstabiert man das? Und Sie haben WELCHE Erfahrung in der Altenbetreuung? WANN könnten Sie kommen?*“ (Lind: Verwandt in alle Ewigkeit, S. 323)

Звернення за допомогою займенників із семантикою узагальненості може реалізувати також тактику дискримінації, коли мовець прагне переконати адресата, що той не знає деяких загальновідомих фактів, дотримання яких є обов'язковим для адекватної суспільної поведінки, що десь існує гомогенна соціальна більшість, яка володіє як знаннями, так і вірною поведінкою на ґрунті цих знань, і що залишитися поза цією більшістю небезпечно [23, с. 10].

Крім того, усі невизначено-особові займенники можуть слугувати для пом'якшення критичних чи директивних висловлень:

(52) [Клаудія скептично сприймає ідею Ортруд дати оголошення в газету про те, що її донька успішно перенесла операцію]

„*Weißt du was?*“, *beginnt Ortrud träumerisch.* „*Ich hab mir überlegt, ich werde eine Anzeige in die Zeitung setzen. Dass meine Tochter Jana ihre Operation*

erfolgreich hinter sich gebracht hat –“

„Jeder spinnt, so gut er kann“, sagt Claudia. (+> Du spinnst.)

„Hör mal, das ist nicht spinnert. Damals nach ihrer Geburt hab ich nicht gewagt, Anzeigen zu verschicken, weil es ihr so schlecht ging. Aber jetzt muss es sein“. (Mulansky: Tod der Unschuld, S. 251)

Невизначено-особові займенники, що мають функцію заміщення артикля (*alle, einige, jeder, manche, mehrere, viele, wenige*), при імпліцитному позначенні адресата здатні сполучуватися з іменником:

(53) [У кафе]

Wir bestellten beide einen Milchkaffee, und erst, als wir den Schaum verrührten, sprachen wir miteinander.

„Es gibt nicht viele Menschen, mit denen man schweigen kann“, sagte ich.

(+> Mit Ihnen kann man schweigen.)

„Und nicht viele, mit denen man reden kann“, antwortete er. (+> Mit Ihnen kann man reden.) (Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 256)

Таким чином, у сучасному німецькомовному дискурсі в якості індикаторів ІАР може виступати ціла низка займенників, які в залежності від контексту та характеру комунікативної ситуації здатні набувати додаткових колокутивних смислів.

3.2.2. Іменникові індикатори імпліцитної адресатної референції. На відміну від іменникових засобів експліцитної АР, іменники як індикатори ІАР завжди є синтаксично фіксованими.

Для імпліцитного позначення адресата іменники здебільшого вживаються в узагальнюючому значенні. Як зазначає В. Голлі, у випадку АР генералізація полягає у тому, що замість прямої апеляції до адресата мовець вказує на клас референційних об'єктів, до якого належить й власне адресат висловлення [250, с. 15]. На нашу думку, В. Голлі описав лише один із можливих варіантів вживання іменників як індикаторів ІАР. За нашими даними, іменник, що вжито у генералізуючому значенні, може позначати:

1) групу осіб, до якої належить адресат:

(54) [Чоловік переконує дівчину провести з ним ніч]

„Gib mir einen Ruck“, fuhr er fort. „Hinterher ärgerst du dich, denn die Gelegenheit bekommst du so schnell nicht wieder“.

„Das macht nichts“. <...>

„Dass Frauen immer nein sagen müssen, wenn sie ja meinen“, tönte er nachsichtig. (+> Du willst mit mir schlafen.)

Ich sah mich gezwungen einen deutlichen Satz zu sprechen. (Gier: Die Laufmasche, S. 120)

2) групу осіб, яка протиставляється адресатові:

(55) [Жінка дорікає чоловікові, що той не носить дипломат]

„Andere Männer wären froh, wenn sie einen Attachékoffer hätten!“ (+> Du solltest froh sein, dass du einen Attachékoffer hast.)

Sie erinnerte mich an meine Mutter, die, wenn ich mich weigerte, Spinat zu essen, zu sagen pflegte: „In Afrika gibt es Kinder, die froh wären, wenn sie Spinat zu essen hätten!“ (Wiener: Der Attaché, S. 154)

(56) [Чоловік залицяється до жінки]

Er fesselte sie mit der kratzigen Leine und legte sie übers Knie, weil die Streckbank noch nicht getrocknet war. Während er wie ein zorniger Nikolaus den Teppichklopfer handhabte, rief er immer wieder: „Eine anständige Frau bringt an Weihnachten kein Dosenrotkraut auf den Tisch!“ (+> Du bist keine anständige Frau!) (Noll: Falsche Zungen, S. 204)

Приналежність адресата до цієї групи виводиться найчастіше на основі наступних його ознак (частотність наведена у таблиці В додатку):

– біологічний вид (*Mensch, Person, Leute*):

(57) [Бріт – колишня подружка Еріка – незадоволена присутністю його нової знайомої Фелісітас]

Britt betrachtete mich unwillig. „Es gibt Leute, die merken einfach nicht, wenn sie stören“, sagte sie. (+> Du störst uns!)

Erik legte ihr den Teddy in die Arme. „Felicita ist gekommen, um den

Mietvertrag zu unterschreiben. Wir konnten ja nicht wissen, dass das mit dem Apartment nicht klappt“. (Gier: *Die Laufmasche*, S. 175)

– статья (*Frauen, Männer, Jungen, Mädchen*):

(58) [За вечерею]

„Hm! Wirklich lecker!“ Ich bin überrascht, wie gut es mir schmeckt. <...>

„Ich mag Frauen, denen schmeckt“, stellt er zufrieden fest. (+> Ich mag dich.)

(Hertz: *Sternschnuppen*, S. 209)

– професія (*Psychologe, Lehrer*):

(59) [Сандана вмовляє свого знайомого-повара не працювати на Далмана, який, на її думку, є злочинцем]

„<...> Aber Köche. Köche sollten schon ein wenig darauf achten, für wen sie kochen“. (+> *Sie sollten darauf achten, für wen sie kochen. & Kochen Sie nicht für Dalmann!*)

Jetzt erste merkte er, worauf sie hinauswollte. „Sie meinen wegen diesem Dalmann“.

Sandana nickte entschieden. <...>

„Ich bin Koch“, antwortete er schließlich.

„Köche haben auch ein Gewissen“. (+> *Sie haben auch ein Gewissen.*
+> *Kochen Sie nicht für Dalmann!*)

„Davon kann man nicht leben“. (Suter: *Der Koch*, S. 255)

– ступінь родових зв'язків:

(60) [Донька намагається матеріально допомогти батькові]

Ich gab ihm Geld. „Wir haben im Lotto gewonnen!“ sagte ich.

„Das kann ich unmöglich annehmen“, rief er und zählte die Scheine, „die eigene Tochter werde ich niemals anpumpen“. (+> *Ich werde dich nicht anpumpen.*)

„Ich schenke es dir“. (Noll: *Die Häupter meiner Lieben*, S. 43)

– національність:

(61) [Ганнес, що прибув із США, звертається до Шарлотти – німкені]

„Die Amerikaner sind großzügig und tolerant“, sagte Hannes. „Sie schlagen

einem auf die Schulter, wenn man Erfolg hat. Aber ich erinnere mich nur zu gut an das enge Arbeitsklima in Deutschland. Wenn da einer erfolgreich ist, nehmen ihm die anderen das übel. Der Deutsche an sich hat schreckliche Probleme mit dem Gönner“. (+> *Du hast Probleme mit dem Gönner.*)

Ich grinste Hannes innig an.

„Nicht alle“, sagte ich liebenswürdig. (Lind: Die Zauberfrau, S. 502)

– Вік:

(62) [Арвід збирається добровольцем на фронт]

„Melden? Du meinst. ... ?“

„An die Front natürlich. Ich möchte kämpfen. So wie die anderen!“

*„Es gibt aber nicht so viele Sechzehnjährige, die schon in den Krieg ziehen“, gab ich zu bedenken. (+> *Du bist zu jung für den Krieg* +> *Zieh (du) nicht in den Krieg!*)*

„Manche tun es“, beharrte er. (Link: Das andere Kind, S. 231)

Досить часто іменники на позначення адресата становлять емоційні імена (Snob, Laie, Versager тощо):

(63) [Суперечка на дорозі]

„Vor dem Wagen seid ihr gestanden und habt ihn so lange angeglotzt, bis wir euch mitnehmen mußten!“ <...>

*„Und wenn wir ihn angeglotzt haben“, fügte meine Frau hinzu, „dann haben wir ihn nur angeglotzt, weil wir uns gefragt haben, welche Snobs ein solches Ungetüm fahren“. (+> *Ihr seid Snobs.*)*

<...> „Das ist eine Beleidigung!“ schrie er. „Den „Snob“ lasse ich nicht auf mir sitzen!“ (Wiener: Eine schöne Bescherung, S. 186–187)

Інколи іменники конкретизуються означеннями (56, 60) чи підрядними означальними реченнями (57, 58, 62).

Субстантивовані прикметники містять у собі певну ознаку адресата. Наступний дискурсивний фрагмент демонструє ситуацію, коли субстантивовані прикметники у порівняльному ступені, вживаючись відносно третьої особи, імпліцитно характеризує адресата:

(64) [Розмова дівчини з колишнім бойфрендом]

Michael sah in Richtung Küche, flüsterte: „Hast du einen Neuen?“

„Nicht nur das, ich habe einen Besseren“, sagte ich laut und machte ihm die Tür wieder auf. (+> Mein neuer Freund ist besser als du.) (Heller: Erst die Rache, dann das Vergnügen, S. 317)

Встановлені також випадки, коли адресатові протиставляється не група осіб, а конкретна особа, виражена власною назвою, наприклад, мати порівнює свою доньку-письменницю з Й.В. Гете не на користь адресатки:

(65) *„Wie kommst du mit dem Buch voran?“, fragte ich sie.*

„Ein Kapitel, seit du das letzte Mal hier warst“. <...>

„Goethe konnte nur schreiben, wenn es absolut ruhig war“, behauptete Großmutter.

„Der Arme“. <...>

„Nun war Goethe ja auch ein Dichter“, sagte Großmutter. (+> Du bist kein Dichter.)

„Und ich schreibe bloß Krimis“. Meine Mutter legte Großmutter ein Stück Torte auf den Teller und lächelte sie liebeswürdig an.

„Die ich sehr gern lese“, kam ich ihr zur Hilfe.

„Über so einen Krimi werdet ihr aber beim Abitur bestimmt keine Klausur schreiben“, sagte Großmutter. „Über den Faust allerdings ...“ (+> Du bist kein richtiger Schriftsteller.)

„Hör auf zu stänkern, Mutter. Iss deine Torte und genieße den schönen Tag“. (Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 65)

Іменникові індикатори можуть супроводжуватися метафоричним та метонімічним переосмисленням пропозиції висловлення. Метафора та метонімія виступають формами реалізації асоціативного когнітивного зв'язку між двома поняттями. Слідом за Дж.Р. Сьорлем, розглядаємо ці явища на рівні висловлення, а не на лексичному [323]. Для свого дослідження релевантною вважаємо концепцію метафори М. Блека [194], адже «вона спирається саме на теорію референції» [161, с. 32].

Метафора становить взаємодію двох концептуальних систем з метою застосування до основного суб'єкта якостей і асоціативних імплікацій її допоміжного суб'єкта, тоді основний суб'єкт начебто розглядається через «фільтр» якостей допоміжної системи у такий спосіб, що допоміжний суб'єкт «відбирає, виділяє, приховує та організує характерні риси основного суб'єкту» [194, с. 29].

Референція метафори здійснюється переважно через встановлення її анафоричного зв'язку з прямою номінацією предмета [7, с. 24]. П. Рікер пропонує розглядати таку референцію як «розщеплену», адже метафоричні вирази характеризуються розщепленим смислом [142, с. 209]. З одного боку, такі лексичні одиниці мають буквальний смисл, з іншого – смисл фігуративний. За словами Г. Петера, завдяки властивій метафорам когнітивній функції, поряд із іллокуційним, вони отримують інше специфічне значення, яке належить скоріше до області перлокутивних ефектів [298, с. 209]. Фігуративна інтерпретація мовної одиниці не є константною, адже пресуппозиції окремого користувача мови є індивідуальними, як і його позиція щодо релевантності певних елементів у заданому контексті [260, с. 90].

Основним суб'єктом (або референтом) метафори у випадку ІАР завжди є адресат. Допоміжним суб'єктом метафори можуть бути різні концепти, які залучаються мовцем для характеристики адресата. Найчастіше корелят виражено експліцитно, а референт (адресат) – імпліцитно, у такий спосіб здійснюється ІАР. Наприклад, метафоричне використання іменника для номінації адресата (в цьому випадку образливе) спостерігаємо в такому діалозі:

(66) [Сестри Ліза та Ганна сваряться]

„*Dafür bist du jetzt zwanzig Kilo schwerer als ich!*“

„*Lieber Schwein als Ziege!*“ (+> *Du bist eine Ziege!* +> *Du bist dumm!*) (Lind: *Verwandt in alle Ewigkeit*, S. 90)

Розрізняють три види метафор за ступенем лексикалізованості їх значення: креативні (іновативні), конвенційні (узуальні) та лексикалізовані (мертві) метафори. Креативні метафори характеризуються протиріччям між дійсністю та

характеристикою об'єкта. Конвенційні метафори – це метафори, що внаслідок частотного вживання, перейшли в розряд сталих. У випадку лексикалізованих метафор первинне порівняння невідоме, або його правильність є не релевантною. Метафору слід також диференціювати від експліцитного порівняння, що не передбачає протиріччя [222, с. 97–98].

Наступний дискурсивний фрагмент ілюструє креативну метафору: мовець (Берта) використовує на позначення адресата (Корля) іменник *Lehne* (з нім. – «спинка стільця») та у непрямий спосіб питає про його ім'я:

(67) Berta setzt sich auf sein Taschentuch: *Gell, weils keine Lehne hat, drum ist nicht besetzt.*

Korl: *Das ist doch nicht, wie wenn ich nicht dabei bin. Wofür habe ich meinen Arm?* Er legt seinen Arm um sie, sie lehnt sich daran zurück.

Berta schmachend: *Jetzt hab ich eine Lehne und weiß nicht, wie sie heißt.*
(+> *Du bist eine Lehne.* +> *Wie heißt du?*)

Korl: *Korl. (Fleißer: Pioniere in Ingolstadt, S. 93)*

Зафіксовано також випадок імпліцитної АР за допомогою конвенційної метафори «білявий янгол» (*ein blonder Engel*):

(68) [Колега зізнається дівчині-білявці на і'мя Ангела у коханні]

„Ich will dich nicht verlieren, Angela. <...> Ich kann mir auch nicht vorstellen, nach der Arbeit nicht gemeinsam mit dir nach Hause zu gehen“. <...>

„Und außerdem kann ich mir überhaupt nicht vorstellen, dass mir je wieder so ein blonder Engel begegnen wird...“ (+> *Du bist ein blonder Engel.* +> *Ich finde nie eine Frau wie dich.*)

Angela schien sich nicht sicher zu sein, ob sie ihn richtig verstanden hatte.
(*Lind: Der Mann, der wirklich liebte, S. 136*)

У когнітивному аспекті метафоричні та метонімічні механізми знаходяться у взаємодії [163, с. 202]. Обидва феномена мають когнітивну природу, здатні до конвенціоналізації, становлять засоби розширення (*extending*) лінгвістичних ресурсів і можуть розглядатися як процеси проекції (*mapping*) [338, с. 128]. Однак тип проекції у метафорі та метонімії є різним: у метафорі наявні дві

окремі концептосфери (*conceptual domains*) – джерело (*source*) та ціль (*target*), тоді як за умов метонімії проекція відбувається в межах однієї сфери, тобто має місце зв'язок «сфера – підсфера» [269, с. 103]. На відміну від метафори, метонімія не заміщує одне поняття іншим, а виділяє таку ознаку в уже існуючому понятті, яка є основною для певної ситуації [32, с. 39]. Метафора – це усвідомлення нової властивості, яку одержано в результаті аналогії, й вибір імені за аналогією, а метонімія – це вилучення будь-якої властивості з уже відображеної в мові дійсності на підставі її суміжності з властивістю нового позначуваного та вибір йому імені, що відображає в своїй семантиці цю суміжність [140, с. 190]. Таким чином, метафора – це передусім зсув у значенні, а метонімія – референційний зсув [7, с. 32].

У випадку метонімії інтерпретатор для адекватного розуміння виразу в рамках висловлення має зробити каузальний висновок [291, с. 27]. Типовим для метонімічних зсувів значень є те, що позначення для об'єктів одного гатунку систематично використовуються для об'єктів іншого гатунку. Між двома об'єктами позначення існує матеріальний зв'язок [222, с. 97].

Синекдоху розглядаємо як різновид метонімії, що базується на суміжності кількісного характеру при співвіднесенні цілого із частиною, сукупності з її окремим елементом. У фрагменті 69 за допомогою синекдохи відбувається розширення області АР – від частини тіла адресатки («волосся») до позначення її як особи:

(69) [Хлопець звертається до адресатки – білявки]

„*Ich mag lieber glänzende blonde Haare*“, sagte Jakob. „*Alyssa ist nicht mein Typ*“. (+> *Ich mag deine Haare*. +> *Ich mag dich*.)

<...> „*Oh*“, sagte ich, und aus irgendeinem Grund fing mein Herz dabei an, schneller zu klopfen. Zufälligerweise habe ich auch glänzendes blondes Haar. (Gier: Jungs sind wie Kaugummi, S. 176–177)

Іменникові індикатори становлять 11,4% від загальної кількості МА з індикаторами ІАР (див. таблицю Б додатку).

3.2.3. Прикметникові індикатори імпліцитної адресатної референції.

Інколи індикаторами ІАР виступають прикметники. Приміром, прикметниковий суфікс *-bar* має семантику пасивної здатності до дії:

(70) [Франка підбадьорює свого знайомого Міхаеля]

„Ich bin vierunddreißig. Ich...“

„Ich sage doch: Man kann alles ändern. Mit vierundsechzig, mit vierundachtzig – man muß es nur wollen. <...>, eine Spur von Willen ist natürlich die Voraussetzung. Und Wille ist erlernbar. Kraft ist erlernbar! (+> Du kannst Wille und Kraft erlernen.)

Er sah sie an, geballte Entschlossenheit in den Augen. (Link: Rosenzüchterin, S. 65)

У наведеному нижче дискурсивному фрагменті таке саме значення має суфікс *-lich*:

(71) [Бекер демонструє своє розуміння матері викраденої дівчинки, яка відчуває свою провину]

„Verstehen Sie, ich war einfach zu faul. Ich hatte keine Lust, mir hinterher ihr Geschrei anzuhören. Ich wollte schnell einen schönen Platz für uns suchen. Mich hinlegen. Meine Ruhe haben, ich ...“. Sie konnte nicht weitersprechen. Sonst hätte sie in Tränen ausgebrochen.

„Aber das ist doch verständlich“, sagte Superintendant Baker mit einer ruhigen Stimme. (+> Ich kann Sie verstehen & Ich werfe Ihnen nichts vor.) (Link: Das Echo der Schuld, S. 347)

Прикметники в якості індикаторів ІАР вживаються досить рідко (0,3% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку).

3.3. Граматичні індикатори імпліцитної адресатної референції

На відміну від лексичних, граматичні індикатори ІАР не передбачають наявності в експліцитній пропозиції актанта, вираженого певною лексичною одиницею, який імпліцитно співвідноситься з адресатом висловлення, натомість сигналізують про опущення форми АР, яка відновлюється на ґрунті

дискурсивного контексту.

3.3.1. Еліпсис. Найбільш поширеним індикатором ІАР є еліпсис (52,8% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку), що функціонує в даному випадку як референційний пропуск. За Л.С. Бархударовим, еліпсис – це «ніщо інше, як стирання чи заміна нулем в поверхневій структурі речення тих чи інших елементів його глибинної структури» [10, с. 59]. Зменшуючи кількість мовних компонентів, компресія значно впливає на сигніфікативний бік тексту, перебудовуючи його граматичну і семантичну структуру [74, с. 280].

Слідом за В.В. Богатько, ми розглядаємо еліптичні речення як структурно неповні речення, неповноту яких компенсує семантика наявних компонентів, за допомогою яких створюється уявлення про описувану дію [21, с. 12]. Відсутність тих членів речення, що підпорядковують, і наявність залежних членів речення створює, з одного боку, граматичну неповноту, а з другого – значення відсутньої граматичної ланки підказує семантика наявних компонентів [там само]. Отже, вербальна невираженість певних компонентів висловлення не виключає змістової повноти цього висловлення. На думку В. Голлі, еліптичні конструкції не викликають інтерпретаційних труднощів у реципієнта, якщо контекст є достатньо вичерпним для ідентифікації експліцитно невираженого референта, а синтаксична форма висловлення допускає таку конструкцію [250, с. 15]. За М. Геннінг, процес реконструкції еліпсиса складається з трьох кроків: встановлення референційних зв'язків, відновлення когерентності тексту та інференційного процесу [247, с. 244].

Уважаємо доцільним віднесення еліпсиса до індикаторів ІАР, адже в цьому випадку він є показником опущення комунікативно значущого елемента, а зробити висновок про невербалізованість саме позначення адресата можна лише на основі дискурсивного контексту. При цьому імпліцитність АР здебільшого є неінтендованою, не поєднується з додатковими коллокаціями, а лише сприяє мовній економії.

У еліптичних висловленнях з ІАР окрім звертання опускається також флексійно прив'язаний до нього предикат чи його елементи, приміром:

(72) [Джон розпитує можливих свідків злочину]

„Die Polizei hat auch schon nach ihr gefragt“, sagte Finley. „Am Freitag. Da war ein Inspector von Scotland Yard hier. Sie sind aber nicht von der Polizei?“

„Nein, Finley. Ich bin nicht von der Polizei.“

„Und weshalb dann alle diese Fragen?“, sagte eine Stimme hinter ihm.

(+> Weshalb stellen Sie alle diese Fragen?)

John drehte sich um. Unbemerkt war ein Mann vom Haus herübergekommen. Jeans, Pullover, sorgfältig gekämmtes silbergraues Haar. Logan Stanford.

„Dr. Stanford?“, fragte John. (Link: Der Beobachter, S. 367)

У випадку імператива дієслова другої особи однини опускається лише предикат, відокремлюваний префікс, за наявності, залишається:

(73) [Хлопець управляє квадрокоптером]

„Rotoren aus!“ +> (Mach (du) die Rotoren aus!)

Tobi drückte eine Taste. <...>

„Rotoren wieder an! <...>“ (+> Mach (du) die Rotoren wieder an!) (Sachau: Kalt Duscher, S. 337)

Висловлення, в яких змінювана частина предиката не опускається, відносимо до експліцитної АР:

(74) [Жінка відмовляється виконувати наказ]

Privatpädagoge: Los! Geh und bring mir dichte Würmer! Los!

Frau rührt sich nicht. Was stehst denn noch da? Hast mich denn nicht gehört?

(+> Was stehst du denn noch da? Hast du mich denn nicht gehört?)

Frau unheimlich ruhig: Ich such dir keine Würmer mehr. (von Horváth: Hin und Her, S. 234)

Серед індикаторів ІАР представлена ціла низка еліптичних конструкцій, які ми, слідом за Л.Р. Безуглою, класифікуємо у такий спосіб [11, с. 143–147]:

1) конвенційний еліпсис (ґрунтується на лексико-граматичних конвенціях):

– мовний (функціонує у системі мови):

а) лексичний (редукція на рівні слова):

(75) [Макс годує дідуся]

„Mund auf!“ (+> *Mach (du) den Mund auf!*)

Zu seiner Verwunderung gehorchte der Alte und aß den ganzen Becher leer, es dauert allerdings eine gute halbe Stunde. (Noll: Ehrenwort, S. 56)

б) синтаксичний (відзначається координативним зв'язком з ідентичною частиною всередині речення):

(76) [На прийомі у дантиста]

„*Ein kleines Löchlein nur. Da brauchen wir keine Spritze, oder?*“ (+> *Oder brauchen wir eine Spritze? +> Brauchst du eine Spritze?*)

„*Hoch! Ohne Hikche chei hia ahes huhannen!*“, rief ich mit ausgebeulter Wange. (Gier: Für jede Lösung ein Problem, S. 222)

в) текстовий (конвенційно пов'язаний з певними жанрами тексту – оголошення, рецепти, реклама тощо):

(77) [На дверях магазину]

„Bitte klingeln und eintreten“ stand an der Ladentür. Jonas drückte auf den Knopf, und kurz darauf surrte der Türöffner. (+> *Klingeln Sie und treten Sie ein!*) (Suter: Montercristo, S. 92–93)

– мовленнєвий (функціонує у системі мовлення):

а) парний – суміжні пари діалогічних ходів, де в другому ході спостерігається пропуск елементів, що вже звучали (відповідь на запитання, перепитування, коректура, синтаксичне приєднання):

(78) [Фелісітас спілкується зі знайомим]

„*Ich wollte nur mal hören, wie es dir geht*“, sagte er.

„Gut, und selbst?“, fragte ich zurück. (+> *Mir geht es gut. & Wie geht es dir selbst?*)

„*Hier ist wieder alles beim Alten*“, sagte Erik, was immer das auch heißen mochte. (Gier: Die Laufmasche, S. 191)

– непарний (ідіоматизовані, клішеподібні стійкі висловлення в рамках одного дискурсивного ходу):

(79) [У гостях]

Grötzinger: *Danke. Ja. (Zu Pfanzelt) Kognak? (+> Möchtest du Kognak?)*

Pfanzelt: *Ja. <...> Sie trinken und setzen sich. (Sperr: Landshuter Erzählungen, S. 303)*

2) неконвенційний еліпсис (не ґрунтується на лексико-ґраматичних конвенціях):

– інтендований (дискурсивний):

а) ситуативний (базується на спільному знанні комунікантів про мовленнєву ситуацію, що робить надлишковою номінацію того чи іншого елемента пропозиції та забезпечує адекватне розуміння МА, виражених еліптичними структурами):

(80) [Клаудіа пропонує Ортруд повечеряти в китайському ресторані]

„<...> *Du, ich bin unglaublich hungrig.*“

„*Chinesisch?*“ (+> *Gehen wir (ich + du) ins chinesische Restaurant!*)

„*Soll mir recht sein, wenn Sie, also du, einen finden. Mir ist es völlig egal*“, sagt Ortrud. (Mulansky: *Tod der Unschuld*, S. 40)

б) апозіопезний – вид еліпсису, за якого невербалізованим залишається найважливіший концепт пропозиції:

(81) [Філіп кидається з ножицями на свою подружку Ґеральдіне через те, що вона спалила архів з усією інформацією про його батька]

„*Bitte nicht*“, flüsterte sie und rutschte auf den Knien bis an die Wand zurück,

„*bitte nicht!*“ (+> *Töte (du) mich nicht!*)

Seine Wut brauchte ein Ventil, andernfalls, davon war er überzeugt, würde er sterben. Blitzschnell und ohne wirklich nachzudenken, ergriff er die Küchenschere, mit der Geraldine gewütet hatte. Mit einem einzigen Schritt war er neben der kauenden jungen Frau, die entsetzt aufschrie.

„*Nein! O Gott nein!*“ (Link: *Am Ende des Schweigens*, S. 430)

– неінтендований:

а) дидактичний (спричинений недостатнім володінням мовним кодом);

б) медичний (спричинений фізіологічними порушеннями мовлення – афазією, апраксією тощо).

Неінтендований неконвенційний еліпсис не включаємо в об'єкт дослідження, адже виведення АР адресатом в цьому випадку не входить в інтенцію мовця.

ІАР у еліптичних висловленнях здатна інтенсифікувати перлокутивний вплив на адресата. Приміром, еліптичні вербальні чи іменникові імперативні форми (*der militärische Befehl* – «воєнний наказ») через лаконічність та експресивність підвищують облігаторність виконання дії:

(82) [Фабіо має термінову справу до друга Лукаса]

„Hast du kurz Zeit?“ sagte Fabio. Es klang nicht nach einer Frage.

„Eigentlich nicht“, antwortete Lucas, ohne den Bildschirm aus den Augen zu lassen.

„Zehn Minuten“, befahl Fabio. „In der Linde“. (+> Komm (du) in zehn Minuten in die Linde!) (Suter: *Ein perfekter Freund*, S. 47)

Згідно з кількісними підрахунками, еліптичні висловлення становлять більше половини зібраних дискурсивних фрагментів, що містять індикатори ІАР. Таким чином, вважаємо еліпсис основним індикатором ІАР у сучасному німецькомовному дискурсі.

3.3.2. Пасивний стан дієслова. Наступний граматичний індикатор ІАР становить пасивний стан дієслова. Імпліцитною АР є у пасивних реченнях з адресатом у ролі невербалізованого агенса, що представлені:

1) одночленним (безособовим) пасивом дієслова:

(83) [Урсула розпитує матір про Еріха, якому було зроблено пластичну операцію]

„Was macht ... wie geht es Erich?“ stammelte Ursula. Ihre Fingernägel gruben sich in Frau Schwabes Arm. „Wie sieht er aus?“

„Gut...“

„Gut?“

„Er hat drei Pfund zugenommen“.

„Aber sein Gesicht, Mutter...“

„Ach was!“ Frau Schwabe schüttelte energisch den Kopf.

„Es wird viel zu viel darüber geredet! Natürlich sieht es nicht schön aus, die Frau Doktor hat es dir ja gesagt. Aber in ein paar Monaten ist alles wieder gut!“ (+> Du redest darüber zu viel.) (Konsalik: Das geschenkte Gesicht, S. 81)

2) двочленным пасивом дієслова:

(84) [Друзі разом знімають квартиру]

„Und überhaupt, ab morgen wird Wohnung gesucht. <...> Ich will raus hier. Ist mir inzwischen egal, wo es uns hinverschlägt!“ (+> Ihr sollt ab morgen eine Wohnung suchen!) (Sachau: Kalt Duscher, S. 171)

3) пасивним інфінітивом, що вживається разом з модальним дієсловом:

(85) [Жінка просить у знайомого контакти відомого приватного детектива]

„Also. Wen können Sie mir empfehlen?“

„Sie meinen eine Art Detektiv“, mutmaßte Stirling. Und sagte: „Ein Detektiv muß bezahlt werden“. (+> Können Sie einen Detektiv bezahlen?) (Steinfest: Die feine Nase der Lilli Steinbeck, S. 62)

Через вживання дієслова у пасивному стані відбувається звуження області АР – від множини потенційних референтів до конкретного адресата / адресатів. Пасивний стан дієслова дозволяє представити очікувану від адресата дію не як його обов’язок, а як загальноприйняте правило, подати спонування не як дію, яку повинен здійснити адресат, а як таку, що буде здійснена незалежно від нього [70, с. 100]. В індиректних МА цей індикатор ІАР найчастіше вживається при зверненні до узагальненого адресата (рецепти, інструкції тощо), а також у категоричних наказах / заборонах. У рамках імплікативних МА він виконує функцію виведення адресату з дискурсу, перед усім, для реалізації стратегій вуалювання, позитивної та негативної ввічливості.

Пасивний стан дієслова становить індикатор ІАР у 2% МА з індикаторами ІАР (див. таблицю Б додатку).

3.3.3. Синтаксичні конструкції із займенниками *es* / *das* / *was*.

Імпліцитною АР може бути також у деяких конструкціях із займенниками *es*,

das та *was*, які не містять експліцитного позначення адресата на синтаксичному рівні, але здебільшого передбачають АР. Вважаємо доцільним віднесення їх до граматичних, а не займенникових індикаторів ІАР, адже в цьому випадку власне транспозиції не відбувається, а референція до адресата реалізується за допомогою всієї синтаксичної конструкції.

Найбільш типовими є такі конструкції із займенником *es*, за допомогою яких може реалізуватися імпліцитна АР:

а) *es* у конвенціоналізованих структурах, приміром:

- *es gibt*: у розповідних та окличних реченнях для ствердження / заперечення наявності чогось / когось (86); у питальних реченнях для уточнення наявності чогось / когось (87):

(86) [Оле вимагає від Геррі негайної відповіді щодо її почуттів до нього]

„*Genau das ist ja das Problem*“, sagte ich. „*Du lässt mir keine Zeit zu überlegen*“.

„*Weil es da nicht zu überlegen gibt*“, sagte Ole. (+> *Überleg (du) nicht!* +> *Nimm (du) das Angebot an!*) (Gier: *Für jede Lösung ein Problem*, S. 289)

(87) [Імке ділиться з комісаром Бертом Мелцігом своїм страхом за дочку]

„<...> *Ich habe so ein Gefühl...* “ <...>

„*Was für ein Gefühl?*“

„*Dass Jette in Gefahr ist*“.

„*Gibt es etwas, was ich wissen sollte?*“, fragte er. (+> *Sagen Sie mir, was ich wissen sollte.*)

„*Sie ist verliebt*“. (Feth: *Der Erdbeerpflücker*, S. 300)

- *wie wäre es mit...?* для вербалізації пропонування спільної дії, запрошення:

(88) [Майк запрошує знайому у бар]

„*Wie wäre es mit einem allerletzten Drink?*“ hörte ich ihn wie durch Watte.

(+> *Trinken wir (ich + du)!*)

Lieber Gott, vielen Dank. Ich nickte, während er mir galant meinen Mantel abnahm. (Grube: *Männer sind wie Schokolade*, S. 130)

– *darf es ... sein?* для вербалізації пропонування комісивного типу:

(89) [Чоловік спокушає дівчину]

„Darf's noch ein Schlückchen Champagner sein?“ (+> *Ich gieße Ihnen noch ein Schlückchen Champagner ein.*)

Er goß nach, er knipste das Hauptlicht aus, die Schummerstehlampe an. Da endlich klingelte das Telefon. (Heller: Erst die Rache, dann das Vergnügen, S. 258)

б) *es* як корелят для інфінітивних зворотів:

(90) [Фелісітас критикує вчинок свого знайомого Еріка]

„Ja, es ist schon ziemlich selbstlos, der Ex-Freundin den CD-Player zu schenken, wenn sie in die Wohnung ihres Liebhabers zieht. Man könnte auch sagen, dämlich.“ (+> *Du hättest deiner Ex-Freundin den CD-Player nicht schenken sollen.*)

„*Meinst du? Ich mache mir wegen Britt ganz andere Sorgen.*“ (Gier: *Die Laufmasche*, S. 156)

Такі висловлення, що оминають пряме позначення адресата, є менш категоричними й знімають з адресанта відповідальність за ушкодження суспільного обличчя адресата.

Згідно з правилами синтаксису, при інверсії *es* може опускатися:

(91) [У лікарні]

„*Herr Knobel, machen Sie mal bitte den Mund auf!*“

Er reagierte nicht, sie seufzte.

<...>

„*Na, dann eben nicht. Aber ein bisschen waschen und rasieren muss sein...*“

(+> *Ich werde Sie waschen und rasieren.*)

„*Von Ihnen lass ich mir schon gar nichts befehlen, Sie alte Fregatte*“, sagte der Alte plötzlich. (Noll: *Ehrenwort*, S. 58)

Вказівний займенник *das* у структурі подібних висловлень здебільшого здійснює референцію до поведінки, дії адресата:

(92) [Секретарка не впускає в кабінет шефа одну зі співробітниць]

„Guten Tag“, sagte ich Frau Müller-Seitz. „Ist Herr Hoppe da? Ich möchte schnell mal rein, um ihn was zu fragen“.

„Das geht jetzt nicht“, sagte die Müller-Seitz streng. (+> Kommen Sie nicht herein!)

„Es dauert nicht lange“. Ich hatte die Türklinke zum altenglischen Heiligtum schon in der Hand. (Gier: Die Laufmasche, S. 138)

У наступному дискурсивному фрагменті *das* вживається для позначення моменту мовлення, а у комбінації з інфінітивним зворотом, що містить інструкцію до дії, використовується для каузації дії адресата:

(93) [Тітка Герті рекомендує племінниці вибачитися]

„Das wäre nun die letzte Gelegenheit, sich zu entschuldigen“, sagte Tante Gerti zu mir. (+> Entschuldige (du) dich!)

„Wenn ich du wäre, würde ich keinem Mädchen mehr zwischen die Beine treten“, sagte ich zu Ingo. (Gier: Ach, wär ich nur zu Hause geblieben, S. 119–120)

Синонімічно займеннику *das* в цьому випадку можуть вживатися займенники *es* та *dies*.

Типовою питальною конструкцією з ІАР є питання із займенником *was* на зразок *was ist mit ...?*:

(94) [Майке видає себе за психолога й випитує у свого «клієнта», чи має він подружку]

„Bitte sehr. Und nun weiter. Was ist mit einer Partnerin oder einem Partner?“ (+> Haben Sie eine Freundin?)

<...>

„Sie meinen eine Freundin?“

„Ja, das meine ich“.

„Nein, habe ich nicht“. (Hertz: Goldstück, S. 199)

Перераховані конструкції відзначаються достатньо невисоким ступенем частотності використання в якості індикаторів ІАР (7% від МА з індикаторами ІАР – див. таблицю Б додатку).

3.4. Виведення імпліцитної адресатної референції на ґрунті всієї експліцитної пропозиції

За певних умов виведення АР потребує переосмислення всієї епропозиції висловлення. Таку ситуацію спостерігаємо перш за все у МА-натяканнях, що мають форму узагальнених висловлень (95), констатації факту об'єктивної дійсності (96) та містять позначення адресата в імплікатурі:

(95) [Родина Натана втратила все своє майно]

„Eine Verknüpfung sehr unglücklicher Umstände“, sagte Nathan, „die uns tragischerweise in absolute Katastrophe geführt hat. Es ist ein äußerst seltsames Gefühl, plötzlich ohne den geringsten irdischen Besitz auf dieser Welt zu stehen“.

„Um Situationen wie diese zu vermeiden, wurde das Versicherungswesen erfunden“, entgegnete Frederic, immer noch in seiner höflichsten Tonlage, aber sein Ärger war nun allzu deutlich spürbar. (+> Sie hätten sich versichern lassen sollen.)

<...> „Da haben Sie völlig Recht“, sagte er ebenso höflich wie zuvor Frederic, „und Sie können mir glauben, dass ich es mir an mein Lebensende nicht verzeihen werde, an dieser Stelle gespart zu haben. Es war leichtsinnig und verantwortungslos. Ich habe ein solches Unglück nicht einkalkuliert“. (Link: Das Echo der Schuld, S. 62)

У наступному прикладі для ідентифікації референта необхідне знання широкого екстралінгвістичного контексту: адресатка (Імке) – автор детективів, її мати не підтримує цієї професії та звинувачує Імке у поганому вихованні власної дитини:

(96) *„Ihr fehlt nur deshalb jeder Respekt vor dem Ernst der Lage“, stichelte Großmutter, „weil sie in einem Haushalt aufgewachsen ist, in dem es von Leichen nur so wimmelt“. (+> Imke, du bist schuld, dass Jette nicht ernst ist.)*

„Freundlichen Dank“, sagte meine Mutter spitz. (Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 66)

У іншому дискурсивному фрагменті виведення АР вимагає врахування пресуппозиції «особисті речі інших не можна брати»:

(97) [Друзі відпочивають разом]

Ich fand drei Bananen in der Küche. Eine davon wollte ich aufessen.

„Also, ich weiß nicht, ob die auf Heinz-Peters Liste steht“, meinte Ollie vorsichtig. „Wenn nicht, dann ist sie sozusagen Privatbesitz“. (+> Iss (du) die Banane nicht!)

Ich wollte die Banane zurücklegen. Aber Till bestand, dass ich sie essen sollte. (Gier: Die Laufmaschine, S. 48)

Переосмислення всього висловлення з ІАР може передбачати також переорієнтацію егоцентричного висловлення в адресатоспрямоване:

(98) [Ральф шукає привід залишитися у Елізабет]

„Einen Kaffee würde ich schon noch gerne trinken“, ließ sich Ralf vernehmen.

(+> Machen Sie mir einen Kaffee!)

<...>

„Ich habe keinen Kaffee da“, sagte ich verzweifelt.

„Ein Mineralwasser tut's auch“, sagte er lächelnd.

„Ich trinke nur Leitungswasser“, behauptete ich stur. (Gier: Die Laufmaschine, S. 119–120)

(99) [Мати Бенедікта звертається до його подружки]

„Und ich will Johannisbeermarmelade machen, Benedikts Lieblingsmarmelade, aber mein Rücken tut so wahnsinnig weh“. (+> Pflücke (du) die Beeren!)

Ich kapierte sofort: „Ich pflücke die Beeren für dich“. (Heller: Der Mann, der's wert ist, S. 89)

Займенник першої особи однини також досить часто вживається в непрямих порадах, де мовець викладає свої міркування з приводу того, як би особисто він поведився на місці адресата, при цьому імпліцитно він намагається донести адресатові своє ставлення / позицію щодо актуальної життєвої ситуації останнього та закликає його діяти / вважати так само, як і він:

(100) [Подруга радить Джиліан кинути свого нового бойфренда]

„Entschuldige. Ich bin zu heftig geworden. Ich will gar nichts, Gillian. Ich wundere mich nur, dass du ...“

„Ja?“

„Ich könnte mit einem Mann, dem ein solcher Verdacht anhaftet, keine Beziehung eingehen. Das wäre mir einfach zu gefährlich“. (+> Geh (du) die Beziehung mit John nicht ein!)

„Das hieße, John hätte, selbst wenn er unschuldig ist, nie wieder eine Chance auf ein normales Leben!“ (Link: Der Beobachter, S. 310)

Доволі часто ІАР реалізується у фразеологічних МА. Фразеологізми розуміємо в широкому значенні, а саме «відносно стійку, соціально зумовлену лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, що виражає на основі (часто й стертого) образу цілісне переосмислене значення, яка автоматично відтворюється мовцями як готова до використання одиниця мови» [107, с. 123]. Такі висловлення (прислів'я, приказки, афоризми, сентенції, тавтології) не є продуктом мовця, адже вони вже існують у мові й використовуються мовцем у готовому фіксованому вигляді. Внутрішня форма прислів'їв співвіднесена зі стереотипними ситуаціями повсякденного існування людини та його взаємодію зі звичними предметами та явищами дійсності [55, с. 167].

Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті адресант (Дітер) переконує свою коханку Геллу, що носить під серцем його дитину, зізнатися в цьому чоловікові та використовує для цього наступну сентенцію:

(101) „Man soll nicht Gleiches mit Gleichem vergelten. Ich werde noch mit ihm reden, aber zu dem Zeitpunkt, den ich für richtig halte.“

„Wenn ein kranker Zahn heraus muß“, hielt mir Dieter entgegen, „dann hat es wenig Sinn, den Zeitpunkt zu verschieben“. (+> Erzähl (du) Levin die Wahrheit!)

„Doch“, sagte ich entschieden. „Wenn der Patient einen fiebrigen Infekt hat, muß man warten.“ (Noll: Die Apothekerin, S. 192)

У дискурсивному фрагменті 102 ІАР виводиться на ґрунті тавтологічного висловлення:

(102) [Марі звинувачує свого жениха Лео у ревнощах]

Leo: *Es war etwas Unsauberes zwischen euch, das hat man genau erkennen können.*

Marie: *Schwarrn!*

Leo: *Man hat so seine Gedanken und eh man schaut, fällt einem alles zusammen, was man aufbaut. Ein gebranntes Kind scheut das Feuer.*

Marie: *Eine Eifersucht is eine Eifersucht! (+> Du bist eifersüchtig.)*

Leo: *Ausredn, sonst nix (Kroetz: Maria Magdalena, S. 432)*

Узагальненість та узагальнене вживання трюїзмів пояснюється їхньою формою, адже вокабуляр трюїзмів складається «переважно зі слів, що характеризуються неспецифічним інтенціоналом та відкритим чи безмежним екстенціоналом» [Gülich 1981, с. 349 – цит. за: 297, с. 199].

Зустрічаються також випадки метафоричних МА з ІАР. У наступному дискурсивному фрагменті метафоричним є не лише власне позначення адресату (*Ratten* – з нім. «щури»), а й відповідний предикат (*kriechen* – з нім. «виповзати») та локальний аргумент (*Löcher* – з нім. «нóри»), тобто для виведення ІАР необхідним є переосмислення всієї пропозиції висловлення:

(103) [На кухні]

Ich zauberte mir ein Rührei mit Pilzen und Tomaten, brühte mir einen Karamelltee auf und wollte gerade anfangen zu essen, als Caro in die Küche geschlappt kam.

„Aha“, sagte ich gereizt. „Die Ratten kriechen aus ihren Löchern.“ (+> Du bist eine Ratte. +> Du hättest mir beim Aufräumen helfen sollen.)

Caro sah mich verständnislos an.

„Leider einen Tick zu spät, um mir beim Aufräumen zu helfen.“ <...>

„Ich hatte Besuch“, sagte sie. (Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 28–29)

Дискурсивні фрагменти, в яких апеляція до адресата виводиться на основі аналізу всієї експліцитної пропозиції та прагматичних показників висловлення,

становлять 23,9% від загальної кількості дискурсивних фрагментів з ІАР (див. таблицю А додатку).

3.5. Виведення імпліцитної адресатної референції на на ґрунті невербального акту

До невербальних компонентів комунікації, слідом за Л.В. Солощук, відносимо набір немовних компонентів функціонально-динамічного характеру, які мовець відтворює в результаті фізичної (жестово-рухової та голосової) діяльності в процесі спілкування. На основі базових систем (зорової та акустичної) творення та сприйняття немовних компонентів функціонально-динамічного характеру виділяємо такі класи НВК: кінесичні комунікативні компоненти, проксемічні комунікативні компоненти, просодичні комунікативні компоненти [154, с. 5].

Приміром, наступний дискурсивний фрагмент демонструє ситуацію, де адресантка (офіціантка) поглядом спонукає адресата – відвідувача, який супроводжує дівчину, піти й подивитися, чи потрібна його подружці допомога:

(104) [У барі]

„Entschuldige“, schluchzte sie und verließ den Tisch in Richtung Toilette.

Er wartete. Jedesmal, wenn er aufsah, fing er einen vorwurfsvollen Blick der Bedienung ein. (+> Gehen Sie nachsehen!)

Nach fünf Minuten stand er auf. (Suter: Ein perfekter Freund, S. 105)

Інколи імпліцитна АР реалізується через виконання дії, яка в рамках дискурсивного контексту отримує певний смисл, зрозумілий комунікантам. Таку ситуацію ілюструє наступний фрагмент, де наповнення келиха вином виражає дозвіл залишитися на ніч у дівчини:

(105) [У гостях]

„Wenn ich noch einen Grog trinke, kann ich aber nicht mehr nach Hause fahren“, sagte er schließlich und sah mich abwartend an. <...>

Ich goss das Glas randvoll mit Rum. (+> Bleib (du) bei mir!) (Gier: Die

Laufmasche, S. 255–256)

У дискурсивному фрагменті 106 ухилення від відповіді на запитання, доповнюючись невербальним сигналом – посмішкою, імпліцитно реалізує зізнання у коханні до адресатки:

(106) [Чоловік спілкується з жінкою, до якої має почуття]

„Warum hast du keine Frau?“, fragte Andrea nach einer Pause.

Maravan lächelte sie vielsagend an und schwieg. (+> Weil ich dich liebe.)

Andrea begriff. „Nein, Maravan, schlag es dir aus dem Kopf. Ich bin vergeben“.

(Suter: Der Koch, S.195)

Схожу ситуацію демонструє дискурсивний фрагмент 107, однак в цьому випадку ІАР міститься у МА асертивного типу:

(107) [Імке скаржиться своєму другові Тіло на доньку Йетте]

„Diese ausgeprägte Tendenz, sich einzumischen“, sagte sie zu Tilo. „Dieser Trotz und diese Beharrlichkeit. Ich frage mich, von wem sie das hat“.

Tilo grinste ihr über den Tisch hinweg zu. (+> Das hat sie von dir.)

<...>

„Du brauchst gar nicht so zu grinsen“, sagte sie. „Von mir hat sie das nicht“.

(Feth: Der Mädchenmaler, S. 254)

Згідно з кількісними підрахунками, невербальні акти з ІАР є дуже нечастотними (0,4% від загального обсягу емпіричного матеріалу – див. таблицю А додатку).

Висновки до розділу 3

1. За ступенем переосмислення пропозиційного змісту імпліцитна адресатна референція демонструє два типи: 1) переосмислення всієї пропозиції висловлення або всього невербального акту, 2) переосмислення лише адресатної референції. У другому випадку імпліцитна адресатна референція має низку індикаторів – специфічних засобів, які сигналізують про наявність імпліцитного позначення адресата.

2. Індикаторами імпліцитної адресатної референції є специфічні лінгвістичні засоби, що сигналізують про наявність імпліцитного позначення адресата. Один мовленнєвий акт може містити декілька індикаторів імпліцитної адресатної референції.

3. Індикатори імпліцитної адресатної референції за структурно-семантичним критерієм поділяються на лексичні (займенникові, іменникові, прикетникові) та граматичні (еліпсис, пасивний стан дієслова, конструкції із займенниками *es*, *das* та *was*).

4. До займенникових індикаторів імпліцитної адресатної референції в сучасному німецькомовному дискурсі відносимо: займенник першої особи множини *wir*, що не інклюзує мовця, займенники третьої особи однини та множини *er / sie / sie*, вказівні займенники *der / die* та *dieser / diese*, а також цілу низку невизначено-особових займенників. Займенники в якості індикаторів ІАР у сучасному німецькомовному дискурсі в залежності від контексту та характеру комунікативної ситуації можуть набувати додаткових колокутивних смислів.

5. Займенник першої особи множини (*wir*) як індикатор імпліцитної адресатної референції вживається лише відносно адресата (або також до третіх осіб), проте не включає в референційну область продуцента висловлення. *Wir* у інклюзуючому варіанті асимілює мовця з адресатом / адресатами, а отже семантично інкорпорує адресатний займенник.

6. Іменникові індикатори імпліцитної адресатної референції охоплюють іменники та субстантивовані прикметники та здатні супроводжуватися метафоричним або метонімічним переосмисленням пропозиції. Іменник, що вжито у генералізуючому значенні, може позначати групу / категорію осіб, до якої належить адресат, або групу / категорію осіб, що протиставляється йому.

7. Граматичні індикатори імпліцитної адресатної референції представлені еліпсисом, пасивним станом дієслова та конструкціями із займенниками *es*, *das* та *was*. Найбільш поширеним індикатором імпліцитної адресатної референції є еліпсис, який характеризується референційним пропуском.

8. Виведення адресатної референції може потребувати переосмислення

всієї експліцитної пропозиції висловлення або невербального акту. У цьому випадку провідну роль у виведенні відіграє дискурсивний контекст.

Основні положення цього розділу висвітлені в публікаціях автора [115; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122; 295; 296].

РОЗДІЛ 4

ПРАГМАДИСКУРСИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІМПЛІЦИТНОЇ АДРЕСАТНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

4.1. Мовленнєвоактові особливості імпліцитної адресатної референції

У різних типах МА мовець та адресат взаємодіють по-різному, різними є також їхні інтенції, тому адресація в кожному окремому типі МА має певні особливості. Як свідчить проаналізований масив даних, імпліцитність АР не демонструє прямої залежності від способу реалізації МА, в якому вона представлена. Тобто АР може бути імпліцитною як в експліцитних, так і в індириктних й імплікативних МА. У той же час експліцитна АР може реалізуватися в рамках непрямого дискурсу. Це пояснюється тим, що з одного боку, в імпліцитних МА АР не завжди потребує вуалювання, а з іншого боку, в експліцитних МА певні елементи пропозиції можуть бути невираженими.

4.1.1. Експліцитні МА з імпліцитною адресатною референцією. У німецькомовному дискурсі прямі МА здебільшого передбачають наявність експліцитно оформленого іменникового чи займенникового звертання. ІАР в експліцитних МА можлива тоді, коли імпліцитність виявляється лише на рівні АР, тобто за умов невербалізованості засобів прямої адресації, де позначення адресата виводиться з імпліцитири. Імпліцитність АР в цьому випадку є здебільшого неінтендованою.

ІАР може реалізуватися в таких типах експліцитних МА:

Експліцитні директиви. Директиви – МА, які спонукають адресата виконати певну дію [278, с. 175]. М. Кіссін називає директиви «причинами діяти» [260, с. 104]:

(108) [Рекомендації з медитативної практики]

„Und nun noch einmal tief durch die Nase bis in das Zwerchfell einatmen und

die Luft langsam durch den Mund wieder hinausströmen lassen“. (+> *Atmen Sie noch einmal tief durch die Nase bis in das Zwerchfell ein und lassen Sie die Luft langsam durch den Mund wieder hinausströmen!*) (Gier: *Auf der anderen Seite ist das Gras viel grüner*, S. 176)

Поряд із квеситивами, директиви є найбільш прив'язаним до адресата іллокутивним типом МА. Їхня неодмінна адресованість обумовлена тим, що очікуваний від них результат (перлокутивний ефект) цілком «відчутний» і має здійснюватися саме адресатом. Утрата конкретного адресата змінює комунікативний статус мовлення, перетворюючи питання на риторичний сплеск, вигук або проблему, а імператив – на заповідь, етичну рекомендацію або сентенцію невизначеного значення [5, с. 360–361].

Здебільшого експліцитні директиви з ІАР становлять еліптичні висловлення, які виражають категоричний наказ (109), заборону (110), інструкцію (111) прохання (112) чи застереження (113):

(109) [Режисер до акторів на репетиції]

„Maul halten hab isch gesagt! Zum letzten Mal! So und jetzt Ausgangsposition und los. Isch hab nisch viel Zeit.“ (+> *Haltet (ihr) Maul und beginnt (ihr)!*) (Sachau: *Kalt Duscher*, S. 236)

(110) [Друзі приховують від Францеско безлад у його кімнаті]

„<...> Man könnte ja meinen, ihr wollt was von mir verstecken“.

„Nein, nicht aufmachen!“ (+> *Mach (du) die Tür nicht auf!*)

„Oh ... heiliger Freddie Mercury, was für eine Bescherung!“ (Sachau: *Kalt Duscher*, S. 202)

(111) [На прийомі у лікаря]

Dr. Kundert befahl: „Einatmen – ausatmen – einatmen – ausatmen“. (+> *Atmen Sie ein! Atmen Sie aus!*)

Konrad Lang gehorchte.

<...>

„Schon passiert“, lächelte er. „Wie fühlen Sie sich?“ (Suter: *Small World*, S. 251)

(112) [Військовополонений до дівчат]

„Bitte“, seine Stimme klang kräczend. „Wasser. Nur einen Schluck!“
(+> Gebt (ihr) mir einen Schluck Wasser!)

Beatrice wollte sofort ein Glas unter den Wasserhahn halten, aber Helene griff nach ihrem Arm. „Nein! Wir bekommen schrecklichen Ärger!“ (Link: Die Rosenzüchterin, S. 205)

(113) [У ресторані]

Michael legte seine Hand auf meine, als ich nach dem Löffel griff: „Vorsicht, diese Fleischbrühe ist heiß“. (+> Sei (du) vorsichtig!)

<...>

Ich kannte Michael, ich ahnte, was kommen mußte, also sagte ich: „Sie sieht gar nicht so heiß aus, sie dampft nicht“. (Heller: Erst die Rache, dann das Vergnügen, S. 189)

Експліцитні квеситиви. Іntenція адресанта МА квеситивного типу складається з іллокутивної цілі запитати адресата про деякий стан речей, відносно якого адресант відчуває когнітивний дефіцит, і перлокутивної цілі змусити адресата відповісти, що скасовує цей когнітивний дефіцит [11, с. 220].

Квеситиви з ІАР становлять здебільшого інформаційне питання та можуть виражатися загальнопитальною (114), спеціальнопитальною структурою (115) або альтернативним питальним висловленням (116):

(114) [Гелла ревнує Левіна до Маргот]

„Wenn du Margot mitnimmst, reiche ich morgen die Scheidung an“.

Levin sah mich wachsam an. „Eifersüchtig?“ (+> Bist du eifersüchtig?)

„Auf so eine? Ich kann sie nicht ausstehen, das weißt du. Aber zu Eifersucht habe ich ja wahrlich keinen Grund“. (Noll: Die Apothekerin, S. 128)

(115) [У магазині одягу]

„Weia, ganz schön viel Auswahl, was? Könnten Sie mir vielleicht helfen?“

„Welche Größe?“ (+> Welche Größe haben Sie?)

„Na ja, so...“ (Sachau: Kalt Duscher, S. 223)

(116) [Розгніваний режисер до акторів]

„Also was jetzt? Kapiert oder zu schwierig?“ (+> *Habt ihr kapiert oder ist es euch zu schwierig?*)

„Kapiert.“ (*Sachau: Kalt Duscher, S. 236*)

Експліцитні комісиви. Комісивами звуться такі МА, іллокутивний смисл яких полягає у тому, що адресант забов'язується реалізувати певну лінію поведінки, тому пропозиція комісивів становить майбутню дію адресанта [239, с. 17; 347, с. 283]. Успішна реалізація МА комісивного типу передбачає, що адресат допускає верифікацію пропозиційного змісту в майбутньому, тому що цей зміст кореспондує з інтенцією мовця [260, с. 163].

Наявність адресата в комісивах обумовлена тим, що «він сам викликає відгук та зацікавлений у ньому». У випадку комісива адресат є також контролером, що готовий застосувати санкції відносно невиконувача [5, с. 361].

IAP реалізується в експліцитних еліптичних обіцянках на зразок „*Versprochen*“ або „*Ehrenwort*“:

(117) [Франка обіцяє Міхаелю відвідати його у Лондоні]

„*Ich denke, das läßt sich machen*“, sagte Franca. Sie klang vorsichtig. „*Ich denke, ich kann nach London kommen*“.

„*Versprochen?*“ fragte Alan.

„*Versprochen*“, sagte Franca. (+> *Ich verspreche dir, dich in London zu besuchen.*) (*Link: Die Rosenzüchterin, S. 601*)

Відмова або згода як реакція на директив (118) також належить до класу комісивів, але у випадку реакції на комісив вони є директивами [82; 138, с. 8–9; 141; 186]:

(118) [У гостях]

„*Ich hätte übrigens auch gern einen Schluck*“, sagt sie schnell.

„*Natürlich*“, lächelt der Mann, „*das habe ich mir schon gedacht. Einen Augenblick, ich suche nur die Gläser.*“ (+> *Ich werde dir Wein einschenken.*)

(*Thoma: Beginn einer Liebesgeschichte, S. 39*)

Експліцитні експресиви. Слід зазначити, що експресивність є наявною в будь-якому МА, вона може бути виражена яскраво або бути нейтральною,

проте нейтральність – це також експресивність [181, с. 180]. Однак далеко не кожен МА становить експресив.

Іллокутивну ціль експресивів, слідом за К. Вагнером, вбачаємо у вираженні почуттів або ментальної установки щодо стану речей, репрезентованого в пропозиції [343, с. 138]. Щодо перлокутивних цілей експресивного адресанта, то їх існує дві – катарсис (звільнення від емоцій) та прагнення певним чином вплинути на почуття адресата (рідше, третьої особи). Відповідно домінування певної перлокутивної цілі виділяють три іллокутивних підтипи експресивів – емотиви (пріоритет катарсису), евалюативи (пріоритет впливу на емоції адресата) та бехабітиви (відносно рівномірне сполучення обох перлокутивних цілей) [11, с. 227]. Останній передбачає специфічну умову успішності – наявність етикетної ситуації (наприклад, поздоровлення, побажання, подяка, співчуття, співчуття з приводу смерті, вибачення) [там само, с. 229]. Прикладом бехабітивів з ІАР слугує такий фрагмент:

(119) [У кафе]

Die Kellnerin brachte die Salate. „Danke, Yvonne“, sagte Fabio.

„Guten Appetit“, wünschte sie im Weggehen. (+> Ich wünsche euch einen guten Appetit.) (Suter: Ein perfekter Freund, S. 39)

У МА евалюативах оцінка суб'єктом адресата, його вчинків, зовнішнього вигляду, психічного стану тощо може бути позитивною (120) або негативною (121):

(120) [Колеги збираються у колективну поїздку. Бос Стелли здивований розміром її багажу]

„Guten Morgen!“, erwidere ich und stelle mein Gepäck ab. Mein neuer Boss wirft einen fragenden Blick darauf. „Was Größeres vor?“

„Ich bin einfach gern für alle Eventualitäten gewappnet“, gebe ich zurück.

„Verstehe“. Er nickt grinsend. „Eine vorausdenkende Frau, sehr gut!“ (+> Sie sind eine vorausdenkende Frau.) (Hertz: Wunschkonzert, S. 121)

(121) [Колеги жартома обмінюються емоційними іменами з негативною конотацією]

„Wahrscheinlich bekommen wir einen Arschtritt, weil uns bestimmt gleich ein Nichtraucher öffnet“.

„Pessimist“, gebe ich zurück. (+> Du bist ein Pessimist.)

*<...> „Spießerin“, kommt es frotzelnd zurück. (+> Du bist eine Spießerin.)
(Hertz: Wunschkonzert, S. 154)*

За Н.Д. Арутюновою, адресованість експресивів пояснюється їхньою приналежністю до сфери інтерперсональних відносин [5, с. 361]. Це підтверджують евалюативи та бехабітиви нашого масиву даних. Випадок експліцитного емотиву з ІАР нами не зафіксовано. Це можна пояснити тим, що, по-перше, емотивний МА містить АР лише тоді, коли йдеться про певні почуття мовця відносно адресата висловлення (любов, ненависть тощо). По-друге, в експліцитних емотивних МА ці почуття, а отже й референція до адресата, не потребують вуалювання.

Експліцитні асертиви. Під асертивами розуміємо МА, які слугують для вираження певного стану речей [147; 278, с. 175]. Іллокутивна мета продуцента МА асертивів полягає у намірі представити певний стан речей, що його виражає пропозиція, як істинний [200], а перлокутивна – у тому, щоб примусити адресата повірити в цю істинність [11, с. 209–210]. Серед МА, які мають форму комунікативно немаркованих (розповідних) висловлень, безумовно адресовані ті, що належать до сфери міжособистісних відносин й можуть розцінюватися як вчинки, що детермінують взаємодію людей [5, с. 361]:

(122) [Алекс дорікає своїй коханій, що вона пішла, не повідомивши його, куди]

„Du bist kindisch und boshaft“, sagte Alex. „Es hat dir Spaß gemacht, mir Angst einzujagen“.

„Ja“, sagte ich. (+> Es hat mir Spaß gemacht, dir Angst einzujagen.) (Gier: Die Braut sagt leider nein, S. 328)

Експліцитні асертиви з ІАР майже не зустрічаються в нашому масиві емпіричного матеріалу. Це можна пояснити тим, що пропозиція асертивів далеко не завжди включає позначення адресата, адже асертиви здебільшого

описують стан речей, здійснюючи референцію до ситуації або третіх осіб.

Дуже поширеними експліцитними еліптичними висловленнями з імпліцитною АР є еліптичні запитання за допомогою питального слова та короткі відповіді на зразок *ja, nein, doch, sicher* тощо.

Позитивні короткі відповіді з ІАР зазвичай вживаються у:

1) позитивних відповідях на директив:

– дозволах:

(123) [Вдома]

„*Kann ich mir Kaffee nehmen?*“

„*Klar!*“ (+> *Nimm (du) dir einen Kaffee!*) (Link: *Am Ende des Schweigens*, S. 83)

– згодах виконати дію, що каузується адресантом:

(124) [У гостях]

„*Könnte ich einen Tee bekommen?*“ <...>

„*Ja, sicher*“. (+> *Ich mache Ihnen einen Tee.*) (Fitzek: *Die Therapie*, S. 189)

– згодах на пропонування спільної дії:

(125) [Чоловік запрошує жінку на побачення]

„*Ich würde mich daher sehr freuen*“, fährt der Schauspieler fort, „mit Ihnen nächste Woche einmal essen zu gehen.“ <...>

„*Sicher*“, lächelte ich Harry Winter gequält an. (+> *Ich werde mit Ihnen essen gehen.*) (Hertz: *Sternschnuppen*, S. 74)

– згодах на офератив:

(126) [Реакція на пропонування кави]

„*Keine Ahnung. Vielleicht aus den alten Verträgen, die ich mir angeschaut habe, vielleicht stand es auch in Frau Krietzes Kalender. Ich merke mir immer alles Mögliche, wenn ich es lese. Espresso?*“

„*Ja, gerne*“. (+> *Machen Sie mir einen Espresso!*) (Gier: *Für jede Lösung ein Problem*, S. 242)

2) позитивних відповідях на квеситив, які передбачають АР:

(127) [Чоловік та жінка згадують минуле]

„Über einen blutenden Finger zu lachen ist brutal.“

„Du warst also der Meinung, dass ich brutal bin?“ fragte sie gereizt.

„Ja.“ (+> Ich war der Meinung, dass du brutal bist.) (Wiener: Picknicks im Wald, S. 66)

3) позитивних відповідях на асертив як згода з твердженням (підтвердження) (124).

Питальний ініціальний МА з *ja* є конвенціоналізованим засобом для демонстрації готовності мовця вступити у комунікацію та спонукання співрозмовника до мовленнєвої дії:

(128) [Свеня заохочує адресатку висловити те, що її непокоїть]

„Aber vielleicht“, setzt sie an, unterbricht sich dann jedoch wieder.

„Ja?“ (+> Sagen Sie, was Ihnen auf dem Herzen liegt!)

„Nein, schon gut“.

„Sagen Sie doch, was Ihnen auf dem Herzen liegt“, fordere ich sie auf.

„Na ja“, beginnt sie zögerlich. „Also, es ist so, dass ...“ Wieder stockt sie.

„Ja?“ (+> Sprechen Sie weiter!)

„Also, äh, Sie wissen ja, dass es im Hotel wie in einer Wohngemeinschaft ist. Haben Sie selbst am Anfang gesagt“. (Hertz: Sternschnuppen, S. 302)

Негативні короткі відповіді (*nein, keinesfalls* тощо) з імпліцитним позначенням адресата виражають, головним чином, заборону або заклик не виконувати дію (129), відмову у відповідь на директивне пропонування (130) чи офератив (131), незгоду з асертивом (132) або негативну відповідь на квеситив (133):

(129) [Віктор відмовляється від допомоги друга]

„Die mauern noch. Ich hatte bisher nicht genügend Zeit, jemanden zu finden, der in diesem Luxuskrankenhaus seine Schweigepflicht für etwas Taschengeld vergisst. Aber ich bin dran. Als Nächstes wollte ich erst mal deinen Nachfolger van Druisen anrufen“.

„Nein“. (+> Mach (du) das nicht!)

„Was meinst du mit >Nein<?“

„Lass mich der Sache nachgehen. <...>“ (Fitzek: *Die Therapie*, S. 181)

(130) [Франка відмовляється обговорювати з Міхаелем свої відносини з чоловіком]

„Wir sollten aber darüber reden.“

„Nein.“ (+> Ich werde das mit dir nicht besprechen.)

„Warum nicht?“

„Darum“, sagte sie störrisch. (Link: *Rosenzüchterin*, S. 65)

(131) [У гостях]

„Noch einen Nachschlag?“

„Nein, vielen Dank“, sagte Patricks Mutter. (+> Gib (du) mir keinen Nachschlag!) (Gier: *Für jede Lösung ein Problem*, S. 209)

(132) [Геппі заперечує свої почуття до Оле]

„Sie denkt, du bist scharf auf mich. Zu komisch, oder? Wo doch sowieso alle Frauen scharf auf mich sind“.

„Nein, überhaupt nicht“, sagte ich aufgebracht. (+> Ich bin nicht scharf auf dich.)

Gut, ich war scharf auf Ole, aber das hatte ich mir wirklich niemals, niemals anmerken lassen. (Gier: *Für jede Lösung ein Problem*, S. 124)

(133) [Чарлі прокидається вночі й звертається до подруги]

„Ich hatte gerade einen Albtraum“, sagte sie. „Habe ich dich geweckt?“

„Nein“, sagte ich und goss mir Rotwein nach. (+> Du hast mich nicht geweckt.) (Gier: *Für jede Lösung ein Problem*, S. 95)

IAP зафіксовано також у деяких модифікаціях перформативних структур, які реалізують різні іллокутивні акти, а саме:

1) перформативні конструкції з інфінітивним зворотом, що не містять експліцитного позначення адресата – суб'єкто-орієнтовані (134) або безособові перформативні висловлення (135):

(134) [Хлопець пропонує друзям зручний маршрут]

„Deshalb schlage ich vor“, redete er weiter, „am Strand bis nach Gull Point zu laufen und zurück dann den kürzesten Weg quer über die Insel zu nehmen“.

(+> *Laufen wir (ich + ihr) am Strand bis nach Gull Point und zurück und nehmen wir (ich + ihr) dann den kürzesten Weg quer über die Insel!*)

„Das klingt gut“. (L. Wilkinson: *Das Schloss auf den Klippen*, S. 60)

(135) [У лікарні]

Eine Frau guckte streng auf mich herunter. „Es ist verboten, auf der Heizung zu sitzen“. (+> Stehen Sie von der Heizung auf!)

„Li...“, *quitschte ich und schlug mir gerade noch rechtzeitig die Hand vor den Mund. Lillian. DIE EX. <...>*

„Lieber Himmel, geht es vielleicht auch ein bisschen freundlicher“, fragte ich, weil ich der Silbe „li“ ja irgendeinen Sinn verleihen musste. (Gier: *Auf der anderen Seite ist das Gras viel grüner*, S. 113)

2) перформативні конструкції з інфінітивом пасиву:

(136) [Капітан сварить підлеглого]

Hauptmann preußisch: *Halten Sie die Fresse, Lausejunge! Kummeltürke!*

Schminke: *Ich fordere füsiliert zu werden!* (+> *Füsilieren Sie mich!*)

Hauptmann preußisch: *Fresse, Fresse! Hier wird nicht jefordert, hier wird jehorcht! Disziplin! Kummeltürke!* (von Horváth: *Rund um den Kongress*, S. 105)

3) так звані «приховані перформативи» – висловлення з перформативним дієсловом у будь якій формі, крім першої особи однини теперішнього часу дійсного способу активного стану [230] (фрагмент 117):

Як свідчить кількісний аналіз, експліцитні МА з ІАР становлять майже половину від загальної кількості, а саме 48,9% (див. таблицю Г додатку). Це можна пояснити тим, що основним індикатором ІАР у експліцитних МА є еліпсис, що відзначається дуже високим ступенем вживаності. Серед експліцитних МА з ІАР переважає директивний та квеситивний іллокутивний типи (46,5% та 40,6% відповідно), значно меншою є відсоткова частка експліцитних комісивів (майже 6,95%) та експресивів (5,15%). Експліцитних асертивів у корпусі прикладів майже немає (0,8%). Експліцитних декларативів з ІАР в рамках зібраного емпіричного матеріалу не встановлено.

4.1.2. Індиректні МА з імпліцитною адресатною референцією.

Аналіз мовних фактів свідчить про те, що в одних мовленнєвих структурах імпліцитність має типізований та узуальний характер, в інших – вона виступає оказіональним явищем, обумовленим, приміром, специфікою ситуації повідомлення чи паралінгвістичними елементами мовленнєвої комунікації. З одного боку, імпліцитність може порушувати правильність граматичної структури висловлення, обумовлюючи його граматичну та лексичну недостатність, з іншого боку – вона настільки глибоко врістає в лексико-граматичну структуру висловлення (не відображуючись на його граматичних властивостях), що ледве діагностується в поверхневій структурі висловлення [155, с. 20–21].

Індиректний МА має місце тоді, коли в рамках не-нейтрального контексту на ґрунті комунікативного типу речення, іллокутивних індикаторів та інформації про контекст можна зробити висновок про наявність іллокуції, що відрізняється від іллокуції нейтрального контексту [286, с. 109]. Проте не слід розглядати розмежування на експліцитні та індиректні МА занадто спрощено. Адже, як справедливо зазначає М. Збіса, висловлення може мати декілька неоднорідно розміщених індикаторів іллокутивної сили, які не завжди узгоджуються між собою та можуть створювати гібриди або навіть двоякі конфігурації [312, с. 55].

Вживання індиректних МА пояснюється їх виключною ємністю та економічністю, а також тим, що вони сприяють створенню приємної, ввічливої атмосфери [91, с. 80]. Непряма форма індиректних МА є конвенціоналізованою та певною мірою стандартизованою.

ІАР може вживатися в усіх іллокутивних типах індиректних МА, при цьому імпліцитність становить невираженість категорії змістового плану (звертання) або вираженість її нетиповими лінгвістичними засобами.

Індиректні директиви. У німецькій мові існує велика кількість конвенціоналізованих структур для вираження директивного МА, що пояснюється тим фактом, що історично директивний іллокутивний тип є одним

із найбільш ранніх, як показало дослідження онтогенезу МА на матеріалі німецької мови К. Вагнера [343, с. 217]. Вони охоплюють, насамперед, питальні спонукальні речення (*whimperative questions* – термін Дж. Седока [311]), розповідні, а також окличні еліптичні структури.

IAP у індиректних директивах реалізується, перед усім, за допомогою конвенціоналізованих розповідних, окличних та питальних суб'єктно-орієнтованих висловлень.

Питальна конструкція із займенником першої особи однини (*ich*) та модальними дієсловами *dürfen* та *können* традиційно вживається для вербалізації ввічливого прохання до адресата дати дозвіл на виконання дії. Пропозиція таких МА відбиває не майбутню дію адресата, а майбутню дію адресанта, що ще раз підтверджує розмитість між іллокутивними типами МА, у цьому випадку директивами й комісивами, які мають волітивну пропозиційну установку [11, с. 220]:

(137) [Каро хоче прочитати нову книгу Імке – матері її подруги Йетте]
 „Darf ich auch mal einen Blick darauf werfen, wenn Jette damit fertig ist?“
 (+> Erlauben Sie mir Ihr neues Buch zu lesen!)

<...> Meine Mutter nickte. <...>

„Aber nur, wenn du mir deine Meinung dazu sagst“. (Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 80)

(138) [У нічному клубі]

„Kann ich drei Mineralwasser haben. Zum Mitnehmen?“ (+> Geben Sie mir drei Mineralwasser!)

„Mineralwasser kostet achtzehn.“ (Suter: Ein perfekter Freund, S. 195)

Займенник першої особи однини в комбінації з дієслівними формами *wollen* / *möchte* / *gern haben* / *wünschen* / *brauchen* виражають бажання або потребу адресата та реалізують індиректне прохання. Умовний спосіб дієслова в цьому випадку виконує роль мітигатора, мінімізуючи тиск на адресата. Така конструкція є типовою, в першу чергу, для асиметричних соціальних відносин, де адресант висловлення виконує домінуючу роль клієнта, замовника,

керівника тощо:

(139) [У магазині одягу]

Angenehm leer der Laden um diese Zeit. Der Verkäufer tut trotzdem so, als hätte er alle Hände voll zu tun.

„Äh, hallo, äh, ich bräuchte eine Hose.“ (+> Zeigen Sie mir Hosen.)

„Hier bitte. Die ganze Wand ist für Herren. Und die beiden Ständer hier auch noch.“ (Sachau: Kalt Duscher, S. 223)

Однак можлива й зворотня ситуація:

(140) [У банку]

„Haben Sie einen Ausweis?“

Fabio hatte keinen. „Aber Frau Seiler kennt mich.“ <...>

„Ich brauche einen Ausweis“, wiederholte Anna Gartmann und ließ ihren Blick gelangweilt durch die Schalterhalle schweifen. (+> Zeigen Sie mir Ihren Ausweis vor!) (Suter: Ein perfekter Freund, S. 66)

Без додаткових маркерів ввічливості егоцентричні висловлення можуть мати занадто категоричну форму й сприйматися як неvvічливі вимоги:

(141) [Маленька дівчина вимагає келих вина]

„Ich will Wein!“ Mit wutverzerrtem Gesicht warf sie sich auf den Boden. (+> Gib (du) mir Wein!)

<...> „Das ist Wein“, sagte ich sanft. „Ich will ein Glas mit Stengel!“ (+> Bring (du) mir ein Glas mit Stengel!)

<...> Ich ging zurück in die Küche, goß den Saft in ein Weinglas und brachte es Solveig. (Heller: Der Mann, der's wert ist, S. 41)

Слід зазначити, що суб'єктно-орієнтовані висловлення не є повністю конвенціоналізованими для директивів, в залежності від контексту та емоційного забарвлення вони можуть мати іллокуцію іншого типу МА, приміром, асертивів. Крім того, вони можуть належати також до імплікативних МА.

Імпліцитною АР є також у деяких безособових питальних та розповідних висловленнях із директивною іллокуцією. Типовою для пропонування спільної

дії (*Vorschlag*) або запрошення є безособова конструкція *Wie wäre es mit...?*:

(142) [У компанії друзів]

Maja: *Eiskalt! Brr! Wie wär's mit Kaffee?* (+> *Trinken wir (ich + ihr) Kaffee!*)

Mattias: *Gute Idee. Wollt ihr auch?*

Die anderen nicken. Mattias und Viola gehen ab. (*Schertenleib: Radio Kaschmir, S. 348*)

Індиректні директиви з умовним способом дієслова та інфінітивним зворотом досить часто виражають некатегоричну пораду:

(143) [Геррі дає пораду своєму другові Оле]

„*Dann schlag mir was Besseres vor*“, sagte Ole.

„*Es wäre besser, nach Hause zu gehen und in Ruhe nachzudenken*“. (+> *Geh (du) nach Hause und denk (du) in Ruhe nach!*) (*Gier: Für jede Lösung ein Problem, S. 114*)

Цей приклад демонструє також один із найчастіше вживаних у пораді різновидів аргументації – вказівку на необхідність виконання тих дій, які спонукач рекомендує здійснити спонукуваному.

Для вербалізації непрямого прохання чи замовлення досить часто використовуються питальні висловлення з конструкцією *es gibt*:

(144) [В гостях у Томаса. Кай замість кави хоче випити молока]

„*Gibt's auch Milch?*“ fragte Kai. (+> *Geben Sie mir Milch!*)

„*Milch? Nein, ich trinke keine Milch*“. (*Schünemann: Der Frisör, S. 155*)

Наступний дискурсивний фрагмент демонструє індиректний дозвіл на прохання за допомогою безособової конструкції:

(145) [Каро стукає в двері кімнати своєї подруги Йетте]

Es klopfte und Caro steckte den Kopf ins Zimmer. „Darf ich?“

Ich legte das Manuskript zur Seite und setzte mich auf. „Wenn's sein muss“.

(+> *Komm (du) herein!*) (*Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 250*)

Для вираження індиректних інструкцій може вживатися також пасивний стан дієслова, при цьому відбувається експлікація пропозиційної умови:

(146) [На занятті тай-чі]

„Vor dem Beginn einer Tai-Chi-Übung soll eine ruhige, harmonische Gefühlsstimmung angestrebt und allmählich etabliert werden. Der Körper sollte gereinigt sein, Blase und Darm, wenn nötig, entleert“. (+> Streben Sie eine ruhige und harmonische Gefühlsstimmung an und etablieren Sie sie allmählich! Reinigen Sie Ihren Körper! Entleeren Sie Blase und Darm!) (Suter: Ein perfekter Freund, S. 147)

Для інди́ре́ктних директивів з ІАР характерні також висловлення з невизначено-особовими займенниками. Приміром, невизначено-особовий займенник *man* досить часто слугує для імпліцитного позначення адресата в інди́ре́ктних МА з іллокуцією пропонування спільної дії (147), а також розпоряджень (148), прохань:

(147) [За сніданком]

„Weißt du was“, schlug ich vor, „ich werde meine Tochter nach dir benennen; nicht mit deinem zweiten Namen – Thyra ist mir zu ausgefallen –, sondern die Hälfte von Rosemarie“.

„Welche Hälfte?“ fragte sie begeistert.

„Es wird eine kleine Marie“.

„Darauf müßte man eigentlich anstoßen!“ (+> Stoßen wir (ich + du) darauf an!) (Noll: Die Apothekerin, S. 243)

(148) [Під час дресирування собаки]

„So!“ sagte sie zu mir, „jetzt spring!“ „Ich, warum ich?“

„Man muss dem Hund klarmachen, was man von ihm will.“ (+> Mach (du) dem Hund klar, was du von ihm willst.) (Wiener: Wie erziehe ich einen Hund, S. 20)

Вживання невизначено-особових займенників *jeder, alle, niemand* відносно групи адресатів є типовим для інди́ре́ктних наказів, заборон, досить часто в рамках воєнного дискурсу:

(149) [Еріх звертається до мешканців будинку – своєї дружини Гелени, вихованки Беатріс та полоненого П'єра]

„Niemand verläßt den Raum!“ brüllte er schließlich. „Niemand, bevor die Tabletten nicht aufgetaucht sind!“ (+> Verlasst (ihr) den Raum nicht!)

Alle standen betroffen herum, Helene kämpfte mit den Tränen, und es war bereits klar, daß sie den Kampf verlieren würde. (Link: Die Rosenzüchterin, S. 506)

Ще одним індикатором ІАР у індиректних директивах є еліпсис. Він вживається, головним чином, у питальних (фрагмент 150) реченнях для вербалізації непрямого директивного пропонування. Слід зауважити, що під директивним пропонуванням ми розуміємо таке, що передбачає майбутню дію адресата. Якщо пропозиція МА відбиває майбутню дію адресанта, то такий МА є комісивним [11, с. 217].

(150) [У дорозі]

„Lust auf einen Apfel?“, fragt sie und öffnet die Tupperbox. Sie schiebt ihm einen geschälten Apfelschnitt in den Mund, reicht die Dose nach hinten. (+> Nimm (du) einen Apfel!)

„Auch ein Stück?“ (+> Nimm (du) auch ein Stück!)

Marc schüttelt den Kopf. (Wortberg: Die Farbe der Angst, S. 32–33)

Індиректна відповідь на пропонування послуги комісивного типу також належить до індиректних директивів з ІАР. У наступному дискурсивному фрагменті вона виражена еліптичним риторичним запитанням:

(151) [Чоловік не задоволений своєю доповіддю, яку він написав для конференції]

Die Frau: Willst du, dass ich das Geschriebene lese?

Der Mann: Wozu? (Zerreißt den Bogen) Ich werde diese wohlausgewogenen Dummheiten nicht öffentlich zur Kenntnis geben. (+> Lies (du) nicht, was ich geschrieben habe!) (Stolper: Konferenz mit Knarrpanti, S. 51)

Індиректні комісиви. Конвенційні форми характерні тільки для згод, відмов і пропонувань послуги, тому індиректні комісиви обмежені тільки цими підтипами [там само, с. 225–226].

Індиректно пропонування послуги реалізуються питальними конструкціями, маючи супутню іллокуцію питання [138, с. 3]. У випадку ІАР такі висловлення є здебільшого еліптичними (152) або безособовими з

модальними дієсловами *dürfen* (153) чи *sollen*:

(152) [Боб пропонує Мерле чай]

„Tee?“, *fragte Bob und nahm schon den Wasserkocher hoch, um ihn zu füllen.*
(+> *Ich werde für dich einen Tee machen.*)

Merle nickte und setzte sich auf das abgewetzte Küchensofa. (Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 280)

(153) [У кафе]

„Darf es noch etwas sein?“ *fragt plötzlich eine Stimme.* (+> *Ich bringe Ihnen, was Sie wollen.*)

Hugo sieht auf. Der Kellner steht am Tisch.

„*Oh ja, bitte*“, *antwortet Hugo, „Einen Kaffee“.* (Thoma: Eine Serviette, zwei Gläser, S. 14)

Індиректні форми згоди на директив, приміром, на пропонування спільної дії, що містять ІАР, зводяться до еліптичних риторичних запитань:

(154) [Жінка повідомляє своєму чоловікові, що в них буде дитина]

Anni: So was passiert nicht alle Tage, drum muß man es feiern. (+> *Feiern wir (ich + du)!*)

Heinz: Warum denn nicht? (+> *Ich werde mit dir feiern.*) (Kroetz: Oberösterreich, S. 393)

Індиректна відмова у відповідь на прохання, пропонування, запрошення реалізується питальними, окличними й спонукальними конструкціями, які виражають також супутню емотивну іллокуцію [11, с. 226], деякі випадки з них є імпліцитно адресованими:

(155) [Урс хоче негайно поговорити з другом]

„*Ich muss mit dir sprechen. Jetzt. Ich komme rüber*“.

„*Es gibt nichts zu besprechen*“ (+> *Ich werde mit dir nicht sprechen.*) (Suter: Small World, S. 282)

Однак у рамках імплікативних МА наведені конструкції можуть сполучуватися з іншою іллокуцією, що стає явним лише у разі залучення дискурсивного контексту. Для ілюстрації цієї тези наведемо два дискурсивних

фрагменти: перший (156) – типовий індиректний комісив, другий (157) за допомогою тієї самої конструкції реалізує імплікативний директив:

(156) [Продавець до клієнтки]

„Sonst noch was?“, fragt sie. (+> Ich verkaufe Ihnen, was Sie sonst noch wollen.)

„Danke“, sagt die Frau, „das ist alles“. (Wortberg: Die Farbe der Angst, S. 38)

(157) [Грегорі Чосер неохоче відповідає на запитання колеги Ромі]

Gregory Chaucer beugte sich vor und griff nach dem Telefon. „Sonst noch was?“ (+> Gehen Sie!)

Er konnte es gut, jemanden, der ihm auf die Nerven fiel, mit beleidigender Beiläufigkeit abservieren, und Romy hat das schon oft am eigenen Leib zu spüren bekommen. (Feth: Der Teufelsengel, S. 10)

Індиректні експресиви. Індиректно експресиви виражаються питальними висловленнями, що також можуть містити ІАР.

Індиректні експресиви з ІАР здебільшого становлять евалюативи:

(158) [Тіло дорікає Імке за довгі телефонні розмови]

„Noch nicht genug telefoniert?“ (+> Du telefonierst zu viel.)

„Ich will nur schnell Jette bitten, die Katzen ins Haus zu lassen. <...>“ (Feth: Der Scherbensammler, S. 24)

(159) [У машині]

Melissa holte eine Zigarette aus der Tasche und wollte sie anzünden.

„Bitte nicht rauchen. Das kannst du doch nachher im Lokal machen. Ich vertrage keinen Rauch“.

„Bisschen spießig, was?“, fragte sie spöttisch. (+> Du bist spießig.)

„Nee, nur gesundheitsbewusst“. (Franz: Das Verlies, S. 10)

У дискурсивному фрагменті 159 індиректна експресивна критика виражена так званим «асертивним питанням», а індикатором емотивності є парентетичний елемент *was?*.

Щодо бехабітивів, то, за словами В.В. Дем'яньєва, вони завжди реалізуються у прямий спосіб через свою етикетну форму [42, с. 222].

Індиректні асертиви. Асертиви демонструють тільки один тип індиректної реалізації – риторичне запитання [11, с. 210]. Під риторичним запитанням розуміємо «емфатичне ствердження, яке не передбачає відповіді, оскільки ставиться не для того, щоб спонукати слухача повідомити невідому мовцеві інформацію» [58, с. 42].

Слідом за Л.Р. Безуглою, ми розцінюємо конструкції риторичного запитання як «синтаксичні фразеологізми» чи «фразеосхеми», тобто стійкі синтаксичні одиниці, які використовуються мовцями у якості готового матеріалу, що поновлюється лише в частині повнозначних слів, у цьому випадку – для вираження асертивної іллокуції [11, с. 213]. Такі твердження в питальній формі можуть поєднуватися з непрямым позначенням адресата висловлення. Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті риторичне запитання має структуру спеціального питання з питальним словом *wer*, яке імпліцитно позначає адресата:

(160) [Подружжя сперечається]

Heinz: *Leise.*

Anni: *Wer hat angefangt davon?* (+> *Du hast angefangen.*)

Heinz: *Weils mir keine Ruhe lässt.* (Kroetz: *Oberösterreich*, S. 393)

Проте риторичні запитання можуть реалізуватися й іншими структурними типами питальних висловлень (загальним, альтернативним, еліптичним спеціальним питанням тощо). Фрагмент 161 демонструє індиректний директив, виражений загальнопитальною структурою, де мовець позначається за допомогою невизначено-особового займенника *jemand*:

(161) [Анна незаконно проникає у кабінет доктора Ларенца]

„*Das glaube ich nicht, Dr. Larenz. Vertrauen Sie mir. Das, was ich zu sagen habe, wird Sie sehr interessieren.*“

„*Vertrauen? Ich soll jemandem, der bei mir einbricht, vertrauen?*“ (+> *Ich soll Ihnen nicht vertrauen. & Ich vertraue Ihnen nicht.*)

„*Nein, Sie sollen mir zuhören. Mein Fall ist...*“ (Fitzek: *Die Therapie*, S. 38)

Індиректні квеситиви. Конвенціоналізованими формами індиректних

квеситивів є розповідні та спонукальні конструкції, що також можуть містити ІАР.

Наступний дискурсивний фрагмент містить розповідне речення, що сполучується із квеситивною іллокуцією, при цьому пропозиційного переосмислення не відбувається, отже маємо справу з індиректним МА:

(162) [Алан розпитує свою дівчину Майю про її вчорашню поведінку]
 „Okay“. *Er nickte. „Bleiben die Fragen nach dem falschen Bus und dem Alkohol“. (+> Wieso hast du einen falschen Bus genommen und Alkohol getrunken?)*
„Bist du noch nie, noch nie in deinem Leben in einen falschen Bus oder eine falsche Bahn gestiegen? Hast du dich noch nie verfahren? Hast du noch nie ...“
„Gut, gut!“ Er winkte ab. (Link: Die Rosenzüchterin, S. 407)

Підводячи підсумок, слід зазначити, що клішовані структури в рамках імплікативних висловлень можуть реалізувати інший тип МА, що ще раз підтверджує невідривність контексту від розуміння імплікативних смислів:

(163) [Чоловік намагається поцілувати подружку]
Er nahm ihr Gesicht zwischen die Hände und wollte sie küssen. Sie drehte den Kopf weg. „Achtung, frisch gestrichen“. (+> Küsse (du) mich nicht!) (Suter: Ein perfekter Freund, S. 155)

Індиректні МА становлять найменш частотний тип висловлень з ІАР (16,8% – див. таблицю Г додатку). Найчисельнішими серед індиректних МА з імпліцитним позначенням адресата виявились директиви (73,68%), за ними слідують комісиви (14,29%), Набагато меншу частотність демонструють експліцитні експресиви (6,77%), асертиви (3%), майже не зустрічаються у корпусі прикладів індиректні квеситиви з імпліцитним позначенням адресата (2,26%) (див. таблицю Д додатку).

4.1.3. Імплікативні МА з імпліцитною адресатною референцією. Для імплікативних МА характерним є інтендування мовцем імплікативної пропозиції – імплікатури. Слідом за Л.Р. Безуглою, поділяємо

імплікативні МА на моно- та поліімплікативні [11]. Перші демонструють такі кластрені ознаки дискурсивної імплікації, як пропозиційне переосмислення та імплікативність смислів, другі передбачають ще й іллокутивну та складену перлокутивну імплікацію. Поліімплікативні акти інколи вимагають іронічного переосмислення. ІАР може реалізуватися в усіх типах імплікативних МА.

4.1.3.1 Імплікативні директиви. Директивна іллокуція притаманна майже 43% серед проаналізованих імплікативних МА та 14,6% від загальної кількості одиниць ілюстративного матеріалу (див. таблицю Г додатку). Така висока частотність пояснюється тим, що директивні МА традиційно відносять до небезпечних комунікативних дій, які загрожують негативному обличчю адресата – його потребі у недоторканості внутрішньої сфери (*face-threatening acts*) [202, с. 61]: мовець, що спонукає, приречений на вторгнення в особисту сферу адресата [87, с. 74; 100, с. 10; 253, с. 115; 316, с. 15]. Отже, уникання прямого спонукання до дії в директивах реалізує стратегію негативної ввічливості як засіб компенсації. З іншого боку, занадто категоричне висловлення не відповідає вимогам етичної та ввічливої поведінки, а отже, наносить шкоду позитивному обличчю самого адресанта. За таких умов ступінь вірогідності недосягнення адресантом перлокутивної мети є досить високим, особливо в разі вертикального (статусного) чи горизонтального (соціального) домінування адресата. Тож адресант має обирати більш доречну форму звернення до адресата, яка б не порушувала Принципу Ввічливості та сприяла позитивній реакції адресата на спонукання до дії.

Серед директивів з ІАР ми розрізняємо такі підтипи за класифікацією Л.Р. Безуглої [11]:

1) Прохання:

(164) [Дівчина звертається до подруги]

„Das Papier, die Streichhölzer, es ist alles feucht“. (+> Gib (du) mir ein Feuerzeug!)

Ich hatte in der Küche ein Feuerzeug entdeckt. Das holte ich und gab es ihr.

„Danke“. (Feth: Der Scherbensammler, S. 304–305)

Благання не виділяємо у окремий підтип, натомість вважаємо різновидом прохання, але з більш високим ступенем інтенсивності іллокутивної сили.

2) Вимога:

(165) [Крістіна вимагає гроші від коханця]

„Wir brauchen Geld für den Flug und wir haben es nicht. Ich müsste also dringend circa tausend Mark besorgen“.

„Hm...“

„Augenblicklich wüsste ich bloß nicht wie“. (+> *Gib (du) mir Geld!*)

„Du meinst, ich soll mir eure Trennung kaufen?“ (Strauß: Die Fremdenführerin, S. 34)

3) Порада:

(166) [Письменниця та її агент обговорюють пропозицію писати романи про вампірів]

„Nie im Leben schreibe ich so einen Müll“, sagte ich. <...>

„Nicht so voreilig“, sagte Lakritze. „Erst einmal, wäre es doch eine Möglichkeit, den finanziellen Engpass zu überbrücken. Man muss nehmen, was man kriegen kann. Zumindest, wenn es um die Arbeit geht. Im Privatleben gilt diese Regel nicht, aber heutzutage kann man sich erst erlauben, ein Angebot abzulehnen, wenn man ein besseres hat. <...>“. (+> *Nehmen Sie das Angebot an!*) (Gier: Für jede Lösung ein Problem, S. 63)

Під порадою, слідом за М. Нігаузом, розуміємо мовленнєву дію, безпосередньо спрямовану на адресата, метою якої є підтримка останнього у вирішенні його нагальної проблеми шляхом рекомендації певної лінії поведінки та демонстрації можливого рішення, що є новим для адресата [294, с. 66].

4) Пропонування спільної дії (*Vorschlag*), запрошення:

(167) [Чоловік запрошує жінку на побачення]

„Ach, wissen Sie“, beginnt er. „Mein Leben im Hotel ist ja oft sehr einsam“. <...> *„Und da dachte ich mir, dass es doch schön wäre, mal einen netten Abend in angenehmer Gesellschaft zu verbringen. (+> Verbringen Sie mit mir zusammen einen netten Abend!)“*

„Ach“, meinte ich. (Hertz: Sternschnuppen, S. 74)

5) Пропонування послуги директивного типу (дію виконує адресат):

(168) [Вечірка в квартирі у Бруно]

Bruno: *Weißwein? Rotwein?*

Corinna: *Ein Bier.*

Bruno: *Bier. Bier ist im Kühlschrank. (+> Nimm (du) das Bier aus dem Kühlschrank!)*

Corinna: *Und wo ist der Kühlschrank? (Schertenleib: Radio Kaschmir, S. 318)*

6) Дозвіл як реакція на прохання:

(169) [Еша Несс посилає на завдання одного зі своїх людей – Деспреца]

„Ich sollte jemand anders schicken“, sagte Esha nachdenklich, mehr zu Floyd als zu Desprez sprechend.

„Ich bin der Beste“, sagte der Franzose. Franzosen sagen das so.

„Meine Güte, ich dachte immer, man wird härter als Mutter“, äußerte Esha Ness. „Es scheint aber das Gegenteil der Fall zu sein. Mein Herz erweicht“.

(+> Du darfst fahren. +> Fahr (du)!)

<...> „Willst du damit sagen, ich kann fahren?“ fragte Desprez.

„Hau schon ab“, antwortete die Frau, die Königin war. (Steinfest: Die feine Nase der Lilli Steinbeck, S. 125)

7) Заборона:

(170) [Майя хоче залишитися вдома з дитиною]

„Cora, kann ich nicht hier bleiben – oder du? Ich möchte nicht, daß Béla mitkommen muß“.

„Entweder alle oder keiner“, sagte Cora. (+> Du darfst nicht bleiben. +> Komm (du) mit!) (Noll: Die Häupter meiner Lieben, S. 114)

8) Згода як реакція на пропонування послуги комісивного типу:

(171) [У квартирі]

„Ziemlich heiß hier“. <...>

„Ich kann das Fenster zumachen und die Klimaanlage an“.

„Mit Klimaanlage wär's sicher kühler“. (+> Machen Sie die Klimaanlage an!)

(Heller: *Erst die Rache, dann das Vergnügen*, S. 260)

9) Відмова як реакція на пропонування послуги комісивного типу:

(172) [У гостях]

Quitt: *Was darf ich euch anbieten? Klaren Schnaps oder Cognac?*

Koerber-Kent: *Das verträgt mein Magen nicht.* (+> *Bieten Sie mir nichts an!*)

(Handtke: *Die Unvernünftigen sterben aus*, S. 64)

Серед зібраних фрагментів ілюстративного матеріалу представлені також два підтипи МА, директивна іллокуція яких є частковою. Сюди, слідом за О.О. Можейко, відносимо погрозу (фрагмент 173) як гібридний МА, що поряд із директивним містить також комісивний компонент [290, с. 88], та застереження, яке, на думку Т.В. Крупкіної, поєднує директивну та асертивну іллокуцію [267, с. 91–92] (фрагмент 174):

(173) [Чоловіку погрожують ударами струму, якщо він не розкриє місцезнаходження своєї дружини]

„*Zweihundertzwanzig Volt. Das ist so, wie wenn man in eine Steckdose greift*“, *eine leises Lachen.* „*Das ist doch eine amüsante Sache, hm?*“ (+> *Sag (du), wo deine Frau ist, sonst quälen wir dich mit Stromstößen!*)

<...> „*W... w... was w... wollt ich v... von m... m... mir?*“, *er war kaum noch Herr über seine eigene Stimme, die wie ein unverständliches Brabbeln in seinen Ohren klang.* <...>

„*Nein. Wir wollen wissen, wo deine Frau ist*“. (Neuhaus: *Eine unbeliebte Frau*, S. 277)

(174) [Дівчина застерігає свого хлопця, що той скоро буде вимушений одружитися на ній]

Levin lachte. „*Hoheit belieben zu scherzen*“, *sagte er und griff nach mir.*

Ich blieb stocksteif. „*Fremde Frauen küßt man nicht*“, *warnte ich.* (+> *Küsse (du) mich nicht, sonst wirst du mich heiraten sollen!*)

Jetzt verstand er. (Noll: *Die Apothekerin*, S. 77–78)

Згідно Х. Дяків, застереження – це виявлення бажання мовця застерегти адресата від чогось, попередити, порадити, переконати, тобто скерувати його

дії на позитивні зміни [50, с. 83]. Спільним для погрози та поради є те, що обидва підтипи директивних МА формулюють умови, за яких майбутня дія адресата відбудеться чи не відбудеться. Різниця полягає в тому, що інтенція адресанта у випадку поради слугує інтересам адресата, а у випадку погрози спрямована проти останнього [52, с. 51]. Х. Дяків виділяє такі підтипи застережень, як застереження-зауваження, застереження-попередження, застереження-пораду, застереження-переконування, застереження-настанову, застереження-розпорядження [50, с. 83–84]. Наведений дискурсивний фрагмент 174, на нашу думку, становить застереження-попередження.

Імплікативні МА можуть бути також нещирими та вживатися з метою маніпуляції адресатом. Маніпуляцією А.А. Калита та Л.І. Тараненко називають ненавмисний або з певною метою прихований непрямий психокомунікативний вплив на адресата / адресатів, що забезпечує зміну взаємопов'язаних алгоритмів і режимів функціонування їхньої свідомості, підсвідомості та несвідомості [57, с. 13]. Наступний дискурсивний фрагмент з ІАР є нещирим маніпулятивним асертивом із директивною іллокуцією: мовець (Філіп) видає себе за родича Патрісії, який нібито має полагодити опалення, але загубив ключ від будинку. У непрямий спосіб він спонукає служницю Патрісії (місіс Колінз) відімкнути йому кімнату, мотивуючи це тим, що Патрісія дуже розсердиться, якщо до її приходу він не відремонтує систему опалення:

(175) *„Das Problem ist nun..., ich finde den Schlüssel nicht! Ich habe meine Taschen umgestülpt, ich habe mein Auto durchsucht nichts!“*

Mrs. Collins zog sich fast unmerklich wieder ein kleines Stück zurück. „Besitzen Sie denn einen Schlüssel?“

„Ja. Aber ich habe ihn noch nie benutzt. Ich dachte, er ist in meinem Wagen. Verflixt!“ Er kratzte sich am Kopf. „Patricia wird ziemlich sauer auf mich sein! Wenn es plötzlich kalt wird, und die Heizung funktioniert nicht...“ (+> Nehmen Sie mich mit ins Haus!)

„Sie möchten, daß ich Sie jetzt mit hineinnehme?“ folgerte Mrs. Collins, und er hätte fast bravo! gesagt.

„Das wäre wirklich nett von Ihnen“. (Link: *Am Ende des Schweigens*, S. 18–19)

Імплікативна пропозиція директиву може сполучуватись із іллокуцією, яка не відповідає експліцитно вираженій (див. таблиці Е та Ж додатку). Приміром, експліцитно оформлені асертиви дуже часто є носіями імпліцитної директивної іллокуції (36,8% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку). Досить поширеною асертивною формою імплікативного директиву є твердження, представлене як загальноприйнята норма чи прописна істина. Така форма є характерною для зауважень (176), порад (177), настанов (178):

(176) [Мати дорікає доньці за несерйозність]

„Also ist es eigentlich egal, wo ich mich bei Dunkelheit herumtreibe“, versuchte ich zu scherzen. Beide warfen mir einen bösen Blick zu.

„Darüber macht man keine Witze“, wies meine Mutter mich zurecht. (+> Mach (du) keine Witze darüber!) (Feth: *Der Erdbeerpflücker*, S. 66)

(177) [Мати занепокоєна тим, що у її сина Алана немає дівчини]

„Man sollte durchaus eine feste Bezugsperson haben im Leben“, sagte sie, „es geht dann einfach alles besser. Die sogenannte Freiheit hat nur einen trügerischen Reiz. Irgendwann besteht sie nur noch aus Leere und Überdruß“. (+> Finde (du) dir eine Frau!)

„Mummie...“, sagte Alan ungeduldig, aber sie unterbrach ihn sofort: „Es ist dein Leben, ich weiß. Ich habe kein Recht, mich einzumischen <...>“. (Link: *Rosenzüchterin*, S. 60)

(178) [Герпі скаржиться батькові на життя]

„In letzter Zeit ist es nicht besonders gut für mich gelaufen, Papa. Nicht nur ihr hattet ein anderes Leben für mich geplant – ich auch! Außerdem habe ich wohl eine gewisse neurotische Veranlagung und ... obwohl ich gekämpft habe und geschuftet wie ein Ochse ... war es am Ende der einzige Ausweg“.

„Wir bekommen nicht immer das Leben, das wir geplant haben“, sagte mein Vater. (+> Beschwerde (du) dich nicht!) (Gier: *Für jede Lösung ein Problem*, S. 179)

Наведений нижче дискурсивний фрагмент становить відмову на запитання

про дозвіл, що має форму констатації:

(179) [Лаура звертається до свого чоловіка Петера, який їде до Женеви у відрядження]

„Kann ich mitkommen?“

„Jemand muß bei Sophie bleiben“. (+> Bleib (du) bei Sophie!)

„Wir könnten sie mitnehmen. Oder meine Mutter nimmt sie. Das ist doch kein Problem.“

„Hör mal, das ist keine Ferienreise. Das ist harte Arbeit. Wir hätten überhaupt keine Zeit füreinander“. (Link: Die Täuschung, S. 89)

Не надто поширеною (2% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку) є комбінація «експліцитний квеситив – імплікативний директив». Формулюючи директив як інформативне чи уточнююче питання, мовець насправді має інтенцію спонування не до відповіді на запитання, а до конкретної дії:

(180) [Головний комісар Боденштейн до колеги Катрін]

„Haben wir eine Lupe hier?“, fragte er aufgeregt. (+> Geben Sie mir eine Lupe!)

„Irgendwo gibt’s eine“, Kathrin Fachringer sprang auf und kam nach einer Minute mit einem Vergrößerungsglas zurück. (Neuhaus: Eine unbeliebte Frau, S. 189)

У наступному дискурсивному фрагменті квеситивну форму має відмова на пропонування послуги комісивного типу, що також належить до директивних МА:

(181) [Чоловік пропонує подрузі відвезти її додому]

„Ich bestell mir ein Taxi“.

„Ich kann dich doch fahren“, versuchte Gerhard mir den Hörer zu entreißen.

„Ja klar, erst Überschallgeschwindigkeit und dann ein Abschiedsküßchen, was? Nein, ein Taxi ist mir lieber“. (+> Fahr (du) mich nicht nach Hause!) (Grube: Männer sind wie Schokolade, S. 90)

Як свідчить масив даних, імплікативно директив може реалізувати також

риторичне запитання. Приміром, у наступному діалозі мовець у непрямий спосіб закликає адресатку залишатися сильною:

(182) „*Ich kann nicht*“, *hatte sie wiederholt*, „*ich kann nicht*“.

Seine Stimme war dicht an ihrem Ohr gewesen. „Dann tu es nicht! Hörst du?

Dann tu es nicht!“

Sie konnte nichts erwidern. Sie konnte nur weinen.

„Wo ist die wilde, starke Frau geblieben?“, *fragte er leise. „Die Frau, die nichts tat, was sie nicht wollte?“* (+> *Sei (du) stark! Tu (du) nichts, was du nicht willst!*)

Sie weinte weiter. (Link: Das Echo der Schuld, S. 262)

Зафіксовані випадки, коли МА з ІАР та імплікативною директивною пропозицією мають антецедентом експресив (1,5% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку). Слідом за О.М. Белозьоровою [16, с. 7] використовуємо терміни «антецедент» (для експліцитного смислу МА) та «консеквент» (для імпліцитного смислу), запозичені з логіки, де під антецедентом розуміється судження, якому в логічному зв'язку імплікації передуює слово «якщо», а під консеквентом – судження, яке слідує в імплікативному зв'язку за словом «то» [67, с. 88]:

(183) [Друзі заходять до темної кімнати]

Guggi: *Da ist aber ganz finster!*

Blasi: *Es werde Licht!* +> *Schaltet das Licht ein!*

Fery knipst seine Lampe an, auch Mitterndorfer. (*Bauer: Change, S. 47*)

Комбінація «експліцитний комісив – імплікативний директив» не є поширеною (0,4% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку). У наступному дискурсивному фрагменті настоятель релігійного угруповання, що проповідує ідеї радикального фундаменталізму в християнстві, закликає своїх братів зруйнувати старі цінності й побудувати нову, сильну церкву. Цей заклик – спонукання до дії – є імплікативним іллокутивним смислом, але експліцитно виражено комісив – обіцянку:

(184) „*Wir werden unsere Kirche wieder stark machen*“, *versprach er. „Wir*

werden sie von jeglichem Firlefnz befreien und zu ihrem eigentlichen Kern vordringen. Dem Glauben. <...>“. (+> Macht (ihr) die Kirche stark!)

Die Brüder nickten. (Feth: Der Teufelsengel, S. 67–68)

Таким чином, АР може бути виражена імпліцитно в будь-якому іллокутивному підтипі імплікативних МА директивів. Найчастотнішою комбінацією антецеденту й консеквенту для імплікативних директивів є комбінація «асертив – директив», найменш частотною виявилась комбінація «комісив – директив» (див. таблицю Ж додатку).

4.1.3.2 Імплікативні експресиви. Згідно з даними кількісного аналізу, експресиви посідають друге місце за частотністю серед імплікативних МА з ІАР (31,25% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Д додатку). Найбільш частотним іллокутивним підтипом імплікативного експресиву з ІАР є евалюативи (76%). Нами зафіксовані дискурсивні фрагменти, в яких мовець характеризує поведінку (185), вчинок (186), психічний / розумовий стан (187), зовнішній вигляд (188), характер адресата (189), оминаючи пряме звертання до нього:

(185) [Евелін заходить у кімнату без стуку]

„Kannst du nicht anklopfen?“, fragte Stephan ziemlich unwirsch.

„Das ist wohl mehr eine Frage des Wollens als des Könnens“, sagte Evelyn.

„Das ist wohl mehr eine Frage der Höflichkeit“, erwiderte Stephan. (+> Du bist unhöflich.) (Gier: Ein unmoralisches Sonderangebot, S. 192)

(186) [Після нещасного випадку з чоловіком]

„Die Blutspur habe ich bereits aufgewischt“.

„Typisch Hausfrau“, sagte der Sanitäter, „der Mann verblutet fast, und die Frau putzt erst einmal den Boden!“ (+> Sie sind eine typische Hausfrau.) (Noll: Die Apothekerin, S. 202)

(187) [Мовець ображає поліцейського]

„Langsam glaube ich, dass achtzig Prozent der Bevölkerung geistig minder bemittelt sind, und von den verbliebenen zwanzig Prozent geht leider niemand zur Polizei.“ (+> Sie, Polizisten, sind dumm.)

„Ich könnte Sie jetzt wegen Beamtenbeleidigung anzeigen“, seufzte er. (Busch: *Mord stinkt zum Himmel*, S.14)

(188) [Єва вихваляє Константина перед батьком]

Eva: Der Konstantin ist immer adrett und so fein rasiert. (+> Du bist nicht adrett und nicht fein rasiert.)

Szamek: *Also nur keine Anspielungen! Noch bin ich dein eigener Vater!* (von Horváth: *Hin und Her*, S. 205)

(189) [Комісар Боденштейн критикує Тордіс – молоду англійку, яка залицяється до нього]

„Ich bin nicht wie Isabel“, Thordis richtete ihren Blick wieder auf die Straße, „aber Sie gefallen mir, obwohl Sie steinalt und arrogant und von sich selbst eingenommen sind“.

Bodenstein hob die Augenbrauen.

„Das ist aber nicht die feine, englische Art“, sagte er. (+> Sie sind zu direkt für eine Engländerin.)

„Ich bin Amerikanerin, wir sind direkt“. (Neuhaus: *Eine unbeliebte Frau*, S. 254)

В емпіричній базі нашої розвідки переважають імплікативні евалюативи з негативною оцінкою, що представлені такими іллокутивними підтипами, як докір (190), осуд (186, 191), критичне зауваження (185, 188, 189), глузування (192), образа (187). Це пояснюється тим, що позитивна оцінка зазвичай не потребує завуальованості ні на рівні всього висловлення, ні на рівні АР:

(190) [Роберт дорікає Марині – своїй рідній матері, яка його залишила в дитинстві]

„Du bist abgehauen. Ob du mich meinem Vater übergibst oder im Korb vor einem Waisenhaus stellst, bleibt sich doch gleich“.

„Nicht ganz. Ein Waisenhaus ist ein Waisenhaus. Ein Vater ist ein Vater. Glaub mir, deine Kindheit im Waisenhaus hätte anders ausgesehen als die, die du nun tatsächlich hattest“. <...>

„Die allermeisten Kinder sind aber bei ihren Müttern!“ (+> Du hättest mich

nicht verlassen sollen.)

Sie konnte ihm nur Recht geben. „Ja. Ich weiß. Aber... ich war so jung. Ich war mitten im Studium. Ich wusste einfach nicht ...“ (Link: Die letzte Spur, S. 540)

(191) [Собака Карен забруднив машину незнайомого чоловіка, водій обурений]

Der Mann funkelte sie drohend an. „Nein, ich verstehe das auch nicht! Wenn man seinen Hund nicht in den Griff kriegen kann, sollte man sich Meerschweinchen halten!“ (+> Sie können Ihren Hund nicht in den Griff kriegen.)

„Wie gesagt, er hat noch nie...“

„Noch nie! Noch nie! Davon kann ich mir nichts kaufen. Was interessiert mich, was Ihr Hund noch nie getan hat? Mein Auto jedenfalls hat er auf wiederliche Art beschmutzt!“ (Link: Der fremde Gast, S. 27)

(192) [Біола приготувала пиріг для Бенедикта]

Als ich ihm meinen Streifenkuchen zeigte, lachte Benedikt wie verrückt: „Wahnsinn, was man alles für'n Quatsch macht im Leben!“ (+> Du machst Quatsch!)

„Mein Kuchen ist kein Quatsch“, sagte ich leicht beleidigt. (Heller: Der Mann, der's wert ist, S. 282)

Основний підтип позитивного евалюативу — комплімент — також представлений у корпусі ілюстративного матеріалу (193, 194). За визначенням Ю.В. Микитюк, комплімент — це експресивний МА, головна іллокутивна мета якого полягає у висловленні суб'єктивних позитивних почуттів чи ставлення мовця до адресата, навіть якщо ця мета не досягне бажаного результату [97, с. 523], наприклад:

(193) [Дівчина познайомилася з хлопцем, росіянином за походженням, та хвалить його знання німецької мови]

„Wo kommst du eigentlich her?“, will ich wissen.

„Moskau. Aber wir haben deutsche Babuschka, die immer deutsch mit uns hat gesprochen. <...>

„Das hört man“, mache ich ihm ein Kompliment. „Beziehungsweise, man hört eigentlich fast gar keinen Akzent. Finde ich immer toll, wenn Menschen zweisprachig aufwachsen“. (+> Du sprichst gut Deutsch.) (Hertz: Sternschnuppen, S. 53)

(194) [Дідусь Левіна звертається до Гелли – його нареченої]

„Will er Sie heiraten?“ fragte er.

Ich errötete. „Fragen Sie ihn selbst.“

„Es ist mir eine Beruhigung, wenn der Junge unter der Fuchtel einer vernünftigen Frau steht. Er ist etwas leichtsinnig“. (+> Sie sind eine vernünftige Frau. & Ich bin für diese Ehe.)

Ich nickte und sah wohl wie eine innig Liebende aus. (Noll: Die Apothekerin, S. 52)

Емотиви з ІАР обмежуються вираженням почуттів відносно адресата. Ці почуття також можуть бути як позитивними (195), так і негативними (196):

(195) [Зібілле зізнається бойфренду в коханні]

„Ich hatte das Hasenkostüm auch gesehen“.

„Und was hast du gedacht?“

Ich lachte. „Ich wollte mich nie wieder mit einem Hasen einlassen“.

„Und was denkst du jetzt?“ Er stupste mit seiner Hasennase gegen mein Ohr.

Es überkam mich ein Glücksgefühl, wie ich es seit Jahren nicht mehr erlebt hatte. „Man verliebt sich immer in die Leute, die einen zum Lachen bringen“.

(+> Ich bin in dich verliebt.) (Heller: Erst die Rache, dann das Vergnügen, S. 310)

(196) [Батько та син обговорюють весілля сина]

„Ich zahle ein Schweinegeld für diese Hochzeit“, sagte Horst. „Da habe ich wohl auch ein Wörtchen mitzureden. Ich kann nur sagen, ich schäme mich für dein Benehmen“.

„Das beruht auf Gegenseitigkeit“, erwiderte Alex. (+> Ich schäme mich auch für dich.) (Gier: Die Braut sagt leider nein, S. 397)

Слід зазначити, що імплікативні експресиви з ІАР здебільшого (20,8% від

загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку) мають антецедентом асертиви (185, 187, 190, 191, 193, 194, 195, 196) й лише у 8% – власне експресиви (186, 188, 189, 192). Це пов'язано з тим, що форма констатації або твердження є дуже зручною для вираження емоцій чи ставлення. Крім того, вона сприяє реалізації стратегій позитивної та негативної ввічливості.

Як свідчить аналіз емпіричного матеріалу, з експресивною іллокуцією можуть сполучуватися також квеситиви (2,6% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку). Досить часто вони представлені риторичним запитанням, приміром:

(197) [Комісар Берт Мелцінг до Ізи – психолога]

„Das muss man sich vorstellen!“ Sie schlug mit der Faust auf die Fensterbank.

„Dieses Scheusal konnte ihnen alles antun, ohne dafür verantwortlich gemacht zu werden, denn er tat das als Werkzeug des Herrn!“

„Sollten Psychologen nicht unvoreingenommen sein? Und die Psyche eines Menschen verstehen? Selbst oder vor allem die von gestörten Personen?“

(+> Sie sind nicht unvoreingenommen.)

<...> „Verstehen kann ich alles“. Sie ging auf seine Ironie nicht ein. „Aber ich muss es nicht akzeptieren“. (Feth: Der Scherbensammler, S. 179)

Не зважаючи на те, що наступний квеситив не є риторичним питанням, відповіді на нього мовець все ж не очікує, адже його перлокутивна мета – вплив на емоції адресата, а не усунення когнітивного дефіциту:

(198) [Тім до Джесіки – нової подружки свого друга Александра]

„Was mich vor allem interessiert: Warum sind es immer solche Frauen, für die sich Alexander erwärmt? Es ist ja kein Zufall, wen wir uns als Partner aussuchen. Und selbst wenn es uns Probleme bereitet... Ich weiß, daß Alexander unter Elenas Verhalten gelitten hat. Dennoch...“ (+> Du bist genauso wie Elena.)

Er sah sie an, und sie wußte, was er hatte sagen wollen. „Du meinst, ich bin wie Elena. Und er wird unter mir auch wieder leiden?“ „Ich frage mich, ob eure

Ehe funktionieren wird“, antwortete Tim freundlich, und als Jessica hörbar nach Luft schnappte, fragte er sachlich: „Was hast du eben empfunden bei meinen Worten?“ (Link: Am Ende des Schweigens, S. 55)

Серед експресивів з ІАР виявлені також поліімплікативні МА з іронічним переосмисленням. Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті адресатка (Зібилле) іронізує над професійними досягненнями свого старого знайомого Леонарда, якого завжди вважала невдахою:

(199) „Und was machst du als Aushilfszugbegleiter?“

„Fahrkarten kontrollieren“.

„Wunderbar, wie weit man es im Leben bringen kann“, sagte ich sarkastisch, meinte es aber nicht so, ich, auf dem Boden vorm Klo mit würgendem Magen, hatte auch nicht das Gefühl, es im Leben besonders weit gebracht zu haben.

(+> Du hast es nicht weit im Leben gebracht. +> Du bist ein Versager!)

(Heller: Erst die Rache, dann das Vergnügen, S. 140)

Нещирі МА експресиви, продуцент яких має додаткову перлокутивну ціль увести адресата в оману, щоб той не розпізнав нещирості, розглядаємо як лестощі [11]. Лестощі використовують, щоб багатослівно похвалити неіснуючі успіхи чи риси характеру адресата, або сильно їх перебільшити з метою обману співрозмовника, щоб досягти власної вигоди [97, с. 523]:

(200) [Актор Ніко лестить продюсеру з метою отримати роль у фільмі]

Nico: Meine Lieblingsproduzentin. Die Beste, die ich kenne, und die Charmanteste. (+> Sie sind meine Lieblingsproduzentin.)

Victoria: Du willst dich ja nur einschmeicheln. (Bauersima, Desvignes: Film, S. 13)

Експліцитних директивів чи комісивів, які б сполучувались із експресивною іллокуцією у корпусі прикладів не виявлено.

4.1.3.3 Імплікативні асертиви. У масиві зібраного емпіричного матеріалу імплікативні асертиви становлять достатньо нечисленну групу (13,97% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Д додатку). Натомість асертивами досить часто виражено експліцитний

компонент висловлення з ІАР і переважно директивною іллокуцією.

Більшість встановлених імплікативних асертивів становлять повідомлення – іллокутивний підтип асертиву, за допомогою якого мовець передає невідому адресатові інформацію. Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті мовець за допомогою імплікатури повідомляє адресатові, що той є головним підозрюваним у вбивстві:

(201) „*Warum nicht? Wir vermuten, dass sich Hagen Pläne von diesem Bunkergang beschafft hatte. Wir wissen, dass der Bruch gründlich, von langer Hand geplant worden ist, und wir haben Hagens Leiche im Innenhof der Post gefunden, erschlagen in der Nacht, in der die Bank und das Juweliergeschäft ausgeräumt wurden*“. (+> *Sie haben Hagen erschlagen.*)

„*Soll das...was wollen Sie damit andeuten? Dass etwa ich...?*“ (Bieber: *Kaiserhof*, S. 219)

Фразеологізми та узагальнені висловлення є типовими для констатації – відомого адресатові факту, але доречного в певному контексті. Інформація, що міститься в імплікатурі, подається як загальновідомий факт:

(202) [Конюх переконує свого шурина, що той власноруч будує своє щастя]

Sepp: *Kein Glück hab ich ebn ghabt im Lebn, das is es. Wenn einer kein Glück hat, kenn er nix machen.*

Pause.

Staller: *Jeder is seines Glückes Schmied, heißt es.* (+> *Du bist deines Glückes Schmied.* +> *Du kannst dein Leben ändern.*)

Sepp: *Net jeder.*

Staller: *Ausredn.* (Kroetz: *Stallerhof*, S. 139)

Якщо ступінь впевненості мовця у стані справ, який він вербалізує, є невисоким, то йдеться про такий іллокутивний підтип асертиву, як припущення, приміром:

(203) [Піа натякає на те, що Кампман зраджував дружині]

„*Wie ist Ihr Verhältnis zu Ihren Kunden?*“, fragte Pia. „*Es sind wohl*

vornehmlich Kundinnen, wenn ich mir das Foto richtig betrachte“.

„Das ist eben so. In allen Reitställen gibt es mehr Frauen als Männer“, gab Kampmann zurück. <...>

„Schöner Job“, sagte sie versonnen, „wie bei den Tennis- oder Skilehrern – immer der Hahn im Korb“. (+> Sie haben wohl Ihre Frau oft betrogen.)

„Das sehen Sie falsch“, sagte Kampmann schroff. „Meine Frau und ich legen viel Wert auf ein freundschaftliches, aber distanziertes Verhältnis zu unseren Einstellern. Die meisten kennen wir schon seit Jahren. Sie kamen mit uns hierher aus dem Stall, in dem ich vorher gearbeitet habe“. (Neuhaus: Eine unbeliebte Frau, S. 88–89)

Оцінні асертиви й оцінні експресиви розрізняємо за інтенцією адресанта: перлокутивна ціль адресанта, який реалізує асертив, – змусити адресата повірити, що *p*, а перлокутивна ціль адресанта, який реалізує експресив, – вплив на почуття адресата [11, с. 215]. Важливим фактором для ідентифікації експресивного МА в цьому випадку є невербальний компонент, відображений в авторському тексті:

(204) [Аптекарка переплутала головного комісара Боденштейна з торговим представником. Він занепокоєний тим, що виглядає як торговий представник]

„Sehe ich aus wie ein Vertreter?“, flüsterte er. Pia musterte ihn vom Kopf bis Fuß.

„Ich bin noch keinem Vertreter in einem Brioni-Anzug begegnet“, erwiderte sie trocken. (+> Du siehst nicht wie ein Vertreter aus.) (Neuhaus: Eine unbeliebte Frau, S. 67)

Як бачимо, МА асертиви з ІАР можуть бути як ініціальними (201), так і реактивними – непрямыми відповідями на запитання (202, 204), або реініціальними (203).

Хоча більшість (11% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку) зібраних МА з імплікативною асертивною пропозицією та непрямым позначенням адресата мають експліцитну асертивну форму, вони

можуть сполучуватися також з іллокуцією іншого типу. Близько 1,8% (див. таблицю Ж додатку) з таких МА становлять експліцитні квеситиви. Приміром, у наступному діалозі спостерігаємо припущення, сформульоване загальнопитальною структурою:

(205) [Після спроби самогубства Герпі]

„Ich überlege die ganze Zeit, wie ich es anstellen würde, wenn ich mich umbringen wollte“, sagte sie leise. <...>

„Wusstest du, dass dreißig Prozent aller Selbstmordversuche nichts weiter sind als Schreie nach Aufmerksamkeit? Dass diese Menschen nichts weiter wollen, als endlich die Streicheleinheiten zu bekommen, die sie ihrer Meinung nach verdient haben?“ (+> Das war bei dir der Fall.)

„Oh, hast du das im Internet recherchiert?“

Mia nickte. „Und weißt du was? Ich glaube, das genau war bei dir auch der Fall“. (Gier: Für jede Lösung ein Problem, S. 200–201)

Інший дискурсивний фрагмент ілюструє нещирий МА асертив з антецедентом-квеситивом: прибиральниця (Зібілле) через нещире запитання, відповідь на яке її насправді зовсім не цікавить, непрямо повідомляє своїй господині (Агнеті), що її чоловік має коханку:

(206) *„Nanu“, machte ich, kniete vors Bett, sah darunter. „Da liegt was“. Ich zog den Schlitzslip ans Sonnenlicht, hob ihn bewundernd in die Höhe, hielt ihn Agnete entgegen:*

„Wie wäscht man denn die Federn?“ (+> Ihr Mann betrügt Sie mit einer anderen Frau.)

Sie wußte es nicht. Als hätte das Knallrot des Slips magische Kraft, wurde auch sie knallrot. <...>

„Was ist das?“ flüsterte Agnete, griff aber nicht danach. (Heller: Erst die Rache, dann das Vergnügen, S. 99)

Зафіксовані також експліцитно оформлені експресиви, що є носіями асертивної іллокуції:

(207) [Свеня забороняє друзів користуватися машинами її фірми]

„Wie soll ich Geld verdienen, wenn ich nicht mehr die Autos haben kann?“
Habe ich mich da verhört? „Das kann doch wohl nicht mein Problem sein!“
 (+> *Das ist dein Problem. & Lös (du) deine Probleme selbst!* (Hertz:
Sternschnuppen, S. 140)

Наступний дискурсивний фрагмент представлений поліімплікативним МА асертивом з іронічним переосмисленням на ґрунті експліцитного експресиву:

(208) [Мюллер прийшов до директора готелю Штрассера за боргом, але той відмовляється платити, тому що він банкрут. Мюллер упав зі стільця й кульгає, Штрассер намагається usługувати]

Strasser sanft: *Herr Müller. Ich werde Sie nun nach dem Speisesaal bringen – Sie werden mir recht geben: sobald man etwas im Magen hat, fühlt man sich erleichtert. <...>*

Müller: *Und die Nacht über muß ich nun auch hier – Heut kann ich unmöglich weiter, so hinkend.*

Strasser führt ihn in den Speisesaal: *Ich habe ja auch Zimmer –*

Müller seufzt: *Nur kein Geld!* +> (*Sie haben Geld.*) (von Horváth: *Zur schönen Aussicht, S. 237*)

Таким чином, імплікативні асертиви з непрямым позначенням адресата в німецькомовному дискурсі можуть мати індикатори інших іллокутивних типів. У масиві емпіричних даних розвідки зафіксовані наступні комбінації: «експліцитний квеситив – імпліцитний асертив», «експліцитний експресив – імпліцитний асертив» та «експліцитний комісив – імпліцитний асертив».

4.1.3.4 Імплікативні комісиви. МА з імплікативною комісивною іллокуцією складають досить невеликий відсоток у масиві емпіричного матеріалу цього дослідження (6,62% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Д додатку).

Прототиповим комісивом вважається МА обіцянки [323, с. 5], майбутня дія продуцента таких МА виконується в інтересах адресата:

(209) [Фелісітас розмовляє з пані Гоппе – її майбутнім роботодавцем]
„Ich habe ja völlig anderes studiert“, sagte ich lahm, und Oma rülpste

zustimmend.

Die Hoppe machte eine generöse Handbewegung.

„Das macht nichts“, sagte sie. „Wir haben schon öfter Studienabbrechern eine Chance gegeben“. (+> Wir werden dich einstellen.)

„Ich habe meinen Magister in Judaistik, Philosophie und Pädagogik“, sagte ich würdevoll. (Gier: Die Laufmasche, S. 65–66)

Якщо майбутня дія мовця суперечить інтересам адресата, має місце МА погрози. Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті мовець імплікативно зобов'язується застосувати силу відносно маленької дівчинки:

(210) „Und ich“, erwiderte ich heftig, „ich kenne ein kleines Mädchen, dem es noch viel weniger schaden würde, eine Tracht Prügel zu kriegen.“ (+> Ich werde dich prügeln.)

„Irgendwann bist du jetzt mal fällig, Rosetta.“ (von Sonnenberg: Paris ist eine Sünde wert, S. 52)

Нами встановлені також комісивні МА відмови на прохання (211), вимогу (212), запрошення (213) з ІАР:

(211) [Співробітниця поліції бажає поставити пану Кампману декілька запитань]

„Hallo, Herr Kampmann“, sagte sie. „Es tut mir leid, wenn ich Sie störe, aber ich habe noch ein paar Fragen an Sie“.

„Ich habe viel zu tun“, erwiderte der Reitlehrer, ohne aufzublicken. (+> Ich werde mit Ihnen nicht sprechen.) (Neuhaus: Eine unbeliebte Frau, S. 86)

(212) [Геррі не бажає розмовляти з другом Оле]

„Wir müssen reden“, sagte Ole.

„Ich will mit niemandem reden“, sagte ich, machte einen Bogen um ihn herum und stapfte auf Charllys Übungsraum zu. (+> Ich werde mit dir nicht reden.) (Gier: Für jede Lösung ein Problem, S. 180)

(213) [Інго в черговий раз запрошує Ромі – дівчину, яка йому подобається, на побачення]

„Wollten wir nicht demnächst mal miteinander ausgehen?“

„Wollten wir das?“ (+> *Ich werde mit dir nicht ausgehen.*)

Er versuchte es immer wieder. Und Romy wies ihn jedes Mal zurück. (Feth: Der Teufelsengel, S. 15)

Наведені приклади унаочнюють, що більшість МА з імплікативною комісивною іллокуцією (5,2% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку) сполучуються з експліцитною асертивною пропозицією (209, 210, 211, 212). Фрагмент 213 демонструє досить рідку (0,6% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку) комбінацію «експліцитний квеситив – імплікативний комісив».

Експліцитно оформлений експресив з ІАР також може поєднуватись з комісивною іллокуцією. Фрагменти 214 та 215 реалізують імплікативну обіцянку виконати дію в інтересах адресата та комісивну погрозу відповідно:

(214) [Мати пропонує донці свою матеріальну підтримку]

„*Wozu brauchen wir einen Anrufbeantworter, Mama?*“

Wozu! „Na, um erreichbar zu sein“.

„*Um Hinz und Kunz zurückzurufen, meinst du wohl. Dafür fehlt uns die Knete.*“

„*Als wäre Geld ein Problem!*“ (+> *Ich werde dir Geld geben.*)

„*Für dich nicht, Mama. Für mich schon. Und für Merle erst recht*“.

Jette und ihr Stolz! Sie nahm keinen Cent mehr an als unbedingt nötig. (Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 250)

(215) [Батько не бажає продовжувати матеріально забезпечувати сина]

„*Ich muß meinen Weg gehen, Vater*“, sagte er. *Offensichtlich war dies ein geeignetes Stichwort, seinen Vater endlich explodieren zu lassen – und damit das zu erreichen, worauf das Gespräch von Anfang an angelegt gewesen war.*

<...> „*Ich habe es satt, einen Versager durchzufüttern!*“ krächzte er. *Vor Anstrengung, laut zu bleiben, traten ihm die Adern an der Stirn hervor. „Ich habe es satt, einem Penner ein Dach über dem Kopf anzubieten! Ich habe es satt, mich abzuarbeiten von morgens bis abends für einen Parasiten! Jawohl, für einen lausigen Parasiten!“* (+> *Ich gebe dir kein Geld mehr.*) (Link: Am Ende des Schweigens, S. 155)

Експліцитних директивів та комісивів, які б сполучувались із комісивною іллокуцією у масиві емпіричних даних не виявлено.

4.1.3.5 Імплікативні квеситиви. МА з квеситивною іллокуцією становлять найменш чисельну групу серед імплікативних МА з ІАР та не вирізняються високою частотністю в рамках загальної кількості МА (5,51% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Д додатку)

Типовим імплікативним підтипом квеситиву з непрямым позначенням адресата є інформаційне питання, суть якого полягає у тому, що мовець бажає ліквідувати когнітивний дефіцит стосовно певного стану речей та вважає адресата спроможним це зробити:

(216) [Комісар Гюбнер допитує пані Странскі]

„Verdient man gut mit diesen Drehbüchern?“ (+> Verdienen Sie mehr als Ihr Mann?)

„Ich verdiene mehr als mein Mann, wenn es das ist, was Sie interessiert“.

(Steinfest: Die feine Nase der Lilli Steinbeck, S. 191)

Іншим різновидом квеситиву є уточнююче питання, відповідь на яке відома адресатові, але він певною мірою сумнівається в її правильності:

(217) [Крістіна здивована тим фактом, що Мартін не на роботі]

Kristine: Ich dachte nur – sind denn schon Ferien jetzt? (+> Warum bist du nicht bei der Arbeit, in der Schule?)

Martin: Ich habe mir ein halbes Jahr frei genommen zum Nachdenken. (Strauß: Die Fremdenführerin, S. 20)

(218) [Анна приходить до доктора Ларенца раніше домовленого часу]

„Geht es Ihnen immer noch nicht besser?“, war ihre erste Frage, die sie ihm stellte, als er sich im Bademantel zur Tür schleppte. <...>

„Es geht schon. Hatten wir uns nicht für heute Abend telefonisch verabredet?“ (+> Warum sind Sie schon jetzt hier?)

„Ja, es tut mir Leid. Und ich will auch gar nicht reinkommen, sondern Ihnen nur das hier geben.“ (Fitzek: Die Therapie, S. 187)

Експліцитний компонент імплікативних квеситивів з імпліцитною АР

здебільшого також є квеситивним, хоча досить часто вони можуть сполучуватися також з експліцитною пропозицією асертиву (2,6% від загальної кількості імплікативних МА з ІАР – див. таблицю Ж додатку), що унаочнює такий дискурсивний фрагмент:

(219) [Фабіо запрошує свою подружку Норіну на відпочинок]

„*Warst du schon einmal in Amalfi?*“

„*Nein*“.

„*Ich kenne dort ein Hotel. Mit hängenden Gärten und einem Lift direkt zum Meer hinunter*“.

„*Klingt teuer*“. (+> *Hast du Geld dafür?*)

„*Ich habe ein bisschen was auf der Seite*“. (Suter: *Ein perfekter Freund*, S. 338)

Експліцитних директивів, комісивів та експресивів, які б сполучувались із комісивною іллокуцією, у масиві емпіричних даних не виявлено.

Таким чином, найчисельнішими серед імплікативних МА з ІАР виявились директиви та експресиви, адже вони здебільшого становлять ликопогрозливі акти, де непряма форма АР виконує функцію мітигації. Менш частотними серед проаналізованих дискурсивних фрагментів є імплікативні асертиви, досить рідко серед МА з імпліцитною АР зустрічаються імплікативні комісиви та імплікативні квеситиви.

4.2. Імпліцитна адресатна референція в структурі діалогічного дискурсу

4.2.1. Успішна та неуспішна адресатна референція. Слідом за Д. Вундерліхом, ми розмежовуємо поняття успішності (*Gelingen, Glücken*) та вдалості (*Erfolgreichsein*) МА, розуміючи під першим факт здійснення мовленнєвої дії та розуміння отриманого повідомлення адресатом, а під другим – досягнення адресантом перлокутивної цілі [346]. При цьому кожен вдалий МА неодмінно є успішним.

На нашу думку, поняття успішності / вдалості може вживатися також

відносно АР. Успішна АР передбачає власне її реалізацію мовцем в рамках певного МА, сприйняття та правильну інтерпретацію адресатом.

Слід зазначити, що успішність АР не завжди корелює з успішністю МА, в якому вона реалізується, натомість між ними існує така залежність: в успішному МА АР завжди успішна, тоді як у неуспішному МА вона може бути як неуспішною, так і успішною. Остання ситуація має місце, коли адресатові вдається вірно встановити чи декодувати спрямованість мовлення на себе, але не вдається зрозуміти й правильно інтерпретувати загальний смисл висловлення:

(220) [Чоловік намагається поцілувати дівчину]

„Bitte nicht“, bat sie leise. (+> Küsse (du) mich nicht!)

Fragend hob er die Brauen. „Was soll ich nicht?“

„Du hast mir versprochen, nichts zu tun, was ich nicht möchte“. (Wilkinson: Das Schloss auf den Klippen, S. 108)

Успішність комунікації залежить від обсягу знань комунікантів відносно предмета мовлення, від іллокутивних установок адресанта й від того, як ці установки декодуються адресатом [149, с. 140]. Адже інтендований та реальний мовленнєвий вплив на адресата не завжди корелюють, особливо якщо спосіб вираження не відповідає ситуації чи адресатові [337, с. 251].

Оскільки кожен МА розрахований на певну модель адресата, то задоволення його пресупозиції є однією з важливих передумов ефективності МА [5, с. 358]. Отже, успішна адресація – це суттєвий фактор успішності комунікації в цілому [75, с. 285; 300, с. 27].

Ідентифікація референта адресатом відбувається не лише на основі буквального лексичного значення мовної одиниці та енциклопедичної інформації про об'єкт, який вона позначає, але й з урахуванням ситуативних та контекстуальних даних. Тому, обираючи форму референції до певного адресата, мовець має враховувати не лише мовний (вузький та широкий), але й екстралінгвістичний контекст – параметри комунікативної ситуації (часово-просторові координати, ступінь офіційності, наявність слухачів, тональність

розмови тощо), соціально-інтеракційні характеристики (соціальні статуси та ролі комунікантів, характер взаємовідносин між ними), психо-когнітивні характеристики адресата (його світогляд та фонові знання, здатність до сприйняття інформації та розуміння імплікативних смислів, психічний та емоційний стан), власні стратегічні мотиви та інтенції, лінгво-культурний аспект тощо. У випадку референції за допомогою займенників як дейктичних засобів, а також за наявності декількох потенційних адресатів врахування цих факторів набуває особливої релевантності.

Вдалий МА, за Д. Вундерліхом [346], передбачає три фази: розуміння, акцептацію та реакцію. Розуміння ми розглядаємо як ретроспективно-проспективний релевантний для ефективності комунікації ментальний процес. У інтеракції воно полягає у приписуванні (мовленнєвим) діям комунікативного партнера певного смислу в рамках інтеракційного контексту та функцій для подальшого розвитку комунікативної взаємодії [195, с. 6]. Існує ряд мовно-комунікативних практик, що слугують для сигналізації розуміння адресатом інтендованого смислу висловлення, серед них експліцитні засоби, такі як тематизація розуміння та експліцитне приписування інтенцій, а також кодовані методи, приміром, вживання вигуків на зразок *aha*, *achso*, *jaja*, та практики переформулювання [216, с. 2]. При цьому не слід забувати, що саме лиш ствердження розуміння (*claiming understanding*) ще не означає фактичного розуміння (*exhibiting understanding*) [310], тому для підтвердження останнього зазвичай потрібні подальші дії з боку адресата мовленнєвого чи немовленнєвого характеру.

Фази акцептації та реакції, на відміну від розуміння, можуть регулюватися адресатом: він вирішує, приймати чи не приймати іллокутивні цілі співрозмовника та сам обирає спосіб та форму реактивного ходу. При сприйнятті певного повідомлення, представленого в діалозі реплікою співрозмовника, адресат не просто інтерпретує семантичний зміст його висловлення, але й значною мірою модифікує його відповідно вимог певного комунікативного моменту, загальної ситуації та відносин, що склалися чи

складаються в ході комунікації [20, с. 10]. Перехід до фази реакції перетворює отримувача мовлення у мовця [5, с. 359]. Саме реактивна репліка адресата надає підстави для підтвердження чи спростування успішності / вдалості МА в цілому й АР зокрема. У реактивному дискурсивному ході адресат демонструє, чи дотримується він обраної мовцем лінії поведінки в дискурсі, й якщо так, то яким чином [238, с. 236].

Отже, для досягнення успішності форма АР має бути: 1) зрозумілою / прозорою; 2) адекватною адресатові, комунікативній ситуації та характеру відносин між співрозмовниками; 3) коректною та прийнятною в соціальному колі, до якого належать комуніканти (соціумі, етносі, соціальному прошарку, групі тощо). У випадку невиконання будь-якої з наведених передумов виникає загроза комунікативної невдачі на ґрунті адресатної референції.

4.2.2. Комунікативні невдачі на ґрунті імпліцитної адресатної референції. Б.Ю. Городецький визначає комунікативну невдачу (далі – КН) як збій у спілкуванні, при якому висловлення не виконують свого призначення [34, с. 23]. Більш повним є визначення КН як «недосягнення ініціатором спілкування комунікативної цілі й, ширше, прагматичних прагнень, а також відсутність взаємодії, взаєморозуміння й згоди між учасниками спілкування» [37, с. 68]. Отже, для нашого дослідження релевантним є широке трактування КН – як «будь-який випадок, коли за допомогою мовленнєвої дії не досягається практична ціль» [153, с. 40].

Як справедливо зауважує М.В. Котов, комунікативна невдача не є виключно негативним феноменом, адже у залежності від актуального ситуативного контексту може і стимулювати комунікантів до більш інтенсифікованої взаємодії [77, с. 59].

Маркерами КН можуть слугувати вербальні / невербальні дії комунікантів, які б експлікували факт невірної інтерпретації вербальних / невербальних дій інших комунікантів [48, с. 60].

Як зазначає Н.І. Формановська, нерозуміння, неповне розуміння,

непорозуміння й збій у спілкуванні можуть бути викликані абсолютно різними обставинами, як зовнішніми, екстралінгвістичними, так і власне лінгвістичними [167, с. 170]. Невдалість МА може пояснюватись розходженням у смисловому розумінні сказаного адресантом та адресатом, що може бути викликано порушенням комунікативних постулатів інформативності, релевантності та ясності вираження. Найчастіше випадки нерозуміння зустрічаються при використанні у мовленні непрямих МА і імплікативних висловлень [98, с. 23]. Крім того, успішності АР може завадити некооперативна поведінка учасників комунікативної ситуації.

Процедура встановлення причин комунікативних невдач є інтерпретаційним процесом, що передбачає врахування:

1) лінгвального контексту, який включає: а) мовний вираз, що активує / не активує у свідомості інтерпретатора більшою / меншою мірою конвенціоналізований концептуальний зміст (концепт); б) висловлення, в рамках якого вжитий вираз; в) усього попереднього дискурсу;

2) екстралінгвального контексту, який охоплює соціально-культурні, ситуативні, перцептивні, психофізіологічні та психологічні чинники, що характеризують комунікантів;

3) когнітивного контексту, тобто енциклопедичного знання комунікантів (онтологічного, етологічного, лінгвоетологічного й власне лінгвального), набутого як в результаті попереднього досвіду, так і безпосередньо в процесі комунікативної взаємодії [49, с.14–15].

Стосовно адресатної референції КН можна розділити на дві групи:

- 1) КН, що виникають на рівні всього висловлення;
- 2) КН, що виникають на ґрунті АР.

На рівні висловлення причини КН можуть бути найрізноманітнішими: власне лінгвістичними (невірне вживання мовних одиниць, використання okazіоналізмів та багатозначних слів тощо), лінгвокогнітивними (несформованість енциклопедичних знань мовця / адресата), соціокультурними (відмінності в картинах світу комунікантів), прагматичними (неправильне

розуміння інтенції мовця), перцептивними (зовнішні чи внутрішні фактори, що заважають вдалому сприйняттю та інтерпретації повідомлення) та ін. Оскільки КН такого роду не пов'язані безпосередньо з АР, їх подальше вивчення в рамках нашого дослідження не є релевантним.

Нас цікавить саме друга група, оскільки вона корелює з об'єктом нашого дослідження. КН на ґрунті АР можуть виникати як на етапі розуміння АР, так і на етапі її акцептації та реакції. Під реакцією в цьому випадку маємо на увазі не реактивну репліку, а факт та спосіб виконання / невиконання перлокутивних цілей адресанта.

Джерелом КН на ґрунті АР слугують, перед усім, неточна референційна віднесеність, що ускладнює ідентифікацію референта. Причиною таких КН є порушення передумови прозорості адресатної форми. У випадку ІАР вірогідність нерозуміння адресатоспрямованості є значно вищою, адже через непряме позначення адресата самоідентифікація отримувача повідомлення як власне адресата висловлення ускладнюється. Цю тезу яскраво ілюструє такий дискурсивний фрагмент:

(221) [Чоловік пропонує знайомій прогулятися]

„Von dem Regen, den der Wetterbericht angekündigt hat, scheinen wir nichts abzubekommen“, meinte Michael. „Einem ausgedehnten Spaziergang steht also nichts im Wege“. (+> *Gehen wir (ich + Sie) spazieren!*)

Da Jenny nicht wusste, ob sie angesprochen war, schwieg sie einfach.
(Wilkinson: *Das Schloss auf dem Klippen*, S. 59)

Високий ступінь неточності позначення адресата висловлення демонструє займенник першої особи множини (*wir*), що, як зазначалося вище, в рамках сучасного німецькомовного діалогічного дискурсу характеризується декількома можливими інтерпретаціями. В наступних комунікативних ситуаціях лише після додаткового уточнення з боку адресата, стало відомо, кого саме позначає *wir* – лише мовця (фрагмент 222), лише адресата (фрагмент 224) або обох учасників комунікації (фрагмент 223).

(222) [Детектив Лілі Штайнбек до колег]

„<...> Wir müssen ihn zu Hause abliefern, und zwar lebendig“. (+> *Ich muss ihn zu Hause lebendig abliefern.*)

„Wer ist wir?“

„Im Grunde bin ich das selbst. <...>“ (*Steinfest: Die feine Nase der Lilli Steinbeck, S. 82*)

(223) [У компанії друзів]

„Im Januar haut er ab, dann können wir auf die Kommandobrücke des Stella“.

„Wir?“, fragte Leni aufgescheucht und sah aus, als würde sie anfangen zu heulen. „Sag bloß, du folgst diesem losen Vogel nach Italien!“ <...>

„Du kommst natürlich mit, Mamma Leni!“ (*Vogele: Melonentango, S. 360*)

(224) [Адресат (Сімон) бажає, щоб його знайомий Шахін – володар інтернет-кафе – пошукав інформацію]

„<...> Das Beste wird sein, wir erweitern unser Wissen über Asbest und machen dann einen Plan“. (+> *Sammele (du) Informationen über Asbest!*)

„“Wir” bin ich, oder?“

„Exakt“. (*Jaud: Der Millionär, S. 253*)

Причиною нерозуміння адресатоспрямованості може бути також недоречність мовленнєвої дії, приміром, відсутність прямого звертання в етикетній ситуації, адже, як пише Л.А. Білоконенко, «відхилення від норм призводять до нерозуміння комунікантами один одного, знижує ефективність спілкування» [18, с. 79].

У випадку нерозуміння (*Nichtverstehen*) чи неправильного розуміння (*Missverstehen*) спрямованості мовлення адресатом він або мовець можуть вдаватися до так званого відновлення (*Reparatur*) АР. Таке відновлення може реалізуватися як продуцентом висловлення (*Selbstreparatur*), так і його отримувачем (*Fremdreparatur*) [238, с. 266].

При цьому ініціатор відновлення не завжди є виконавцем, тобто спостерігаємо такі можливі комбінації [там само]:

1) мовець (ініціатор) / мовець (виконавець) – *selbstinitiierte Selbstreparatur*;

2) адресат (ініціатор) / мовець (виконавець) – *fremdinitiierte Selbstreparatur*;

3) адресат (ініціатор) / адресат (виконавець) – *selbstinitiierte Fremdreparatur*;

4) мовець (ініціатор) / адресат (виконавець) – *fremdinitiierte Fremdreparatur*.

Оскільки мовець є продуцентом висловлення, здебільшого саме він виступає виконавцем відновлення АР, тоді як адресат, будучи інтерпретатором висловлення, як правило, ініціює її. Для ініціації відновлення АР адресат використовує перепитування, уточнення (фрагменти 222, 223, 224), здебільшого у формі спеціального питання з питальним словом *wer* (фрагмент 222). Для власне відновлення вживаються повторювання, коректура (наприклад, заміна імпліцитної форми АР експліцитною – фрагмент 225), пояснення (приміром, розширена описова форма АР).

У наступному дискурсивному фрагменті відновлення ініціюється та реалізується адресатом (Міхаелем) шляхом трансформації імпліцитної форми АР, вжитої адресаткою (Дженні), у експліцитну:

(225) [Дженні більше не хоче спати зі своїм шефом]

„Ich habe so etwas noch nie getan. One-Night-Stands und unverbindliche Affären sind nicht meine Art“. <...>

„Mit meinem Boss zu schlafen übrigens auch nicht“, fügte sie hinzu, als hätte sie erraten, welchen Verdacht er hegte. (+> Ich will nicht mehr mit dir schlafen.)

„Mit anderen Worten, du willst nicht mehr mit mir schlafen?“

„Genau“. (Wilkinson: Das Schloss auf den Klippen, S. 79)

Можливі також випадки, коли фаза розуміння АР пройшла успішно, проте мовцеві все ж не вдалося досягти перлокутивної мети, що також може бути пов'язано з дефектами адресації. Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті адресатка (Стелла) зрозуміла вжиту відносно неї форму АР, проте навмисно ігнорує її, роблячи вигляд, що висловлення адресовано не їй:

(226) „Tja, und als wir dann mein Zimmer verlassen haben, konnte ich sehen, dass jemand unter meinem Bett lag“. <...>

„Unter deinem Bett lag jemand?“, fragt Oliver nach. „Wer? Warum?“

„Tja“, David zuckt mit den Schultern. „Das wüsste ich auch sehr gerne. Aber ich habe keine Ahnung“. Er lässt seinen Blick von einem zum anderen wandern, und ich bin mir sicher, dass er bei mir eine Millisekunde länger hängenbleibt als bei den anderen. „Deshalb fände ich es schön, wenn der- oder diejenige es jetzt einfach zugibt“. (+> Stella, erzähl (du) es allen!)

Die Anwesenden sehen ratlos aus, während mir das Herz bis zum Hals schlägt. Soll ich es jetzt einfach sagen? Dass ich diejenige war, dass ich einfach nur mal in das schwarze Buch gucken wollte und die sich dann unterm Bett versteckt hat?

Nein, das ist undenkbar, ganz und gar undenkbar! (Hertz: Wunschkonzert, S. 309)

Автор висловлення (Девід) представляє адресата як невизначеного, хоча насправді спрямовує його конкретній особі – Стеллі. Вуалюючи референцію до неї, він знімає з себе відповідальність за висунене обвинувачення та пом'якшує його. Однак Стелла використовує імпліцитність АР у власних цілях – оскільки адресація не є прямою, вона вдає, що не зрозуміла натяку, й не виконує прелокутивної цілі Девіда. У цьому випадку маємо справу з удаваним нерозумінням адресатоспрямованості.

Таким чином, недоречна чи недостатньо прозора форма позначення адресата може призвести до небажаних ефектів у спілкуванні чи навіть до комунікативної невдачі.

4.2.3. Дискурсивні стратегії реалізації імпліцитної адресатної референції. Правильний вибір стратегій і тактик – ліній комунікативного поводження в різних ситуаціях спілкування, спрямованих на досягнення поставлених перед комунікантами завдань – обумовлює успішність / неуспішність міжособистісної інтеракції [106, с. 118].

Як свідчить масив емпіричних даних, імпліцитне позначення адресата в німецькомовному діалогічному дискурсі відзначається значним стратегічним потенціалом. Центральною стратегією, що реалізується за допомогою імпліцитної форми АР, є стратегія ввічливості. Деякі зарубіжні лінгвісти відносять імпліцитну АР до стратегій, називаючи її «стратегією уникання» [241, с. 23]. Проте, на наш погляд, доцільніше визначати її як тактику непрямого позначення адресата, що може бути підпорядкована стратегії вуалювання або стратегіям позитивної та негативної ввічливості. Віднесення імпліцитної АР до тактик обумовлено також існуванням опозиційного їй феномена – «тактики прямого звертання» [113, с. 17].

Увічливість – це етично-прагматична категорія, що зумовлює манеру поведінки співрозмовників з метою прояву поваги та встановлення гармонійної взаємодії відповідно до правил у певному соціальному середовищі [62, с. 243]. Розглядати ввічливість можна як на макрорівні – беручи до уваги культурну різноманітність системи ввічливості в порівнянні з глобальними особливостями вживання мови в соціальних контекстах, так і на мікрорівні – аналізуючи певну мовну подію (жанр, ситуацію) [110, с. 380]. У рамках нашого дослідження ввічливість вивчалася на прикладі конкретних дискурсивних фрагментів, що містять ІАР, але й з урахуванням глобальних правил ввічливого спілкування сучасної німецькомовної спільноти.

Власне структуру категорії ввічливості складають ієрархічно впорядковані норми. Вони містять у собі підтримання комунікативного контакту, стриману манеру поведінки, демонстрацію загальної культури мови, традиції, а також закони і табу. Ці норми відображають соціальні та культурні цінності, які, в свою чергу, є важливими для ввічливості [17, с. 223].

З точки зору прагмалінгвістики особливий інтерес становить така функція ввічливості, як її здатність сприяти збільшенню / зменшенню дистанції між адресантом і адресатом. У цьому руслі Т.В. Ларіна визначає ввічливість як дотримання балансу, рівноваги між інтимністю та дистантністю [86, с. 20] та пропонує використання термінів «ввічливість зближення» і «ввічливість

віддалення», оскільки вони «підкреслюють полярність цих стратегій, вказують на їх головну функцію і не містять при цьому оцінних конотацій» [88, с. 124].

Оскільки експліцитні форми АР можуть бути інтимними або дистантними, ІАР інколи реалізується з метою підтримання нейтральної соціальної дистанції в ситуації:

- Невпевненості щодо правильності вибору експліцитної адресатної форми:

(227) [У кафе]

„Was kriegen wir?“ fragt die Kellnerin Erni. Der Lorenz hat aber schon ein Glas Sodawasser am Tisch stehen gehabt, jetzt ist klar gewesen, daß das «wir» nur dem Brenner gilt. Das ist immer gewesen, wenn die Erni nicht recht gewußt hat, ob sie einen duzen soll oder siezen, dann hat sie ihn so angedet. (+> Was kriegst du?/ Was kriegen Sie?) (Haas: Auferstehung der Toten, S. 62)

- Небажання скорочення соціальної дистанції:

(228) [Лаура натякає адресатові, щоб той пішов]

„Ich glaube, ich bin schrecklich müde“, sagte Laura und sah zu dem himmelblauen Himmelbett hinüber. (+> Gehen Sie / Geh (du)!)

„Dann schlaf einfach ein paar Stündchen“, sagte Blender aufgeräumt. Er war ganz ungeniert zum Du übergegangen, das Laura noch nicht so locker über die Lippen ging. Sie vermied daher die direkte Anrede, wo es möglich war. (Brand: Küsse niemals deinen Boss, S. 85)

- Звернення до багатьох адресатів, що відрізняються за віком та соціальним статусом:

(229) [Табличка із дозволом провозити товари]

Nach zweihundert Metern brach der Asphaltbelag in einer sauberen Linie ab. Eine Fahrverbotstafel stand dort. „Zubringerdienst gestattet“. (+> Sie dürfen / du darfst / ihr dürft Fluggäste und Gepäck zum Flughafen zubringen.) (Suter: Ein perfekter Freund, S. 138)

В останньому випадку імпліцитна форма АР є здебільшого конвенціоналізованою.

Іншою відомою концепцією ввічливості є теорія П. Браун та С. Левінсона щодо її розмежування на позитивну та негативну [202]. Як свідчить масив емпіричних даних, тактика імпліцитного позначення адресата може сполучуватися зі стратегіями позитивної ввічливості, що демонструють єдність і солідарність із партнером по комунікації, зі стратегіями негативної ввічливості, спрямованими на визнання його автономії та свободи вибору, а також реалізуватися в рамках стратегії вуалювання.

Імпліцитна форма адресатної референції, а саме вживання займенника першої особи множини *wir* замість адресатного займенника, може реалізувати такі стратегії позитивної ввічливості, виділені П. Браун та С. Левінсоном [там само, с. 102]:

1) Помічай адресата, приділяй увагу йому, його інтересам, бажанням, потребам (*Notice, attend to H (his interests, wants, needs, goods)*) – емпатична функція;

2) Припускай, встановлюй, декларуй спільність (*Presuppose, raise, assert common ground*);

3) Використовуй маркери належності до групи (*Use in-group identity markers*);

4) Залучай до діяльності і мовця, і адресата (*Include both S and H into activity*);

Приміром, у наступному фрагменті, ототожнюючи себе з адресатом, мовець проявляє емпатію та наголошує на спільності з адресатом:

(230) [Приятель (Саша) підтримує подругу (Свеню) під час пологів]

„*Wir haben schon bald überstanden*“. (+> *Du hast es bald überstanden.*)

Ich würde lachen, wenn ich nicht so große Schmerzen hätte. Wir? Ja, aber sicher doch! (Hertz: *Sternschnuppen*, S. 13)

За допомогою займенника першої особи множини *wir* мовець може апелювати до спільної з адресатом / адресатами національної, статусної, професійної, партійної та ін. приналежності, реалізуючи тим самим контрастне протиставлення «ми – інші». Крім того, таке звернення є типовим для

командної діяльності (розслідування кримінальної справи, спортивної гри, спільної роботи над певним проектом тощо). Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті агент Боденштейн звертається до колег, вживаючи особовий займенник першої особи множини не лише з метою підкреслити свою причетність до справи, але й для створення спільної території:

(231) [У поліції]

„Wissen wir schon etwas über den Verbleib des Kindes?“, fragte Bodenstein.

(+> Wisst ihr schon etwas über den Verbleib des Kindes?)

„Nein“, meldete sich Kathrin Fachinger zu Wort, „Im Kindergarten war das Mädchen zuletzt am 18. August, und an diesem Tag hat es auch die Tagesmutter, bei der die Kleine immer war, das letzte Mal gesehen. Isabel Kerstner hat sie an diesem Abend abgeholt.“ (Neuhaus: Eine unbeliebte Frau, S. 56)

Наступна стратегія позитивної ввічливості – «Залучай адресата до спільної діяльності!» – також може втілюватися на ґрунті ІАР, проте в цьому випадку має місце її псевдореалізація за допомогою займенника першої особи множини, адже оскільки мовець не входить у референційну область, то й наголошення на взаємодії, співпраці буде нещирим, адже спільність діяльності є удаваною:

(232) [Тітка Евелін звертається до племінниці]

„Nächste Woche waschen wir die Schränke aus“, sagte Tante Evelyn.

(+> Wasch (du) nächste Woche die Schränke aus!)

Sie sagte immer “wir“, wenn sie über meine Aufgaben sprach, in Wirklichkeit rührte sie aber keinen Finger, sondern sah mir die ganze Zeit zu und redete.

„Da freue ich mich schon drauf“, sagte ich. (Gier: Für jede Lösung ein Problem, S. 96)

Серед виділених П. Браун та С. Левінсоном стратегій негативної ввічливості [там само, с. 131] з тактикою непрямого позначення адресата сполучуються такі:

- 1) Використовуй конвенційну непрямість (*Be conventionally indirect*);
- 2) Мінімізуй ступінь втручання (*Minimize the imposition*);
- 3) Деперсоніфікуй мовця і адресата (*Impersonalise S and H*);

4) Представляй акт, що загрожує “обличчю”, як загальне правило (*State the FTA as a general rule*).

Обираючи непряму форму АР у директивних актах, мовець може підкреслювати своє небажання обмежувати свободу та здійснювати тиск на адресата при його виборі виконувати чи не виконувати дію. У наступному прикладі ненав’язливість позиції продуцента висловлення з ІАР підсилюється також вживанням умовного способу дієслова:

(233) [Пані Гоппе просить Фелісітас про допомогу на вечірці]
„Jetzt bräuchte ich jemanden, der mir in der Küche und beim Servieren hilft. Und so kurzfristig und am Freitag bekommt man ja kein Personal“. (+> Hilf (du) mir in der Küche und beim Servieren!)
Ich verstand. „Ich glaube nicht, dass ich die Richtige dafür bin“. (Gier: Die Laufmasche, S. 215)

Пом’якшуючи категоричність оцінки у критичних висловленнях, мовець дає зрозуміти, що його думка не є єдино правильною та залишає адресатові можливість сформулювати власну точку зору або зробити власний вибір.

Стратегія деперсоніфікації адресата полягає у відмові від особистісно-орієнтованого спілкування і переході до більш безособистісного, абстрактного. У випадку ІАР спостерігаємо вживання невизначено-особових займенників, безособових конструкцій, пасивного стану дієслова. Не зважаючи на формальну безособистісність висловлень, вони переосмислюються адресатом як особистісно спрямовані:

(234) [Мати обережно питає сина, чи з’явилася у нього дівчина]
„Und ... privat?“ fragte sie vorsichtig. „Irgend etwas Neues?“ (+> Hast du eine Freundin?)
„Privat geht es mir wirklich gut“, erwiderte Alan sofort, beinahe etwas zu rasch und zu fröhlich, um glaubhaft zu wirken. (Link: Die Rosenzüchterin, S. 60)

Стратегія апеляції до норми, що полягає у представленні висловлення не як власного бажання, а загальноприйнятого правила, у випадку ІАР реалізується в узагальнених висловленнях:

(235) [Клаудія дорікає колезі через публічну образу професора Дюнера]
„Professor Dünner hatte Stuss geredet, und ich allein habe alle darauf aufmerksam gemacht. Das war kein wirklicher Grund, mich zu feuern.“ <...>
„Man lässt seine Gäste nicht beleidigen“, sagt Claudia. (+> Du hättest Professor Dünner nicht beleidigen sollen.)
„Gast, dass ich nicht lache! Der Typ hat Geld für seine Vortragerei bekommen. Und nicht gerade wenig“. (Mulansky: *Tod der Unschuld*, S. 132)

Стратегії вуалювання є дуже близькими до стратегій негативної ввічливості та відрізняються від останніх тим, що мовець, прагнучи не обмежувати свободу співрозмовника, одночасно піклується й про збереження власного обличчя [202, с. 211]. Зі стратегією непрямого позначення адресата можуть сполучуватися такі:

- 1) Вдавайся до невизначеності (*Be vague*);
- 2) Використовуй генералізацію (*Over-generalize*);
- 3) Заміщуй адресата (*Displace hearer*);
- 4) Вживай еліптичні висловлення (*Be incomplete, use ellipsis*).

Стратегії негативної ввічливості та вуалювання можуть вживатися в рамках одного МА з ІАР. Невизначено-особові, узагальнено-особові та безособові висловлення можуть імперсоналізувати також і адресанта, а отже знімати з нього відповідальність за сказане. Такі висловлення подаються як загальновідомі істини, нейтралізуючи потенційну агресію адресата, спрямовану проти соціального «обличчя» мовця. Приміром, наведений приклад 235 можна розглядати як випадок генералізації або невизначеності.

Описані вище стратегії негативної ввічливості та вуалювання, що реалізуються за допомогою імпліцитної форми АР, можна розглядати як втілення глобальної стратегії мітигації. Мітигацію, слідом за С.С. Тахтаровою, визначаємо як комунікативну категорію, основний зміст якої полягає в стратегіях інтенціонального пом'якшення, направлених на збереження комунікативного балансу в спілкуванні, а отже на забезпечення ефективності мовленнєвого контакту [160, с. 392]. За словами К. Кафі, мітигація – це

комплексне поняття, що охоплює цілий спектр стратегій, в основі яких лежить метапрагматична обізнаність, за допомогою якої мовець пом'якшує один чи декілька аспектів свого мовленнєвого повідомлення [206, с. 257].

Б. Фрейзер виокремлює два типи мітигації: егоїстичну (*self-serving*), спрямовану на користь мовця з метою зняття із себе відповідальності за сказане, та альтруїстичну (*altruistic*) – на користь адресата з метою пом'якшення ефекту висловлення [231]. На наш погляд, імпліцитна форма АР, зазвичай, поєднує обидва типи мітигації. З одного боку, уникаючи прямого позначення адресата, мовець демонструє свою невпевненість в тому, що той може й бажає виконувати певну дію та надає йому так звану «прагматичну опцію».

Мітигуюча функція ІАР у сучасному німецькомовному дискурсі наочно та з гумором описана у романі німецького письменника та журналіста Акселя Гаке „*Das Beste aus meinem Leben*“ (2006). Головні персонажі книги – подружжя Макс та Паола Мілери – залюбки використовують непряме звернення для пом'якшення директивів:

(236) „*Man müsste die Christbaumkugel in den Keller bringen*“, sagt Paola ab und zu. (+> Bring (du) die Christbaumkugel in den Keller!)

„*Jemand könnte mal die Christbaumkugel hier weg tun, in den Keller vielleicht*“, sage ich dann und wann. (+> Bring (du) die Christbaumkugel in den Keller!)

Manchmal kommt es mir so vor, als ob in unserer Wohnung noch drei andere Personen leben, außer Paola, Luis, mir und Bosch, meinem sehr alten Kühlschranks und Freund. Diese drei Personen sind: Herr Man, Frau Jemand und Fräulein Einer. <...>

Wenn nun Löcher gebohrt oder Blumen gegossen werden müssen, man selbst es aber einerseits nicht tun möchte, andererseits aber auch aus internen Gründen nicht direkt den Partner dazu auffordern will („Kannst du nicht hier endlich mal ...?“) – dann also verwendet man das Partnerships-Passiv. Es macht auf das Problem aufmerksam, provoziert nicht unbedingt Streit und lässt für die

Lösung Spielräume, zum Beispiel die sanfte Antwort: „Wie wäre es, du würdest es tun ...?“ (Hacke: Das Beste aus meinem Leben, S. 189–191)

Мітигацію можна розглядати також як локальну стратегію, спрямовану на послаблення неінтендованого перлокутивного впливу (з метою попередження або пом'якшення небажаних перлокутивних наслідків) [81, с. 7]. Отже, імпліцитна форма АР за певних умов виконує також функцію оптимізації мовленнєвого впливу на адресата, зменшуючи іллокутивну силу висловлення.

Протилежним ввічливості є поняття неввічливості, яке визначається Дж. Калпепером як комунікативна поведінка, спрямована на пошкодження «обличчя» адресата, або ж поведінка, яка сприймається адресатом саме у такий спосіб [215, с. 38]. У ситуаціях, де експліцитне звертання є загальноприйнятим та очікуваним, його відсутність може сприйматися як неввічливість:

(237) [На базарі]

„Ja?“ (+> *Was wollen Sie kaufen?*)

Ich ignorierte ihre Unfreundlichkeit. „Zwei Kilo Erdbeeren, bitte“, sagte ich.
(Feth: Der Erdbeerpflücker, S. 68)

Таким чином, за допомогою імпліцитної форми АР може досягатися ликопідвищення або ликопониження як власне мовця, так і адресата. В залежності від характеру комунікативної ситуації, соціальних параметрів комунікантів та цілої низки специфічних чинників імпліцитна форма звернення до адресата може сприйматися як ввічлива або неввічлива та мати як позитивні, так і негативні коллокуції.

Висновки до розділу 4

1. У сучасному німецькомовному дискурсі імпліцитна адресатна референція здатна реалізуватися в експліцитних, індиректних та імплікативних мовленнєвих актах.

2. Як свідчить кількісний аналіз емпіричних даних, експліцитні мовленнєві акти з імпліцитною адресатною референцією є найбільш частотними серед

обраних дискурсивних фрагментів. Це можна пояснити тим, що основним індикатором імпліцитної адресатної референції в експліцитних мовленнєвих актах є еліпсис, що відзначається досить високим ступенем вживаності в сучасному німецькомовному дискурсі. Імпліцитність функціонує в цьому випадку лише на рівні адресатної референції. Індикаторами імпліцитної адресатної референції у експліцитних мовленнєвих актах слугують конвенційний еліпсис, деякі безособові та модифіковані перформативні структури. Згідно з емпіричними даними, висловлення з конвенційним лексичним еліпсисом сполучуються здебільшого з директивною та квеситивною іллокуцією, тому саме ці типи експліцитних мовленнєвих актів з імпліцитною адресатною референцією виявилися найбільш частотними.

3. Найчисельнішими серед індиректних мовленнєвих актів з імпліцитною адресатною референцією виявились директиви, оскільки в німецькій мові існує велика кількість конвенціоналізованих структур для вираження директивного мовленнєвого акту без наявності прямого звертання до адресата.

8. Висловлення з імпліцитною адресатною референцією здатні реалізувати різні іллокутивні типи мовленнєвих актів і демонструвати різні сполучення експліцитної та імпліцитної іллокуції. Найчисельнішими серед імплікативних мовленнєвих актів із імпліцитною адресатною референцією виявились директиви, адже вони здебільшого становлять ликопогрозливі акти, де непряма форма адресатної референції слугує реалізації тактики мітигації. Найменш частотними серед проаналізованих дискурсивних фрагментів є імплікативні квеситиви. Найбільш частотною комбінацією є «експліцитний асертив – імпліцитний директив». Поєднання експліцитної директивної іллокуції з не-директивною імпліцитною не зафіксовано.

4. Успішна адресатна референція передбачає її власне реалізацію мовцем в межах певного мовленнєвого акту, сприйняття та правильну інтерпретацію адресатом. Для досягнення успішності адресатна референція має бути: 1) зрозумілою / прозорою; 2) адекватною адресатові, комунікативній ситуації та характеру відносин між співрозмовниками; 3) коректною та прийнятною в

соціальному колі, до якого належать комуніканти (соціумі, етносі, соціальному прошарку, групі тощо). Успішність адресатної референції не завжди корелює з успішністю мовленнєвого акту, в якому вона реалізується, натомість між ними існує наступна залежність: в успішному мовленнєвому акті адресатна референція завжди успішна, тоді як у неуспішному мовленнєвому акті вона може бути як неуспішною, так і успішною. Остання ситуація має місце, коли адресатові вдається вірно встановити чи декодувати спрямованість мовлення на себе, але не вдається зрозуміти й правильно інтерпретувати загальний смисл висловлення.

5. Недоречна чи недостатньо прозора форма позначення адресата може призвести до комунікативної невдачі. Комунікативні невдачі на ґрунті імпліцитної адресатної референції виникають через неточну референційну віднесеність, що пов'язана з непрозорістю форми адресатної референції. У випадку нерозуміння або неправильного розуміння адресатної референції може бути відновлена за ініціацією продуцента або адресата висловлення

6. Імпліцитна адресатна референція реалізується в рамках тактики непрямого позначення адресата, яка взаємодіє зі стратегіями вуалювання, позитивної та негативної ввічливості.

7. У ситуаціях, де експліцитне звертання є загальноприйнятим та очікуваним, його відсутність може сприйматися як неввічливість.

8. За допомогою імпліцитної форми позначення адресата адресант має можливість ефективно корегувати (збільшувати або зменшувати) іллокутивну силу висловлення.

Основні положення цього розділу висвітлені в публікаціях автора [116; 117; 121; 122; 123; 124; 125; 126; 128; 129].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Залучення дискурсивно-прагматичного підходу до вивчення імпліцитної адресатної референції дозволило зробити низку висновків відносно структурно-семантичних і прагматичних властивостей імпліцитної адресатної референції в сучасному німецькомовному діалогічному дискурсі.

Встановлено, що імпліцитна адресатна референція становить апеляцію до адресата / адресатів за умов відсутності експліцитно оформленого звертання, виведення якої відбувається на основі дискурсивного контексту.

Імпліцитна адресатна референція може реалізуватися на ґрунті переосмислення всієї експліцитної пропозиції висловлення чи невербального акту або лише адресатної референції. В останньому випадку виділяємо низку індикаторів імпліцитної адресатної референції та визначаємо їх як специфічні лінгвістичні засоби, що сигналізують про наявність імпліцитного позначення адресата.

За структурно-семантичним критерієм поділяємо індикатори імпліцитної адресатної референції на лексичні (іменникові, прикметникові та займенникові: особовий займенник *wir*, що не інклюзує адресанта, особові займенники 3-ї особи *er / sie / sie*, вказівні займенники *der / die* та *dieser / diese*, невизначено-особові займенники) та граматичні (еліпсис, пасивний стан дієслова та конструкції із займенниками *es, das, was*).

Займенник першої особи множини (*wir*) як індикатор імпліцитної адресатної референції вживається лише відносно адресата (або також до третіх осіб), проте не включає в референційну сферу продуцента висловлення. *Wir* у інклюзуючому варіанті асимілює мовця з адресатом / адресатами, а отже семантично інкорпорує адресатний займенник.

Займенники в якості індикаторів імпліцитної адресатної референції в сучасному німецькомовному дискурсі в залежності від контексту та характеру комунікативної ситуації здатні набувати додаткових колокутивних смислів.

Найпоширенішим граматичним індикатором імпліцитної адресатної

референції є еліпсис, який характеризується референційним пропуском.

Іменникові індикатори мають узагальнююче значення, позначаючи групу осіб, до якої належить адресат, або групу осіб, що протиставляється йому, а також можуть супроводжуватися метафоричним або метонімічним переосмисленням пропозиції висловлення.

З'ясовано, що у сучасному німецькомовному дискурсі імпліцитна адресатна референція здатна реалізуватися в експліцитних, індиректних та імплікативних мовленнєвих актах.

Основним індикатором імпліцитної адресатної референції в експліцитних мовленнєвих актах слугує конвенційний еліпсис. Висловлення з конвенційним лексичним еліпсисом сполучуються здебільшого з директивною та квеситивною іллокуцією.

Найчисельнішими серед індиректних мовленнєвих актах з імпліцитною адресатною референцією є директиви.

Імплікативні мовленнєві акти з імпліцитною адресатною референцією становлять різні підтипи асертивів, експресивів, квеситивів, директивів та комісивів. Найчисельнішими серед них є директиви, адже вони здебільшого становлять ликопогрозливі акти, супроводжувані реалізацією тактики мітігації. Найменш частотними є імплікативні квеситиви.

Успішна адресатна референція передбачає її власне реалізацію мовцем в межах певного мовленнєвого акту, сприйняття та правильну інтерпретацію адресатом. Для досягнення успішності адресатна референція має бути: 1) зрозумілою / прозорою; 2) адекватною адресатові, комунікативній ситуації та характеру відносин між співрозмовниками; 3) коректною та прийнятною в соціальному колі, до якого належать комуніканти (соціумі, етносі, соціальному прошарку, групі тощо). Успішність адресатної референції не завжди корелює з успішністю мовленнєвого акту, в якому вона реалізується, натомість між ними існує наступна залежність: в успішному мовленнєвому акті адресатна референція завжди успішна, тоді як у неуспішному мовленнєвому акті вона може бути як неуспішною, так і успішною. Остання ситуація має місце, коли

адресатові вдається вірно декодувати спрямованість мовлення на себе, але не вдається зрозуміти й правильно інтерпретувати загальний зміст висловлення.

Недоречна чи недостатньо прозора форма позначення адресата може призвести до комунікативної невдачі. Комунікативні невдачі на ґрунті імпліцитної адресатної референції виникають через неточну референційну віднесеність. У випадку нерозуміння чи неправильного розуміння адресатна референція може бути відновлена за ініціацією продуцента або адресата висловлення.

Імпліцитна адресатна референція реалізується в рамках тактики непрямого позначення адресата, яка взаємодіє зі стратегіями вуалювання, позитивної та негативної ввічливості.

Таким чином, гіпотезу дослідження підтверджено.

Перспективи дослідження полягають у аналізі когнітивних операцій, що лежать у основі імпліцитної адресатної референції, у вивченні взаємодії експліцитних та імпліцитних форм адресатної референції у дискурсі, а також у залученні діахронічного та контрастивного аспектів.

ДОДАТОК

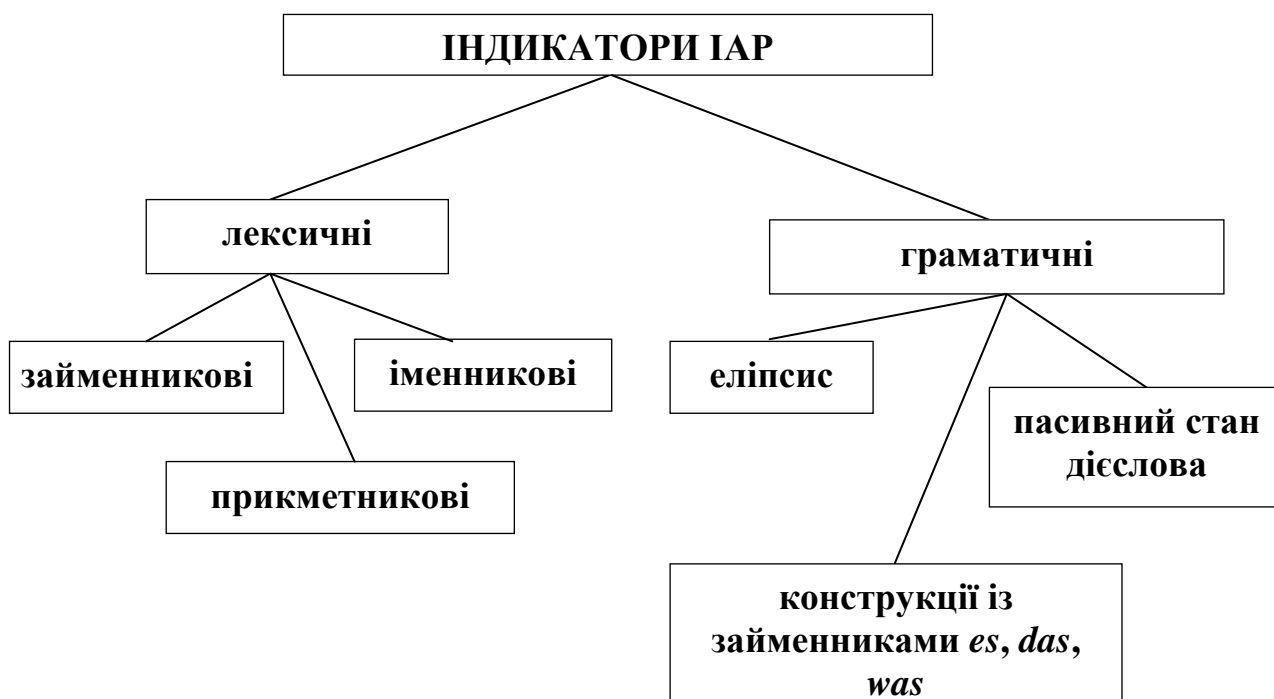
Рисунок А

Типи адресатної референції в сучасному німецькомовному дискурсі

Рисунок Б

Класифікація індикаторів імпліцитної адресатної референції в сучасному німецькомовному дискурсі

Таблиця А
Частотність актів з ІАР та різним ступенем переосмислення
пропозиційного змісту

<i>Тип акту з ІАР за ступенем переосмислення пропозиційного змісту</i>	кіль- ть	%
МА з переосмисленням на рівні АР	1205	75,7
МА з переосмисленням всієї експліцитної пропозиції висловлення	381	23,9
Невербальні акти з ІАР	6	0,4
<i>Разом</i>	1592	100

Таблиця Б
Частотність індикаторів ІАР у сучасному німецькомовному дискурсі

<i>Індикатори</i>	кіль-ть	%
<u>ЛЕКСИЧНІ</u> (460 / 38,2%)		
<i>Займенникові :</i>	319	26,5%
✓ невизначено-особові займенники:	-	-
○ <i>man</i>	122	10
○ <i>(irgend)jemand</i>	46	3,8
○ <i>jeder(mann)</i>	32	2,7
○ <i>(irgend)wer</i>	18	1,5
○ <i>(irgend)einer</i>	16	1,3
○ <i>alle</i>	14	1,2
○ <i>niemand</i>	14	1,2
○ <i>keiner</i>	12	1
○ <i>manche</i>	4	0,3
○ <i>viele</i>	2	0,2

Продовження таблиці Б

1	2	3
✓ особові займенники:	-	-
○ <i>займенник першої особи множини</i>	16	1,3
○ <i>займенник третьої особи однини / множини</i>	14	1,2
✓ вказівні займенники <i>der / die, dieser / diese</i>	9	0,8
• Іменникові	137	11,4
• Прикметникові	4	0,3
<u>ГРАМАТИЧНІ</u> (745 / 61,8%)		
○ <i>еліпсис</i>	637	52,8
○ <i>безособові конструкції із займ-ми <i>es, das, was</i></i>	84	7
○ <i>пасивний стан дієслова</i>	24	2
<i>Разом</i>	1205	100

Таблиця В

Частотність іменників як індикаторів ІАР

Ознака	Кількість	%
<i>стать</i>	48	35
<i>біологічний вид</i>	29	21,2
<i>емоційні імена</i>	17	12,4
<i>професія</i>	14	10,2
<i>іменники з метафоричним переосмисленням</i>	7	5,1
<i>субстантивовані прикметники</i>	7	5,4
<i>національність</i>	5	3,6
<i>ступінь родових зв'язків</i>	4	3
<i>іменники з метонімічним переосмисленням</i>	3	2,2
<i>власні імена</i>	3	2,2
<i>Разом</i>	137	100

Таблиця Г

Частотність експліцитних, індиректних та імплікативних МА з ІАР

	Типи МА		
	експліцитні	імпліцитні	
		індиректні	імплікативні
Кількість	776	266	544
%	48,9	16,8	34,3

Таблиця Д

Кількісний та якісний аналіз іллокутивних типів серед МА з ІАР

Типи МА		Іллокутивний тип	Кіл-ть	%	% від загальної кількості
експліцитні		директиви	361	46,5	22,76
		квеситиви	315	40,6	19,9
		комісиви	54	100% 6,95	3,4
		експресиви	40	5,15	2,5
		асертиви	6	0,8	0,37
		декларативи	0	0	0
імпліцитні	індиректні	директиви	196	73,68	12,36
		комісиви	38	14,29	2,39
		експресиви	18	100% 6,77	1,13
		асертиви	8	3	0,5
		квеситиви	6	2,26	0,38
	імплікативні	директиви	232	42,65	14,63
		експресиви	170	31,25	10,72
		асертиви	76	100% 13,97	4,79
		комісиви	36	6,62	2,27
		квеситиви	30	5,51	1,9

Таблиця Е

Кількісне співвідношення іллокуцій в імплікативних МА з ІАР

<div>Експлицитна іллокуція</div> <div>Імпліцитна іллокуція</div>	асертив	директив	квеситив	комісив	експресив
директив	200	10	12	2	8
експресив	113	0	14	0	43
асертив	60	0	10	2	4
комісив	28	0	3	0	5
квеситив	14	0	16	0	0

Таблиця Ж

Якісне співвідношення іллокуцій в імплікативних МА з ІАР

<div>Експлицитна іллокуція</div> <div>Імпліцитна іллокуція</div>	асертив	директив	квеситив	комісив	експресив
директив	36,8	1,8	2	0,4	1,5
експресив	20,8	0	2,6	0	8
асертив	11	0	1,8	0,4	0,7
комісив	5,2	0	0,6	0	0,9
квеситив	2,6	0	2,9	0	0

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамец П. А. Образование предложений из пропозиций в современном русском языке. / П. А. Адамец. – Praha : Univ. Karlova, 1978. – 159 с.
2. Алексюк І. А. Критична програма Стросона щодо расселівського тлумачення визначених дескрипцій / І. А. Алексюк // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2011. – № 101. – С. 12–16.
3. Ардентов Б. П. Контактирующие слова / Б. П. Ардентов // Ученые записки Кишинев. ун-та. Серия филологии. – 1955. – № 15. – С. 91–121.
4. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
5. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1981. – № 4. – Т. 40. – С. 356–367.
6. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции (вступ. ст.) / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 13: Логика и лингвистика (проблемы референции). – М. : Радуга, 1982. – С. 5–40.
7. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
8. Арутюнова Н. Д. Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис / [Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булыгина, А. А. Кибрик и др.]. – Москва : Наука, 1992. – 282 с.
9. Бабенко Л. Г. Общие методы и механизмы выявления имплицитного содержания в языке и речи / Л. Г. Бабенко // Семантико-дискурсивные исследования языка: Эксплицитность / имплицитность выражения смыслов : материалы междунар. конф. (15–17 сент. 2005 г., Калининград, Светлогорск); [ред. С. С. Ваулина и др.]. – Калининград : Изд-во РГУ имени И. Канта, 2006. – С. 274–291.
10. Бархударов Л. С. К вопросу о поверхностной и глубинной структуре

предложения / Л. С. Бархударов // Вопросы языкознания. – 1973. – № 3. – С. 50–61.

11. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Л. Р. Безугла. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
12. Безугла Л. Р. Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс / Л. Р. Безугла // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2009. – № 867. – Вип. 60. – С. 3–8.
13. Безугла Л. Р. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі / Л. Р. Безугла, І. О. Романченко. – Харків : ФОП Лисенко І.Б., 2013. – 182 с.
14. Безуглая Л. Р. Терминосистема имплицитности в лингвистике / Л. Р. Безугла // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2016. – № 83. – С. 6–16.
15. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [пер. с франц.; ред., вступ. ст. и ком. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
16. Белозьорова О. М. Дискурсивні властивості мовленнєвого акту натякання (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. М. Белозьорова. – Харків, 2007. – 20 с.
17. Бикова А. В. Реалізація категорії ввічливості в англомовному художньому дискурсі / А. В. Бикова, А. О. Коробко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014. – Вип. 130. – С. 221–225.
18. Білоконенко Л. А. Мовний конфлікт і комунікативна норма: лінгвокультурологічний аспект / Л. А. Білоконенко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014. – Вип. 130. – С. 76–79.
19. Біляк І. В. Особливості функціонування мовної гри в сучасному

- англомовному новинному медіатексті / І. В. Біляк // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Methodика викладання іноземних мов. – 2013. – № 1052. – Вип. 74. – С. 37–42.
20. Бобырева Е. В. Семантика и прагматика инициальных и финальных реплик диалога : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / Е. В. Бобырева. – Волгоград, 1996. – 22 с.
 21. Богатько В. В. Явища еліпсису в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Богатько. – К. : Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови, 2005. – 24 с.
 22. Бразговская Е. Е. Референция и отображение (от референции языка к референции текста) : монография / Е. Е. Бразговская. – Пермь : Перм. гос. пед. ун-т, 2006. – 192 с.
 23. Бублик И. Ф. Вербальная дискриминация оппонента в политическом дискурсе Австрии / И. Ф. Бублик // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Methodика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1003. – Вип. 70. – С. 6–10.
 24. Вандервекен Д. Небуквальные речевые акты / Д. Вандервекен ; [пер. с англ. О. М. Бессоновой] // Концептуализация и смысл. – Новосибирск : Наука, 1990. – С. 31–61.
 25. Вежбицка А. Дескрипция или цитация / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике : Логика и лингвистика (Проблемы референции) ; [сост., вступ. ст., ред. Н. Д. Арутюновой]. – Москва : Радуга, 1982. – Вып. 13. – С. 237–262.
 26. Величко Н. М. Форми звертання в партійно-політичному середовищі (на матеріалі німецької мови) / Н. М. Величко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2015. – Вип. 138. – С. 170–173.
 27. Велівченко В. О. Конверсаційні імплікатури як засіб вираження емоцій

- мовця (на матеріалі сучасної англійської мови) / В. О. Велівченко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1023. – Вип. 72. – С. 30–36.
28. Велівченко В. Ф. До статусу універсальної категорії імпліцитності (на прикладі емотивного дискурсу) / В. Ф. Велівченко // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. статей за матеріалами V Міжнар. наук. конференції. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2007. – С. 201–204.
 29. Воробьева О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста: одноязычная и межъязыковая коммуникация : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / Воробьева Ольга Петровна. – М., 1993. – 382 с.
 30. Гладуш Н. Ф. Синтагматика мовленнєвих актів / Н. Ф. Гладуш // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Вип. 105(2). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2012. – С. 316–319.
 31. Глушак В. М. Парадигма речевого поведіння немців / В. М. Глушак // Знание. Понимание. Умение. – Москва, 2007. – № 3. – С. 183–189.
 32. Голуб І. О. Метафора та метонімія як засоби вираження стратегії дискримінації у німецькомовній пресі / І. О. Голуб // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2011. – № 953. – Вип. 65. – С. 35–41.
 33. Гольдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы / В. Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 127 с.
 34. Городецкий Б. Ю. Компьютерная лингвистика: моделирование языкового общения / Б. Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Наука, 1989. – Вып. 24. – С. 5–31.
 35. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс ; [пер. с англ. В. В. Туrowsкого] // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 217–237.
 36. Гранева И. Ю. О референтном и нереферентном употреблении

- местоимения МЫ / И. Ю. Гранева // Вестник Нижегород. ун-та имени Н. И. Лобачевского. Серия: Филология. – Н. Новгород : ННГУ имени Н. И. Лобачевского, 2008. – Вып. 4. – С. 206–209.
37. Граудина Л. К. Культура русской речи : [учеб. для вузов] / Л. К. Граудина, Е. Н. Ширяев. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. – 560 с.
 38. Гузенко С. В. Мовна реалізація комунікативних стратегій у дискурсі українських мас-медіа (на прикладі інформаційних жанрів) / С. В. Гузенко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2013. – Вип. 118. – С. 77–81.
 39. Декало О. О. Особливості вербалізації аргументації у німецькомовному діловому дискурсі / О. О. Декало // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2012. – Вип. 105(2). – С. 449–454.
 40. Декало О. О. Комунікативні стратегії адресанта-ініціатора в сучасному німецькомовному діловому дискурсі / О. О. Декало // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2013. – С. 211–216.
 41. Дементьев В. В. Основы теории непрямой коммуникации : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. В. Дементьев. – Саратов : Саратов. гос. ун-т имени Н. Г. Чернышевского, 2001. – 38 с.
 42. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
 43. Демьянков В. З. О техниках понимания имплицитности речи / В. З. Демьянков // Семантико-дискурсивные исследования языка: Эксплицитность / имплицитность выражения смыслов : материалы междунар. науч. конф. (15–17 сентября 2005 г., Калининград, Светлогорск); [под ред. С. С. Ваулиной]. – Калининград : Рос. гос. ун-т имени И. Канта, 2006. – С. 34–52.
 44. Дем'янова Н. О. До проблеми соціально-регламентуючої функції

- звертання у мовленні / Н. О. Дем'янова // Новітня філологія. – Миколаїв : Чорноморський державний університет імені Петра Могили, 2012а. – № 41. – С. 9–15.
45. Дем'янова Н. О. Лінгвістична структура та гендерні особливості звертань в українській і французькій мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Н. О. Дем'янова. – Одеса : Південноукр. нац. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського, 2012б. – 19 с.
 46. Долинин К. А. Имплицитное содержание высказывания / К. А. Долинин // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 37–47.
 47. Дубинко С. А. Коммуникативные стратегии в современной лингвокультуре / С. А. Дубинко // Труды факультета международных отношений. – Минск : БГУ, 2011. – Вып. 2. – С. 135–137.
 48. Дубцова О. В. Комуникативна невдача як об'єкт лінгвістичного дослідження / О. В. Дубцова // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2011. – № 972. – С. 57–62.
 49. Дубцова О. В. Лінгвокогнітивна природа комуникативних невдач (на матеріалі американського кінодискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Дубцова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 20 с.
 50. Дяків Х. Ю. Види мовленнєвого жанру «застереження» в українській і німецькій мовах / Х. Ю. Дяків // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2013. – Вип. 118. – С. 81–85.
 51. Ермакова Е. В. Многоаспектность проблемы имплицитности: имплицитность в языке и речи / Е. В. Ермакова // Известия Саратов. ун-та. – Новая серия. Социология. Политология. – Саратов : Саратов. гос. ун-т имени Н. Г. Чернышевского, 2009. – Т. 9 (Вып.1). – С. 58–62.
 52. Застровська С. О. Pragmalinguistik (Прагмалінгвістика) / С. О. Застровська,

- О. А. Застровський, О. А. Зубач. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2013. – 204 с.
53. Зеленщиков А. В. Пропозиция и модальность / А. В. Зеленщиков. – СПб. : СПб. ун-т, 1997. – 244 с.
 54. Земская Е. А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь / Е. А. Земская. – М. : Эдиториал УРСС, 2014. – 894 с.
 55. Иванова Е. В. Антропоцентризм в пословице / Е. В. Иванова // Антропоцентризм в языке и речи. – СПб. : С.-Петербур. ун-т, 2001. – С. 162–168.
 56. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – [Изд. 5-е]. – М. : ЛКИ, 2008. – 288 с.
 57. Калита А. А. Речевая манипуляция: определение, функция, механизм реализации / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1022. – Вип. 71. – С. 10–19.
 58. Калитюк Л. П. Транспоновані питальні висловлення як мовленнєві акти експресиви в середньо- та ранньомовноанглійській мові / Л. П. Калитюк // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1023. – Вип. 72. – С. 42–46.
 59. Карабан В. И. Адресатность простых и сложных речевых актов / В. И. Карабан // Вестник Харьков. ун-та : Человек и речевая деятельность. – Х. : Изд-во ХГУ, 1989а. – № 339. – С. 51–54.
 60. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований : монография / В. И. Карабан. – К. : Вища школа, 1989б. – 131 с.
 61. Карпчук Н. П. Адресованість в офіційному та неофіційному англomовному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. П. Карпчук – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. – 20 с.

62. Касіян Г. В. Теоретичні засади вивчення ввічливості як прагматично-етичної категорії міжособистісного спілкування / Г. В. Касіян // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2013. – Вип. 118. – С. 238–243.
63. Катенева И. Г. Тактики и приемы формирования имиджа университета на страницах корпоративных изданий (на примере материалов конкурса «Медиавуз») / И. Г. Катенева // Журналистика в коммуникативной культуре современности : материалы пятой междунар. науч.-практ. конф. (29–30 октября 2015 г.). – Новосибирск : НГУ, 2015. – С. 91–93.
64. Кацман Е. М. Фразеологические единицы с местоимениями «то», «тот» в референциальном аспекте / Е. М. Кацман // Интерэкспо Гео-Сибирь. – Новосибирск : СГУГиТ, 2015. – Т. 2. – С. 76–80.
65. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
66. Киклевич А. К. Язык и логика. Лингвистические проблемы квантификации / А. К. Киклевич. – München : Otto Sagner, 1998. – 97 с.
67. Кириллов В. И. Логика / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – М. : Юристъ, 1995. – 256 с.
68. Кікало А. В. Засоби вираження адресатності у французькому політичному дискурсі / А. В. Кікало // Сучасні дослідження з іноземної філології. – Ужгород : Борнео, 2004. – Вип. 2. – С. 44–48.
69. Кобзева О. О. Процедури та методики формування корпусу вибірки для аналізу стратегій та тактик американського судового дискурсу / О. О. Кобзева // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014. – Вип. 130. – С. 271–275.
70. Кобзева О. О. Прийоми та засоби реалізації директивної мовленнєвої стратегії судді в американському судовому засіданні / О. О. Кобзева // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2015. – № 1155. – Вип. 80. – С. 97–

102.

71. Коваленко Н. М. Адресатність мовленнєвого жанру «коментар» (на матеріалі німецьких газет) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. М. Коваленко. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 20 с.
72. Козловський В. В. Тактика дослідження прагматичного аспекту граматичної форми (на матеріалі сучасної німецької мови) / В. В. Козловський // Функціональна лінгвістика : сб. науч. работ. – Том № 2. – Симферополь : Крым. республ. ин-т последиплом. пед. образования, 2013. – С. 253–256.
73. Колядко Л. Г. Об имплицитном характере высказывания / Л. Г. Колядко // Грамматика, лексикология и стилистика романских и германских языков. – Минск : БГУ, 1980. – С. 34–39.
74. Кононець Ю. В. Засоби мовної економії та створення образів у рекламі / Ю. В. Кононець // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014. – Вип. 130. – С. 279–282.
75. Копчак М. М. Звертання як вокативний конституент дискурсу (на матеріалі британського постколоніального роману) / М. М. Копчак // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014. – Вип. 130. – С. 282–286.
76. Корнійко І. В. Апелятивні займенники *du / ihr* та *Sie* як прагматичні показники зверненості (на матеріалі сучасного німецького мовлення) / І. В. Корнійко // Вісник КЛУ. Серія: Філологія. – 2000. – Т. 3. – № 1. – С. 116–121.
77. Котов М. В. Комунікативна невдача у ситуації міжкультурного спілкування / М. В. Котов // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2013. – № 1052. – Вип. 74. – С. 55–59.
78. Кравченко Н. К. Мена коммуникативных ролей как конститутивная

- категория дискурса / Н. К. Кравченко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2013. – № 1052. – Вип. 74. – С. 6–10.
79. Кривенюк Ю. С. Комунікативна мовна особистість автора в тексті передмов до англомовних художніх творів XIX–XXI століть / Ю. С. Кривенюк // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1023. – Вип. 72. – С. 85–89.
 80. Кривоносов А. Т. Язык. Логика. Мышление. Умозаключение в естественном языке / А. Т. Кривоносов. – М., Нью-Йорк : ВАЛАНГ, 1996. – 682 с.
 81. Криворучко С. І. Лінгвопрагматичні властивості перлокутивних оптимізаторів у сучасному німецькомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. І. Криворучко. – Харків, 2011. – 20 с.
 82. Кудряшов И. А. Косвенный комиссивный акт как реакция на побудительный стимул в диалоге [Электронный ресурс] / И. А. Кудряшов, Т. А. Макова. – 2013. – Режим доступа : http://www.ling-expert.ru/conference/langlaw3/kudryashov_makova.html
 83. Кузнецова М. О. Дискурс як методологічне підґрунтя досліджень англомовних текстопросторів / М. О. Кузнецова // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2013. – Вип. 118. – С. 247–250.
 84. Лагутин В. И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагмалингвистической теории драмы) / В. И. Лагутин. – Кишинев : Штиинца, 1991. – 100 с.
 85. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение / Дж. Лайонз ; [пер. с англ. В. В. Морозова и И. Б. Шатуновского; под общ. ред. И. Б. Шатуновского]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
 86. Ларина Т. В. Вежливость как предмет лингвистического изучения /

- Т. В. Ларина // Коммуникативное поведение. – Воронеж : Истоки, 2003а. – Вып. 17: Вежливость как коммуникативная категория. – С. 10–22.
87. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах / Т. В. Ларина. – Москва : РУЛН, 2003б. – 315 с.
 88. Ларина Т. В. Коммуникативная категория вежливости: межкультурный аспект / Т. В. Ларина // Коммуникативное поведение. Вежливость как коммуникативная категория. – Воронеж : Истоки, 2003в. – С. 116–133.
 89. Лебедев М. В. Онтологические проблемы референции / М. В. Лебедев, А. З. Черняк. – М. : Праксис, 2001. – 344 с.
 90. Левковская К. А. Местоимения и местоименные слова : пособие по грамматике немецкого языка / К. А. Левковская, В. М. Пророкова, Л. В. Сергиенко. – М. : Высш. школа, 1979. – 172 с.
 91. Любавина А. Ю. Функционально-прагматический анализ директивных речевых актов в агитационных текстах / А. Ю. Любавина // Вестник Челябин. гос. ун-та. Серия: Филология. Искусствоведение. – 2009. – Вып. 34. – С. 78–81.
 92. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
 93. Манаенко Г. М. Диктум и модус предложения с позиций когнитивной лингвистики / Г. М. Манаенко // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропол. отделения РАЛК. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2011. – Вып. 9. – С. 15–23.
 94. Маслюк М. Г. Розмежування основних понять категорії імпліцитності / М. Г. Маслюк // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2015. – Вип. 138. – С. 205–208.
 95. Матвеева Г. Г. Основы прагмалингвистики : [монография] / Г. Г. Матвеева, А. В. Ленец, Е. И. Петрова. – М. : Флинта; Наука, 2013. – 232 с.
 96. Матвійчук Т. П. Займенникова реалізація текстових категорій : автореф.

- дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Матвійчук. – К. : Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2010. – 20 с.
97. Микитюк Ю. В. Відмежування компліменту від суміжних мовленнєвих актів / Ю. В. Микитюк // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2012. – Вип. 105(2). – С. 519–524.
 98. Милосердова Е. В. Понять – значит все... упростить? Или усложнить? / Е. В. Милосердова // Культура взаимопонимания и взаимопонимание культур. – Ч. 1. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. – С. 21–30.
 99. Минкин Л. М. Номинация и референция как аргументы иллокуции в высказывании / Л. М. Минкин, И. С. Шевченко // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – № 2 (ч. 2). – Воронеж : ВГУ, 2007. – С. 9–19.
 100. Михайлова Л. В. Еволюція директивних мовленнєвих актів в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Л. В. Михайлова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2002. – 20 с.
 101. Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект : [монография] / Е. И. Морозова. – Харьков : Экограф, 2005. – 300 с.
 102. Морозова Е. И. Лингвокогнитивные механизмы и дискурсивные эффекты дистанцирования / Е. И. Морозова // П'ятий міжнародний науковий форум «Сучасна стилістика і романістика: перший рубіж нового тисячоліття» : тези доповідей. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 122–123.
 103. Морозова Е. И. Лингвокогнитивные механизмы и дискурсивные эффекты дистанцирования говорящего / Е. И. Морозова // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 66. – С. 134–145.
 104. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
 105. Новоженова З. Л. Референция и глагольные предложения /

- З. Л. Новоженова // Проблемы речевой коммуникации. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2003. – С. 202–210.
106. Овсієнко Л. О. Аксіологічні стратегії й тактики в конфліктній ситуації німецькомовного діалогічного дискурсу / Л. О. Овсієнко // Наукові записки. – Вип. 138. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2015. – С. 118–120.
 107. Огуй О. Д. Одиниці фразеологічного рівня мови та специфіка їх перекладу / О. Д. Огуй // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2004. – Вип. 635. – С. 123–127.
 108. Олексій К. Б. Реалізація текстової категорії адресатності в сучасній українській прозі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / К. Б. Олексій. – Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т, 2014. – 20 с.
 109. Оликова М. А. Обращение в современном английском языке: опыт структурно-семантического и социологического анализа : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М. А. Оликова. – К. : Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз., 1973. – 23 с.
 110. Осовська І. М. Лінгвокультурні особливості прояву ввічливості в німецькомовному сімейному дискурсі (на матеріалі жанру сімейної вечери) / І. М. Осовська // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2012. – Вип. 105(2). – С. 379–383.
 111. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
 112. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева ; [изд. 6-е, испр.]. – М. : ЛКИ, 2010. – 296 с.
 113. Палійчук А. Л. Комунікативні тактики інтимізації в англomовному художньому дискурсі (на матеріалі коротких оповідань) / А. Л. Палійчук //

Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – Вип. 69. – С. 15–21.

114. Панченко І. М. Вживання адресатних займенників у німецькій лінгвокультурі / І. М. Панченко // Методичні та психолого-педагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі : тези II Всеукр. науково-метод. конференції (19 листопада 2009 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 90–91.
115. Панченко І. М. Діахронічний та лінгвокультурний аспекти вживання адресатних займенників німецької мови / І. М. Панченко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2010а. – № 930. – Вип. 64. – С. 110–114.
116. Панченко І. М. Стратегії уникання при виборі адресатного займенника німецької мови / І. М. Панченко // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези IX міжнар. наукової конф. (5 лютого 2010 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010б. – С. 236–237.
117. Панченко І. М. Фактор адресата при виборі адресатного займенника / І. М. Панченко // Германістика у ХХІ столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика : тези наук. конф. германістів (10 квітня 2010 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010в. – С. 62–63.
118. Панченко І. М. Адресатні займенники німецької мови в діахронічному аспекті / І. М. Панченко // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей X наук. конф. з міжнар. участю (4 лютого 2011 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 221–222.
119. Панченко І. М. Імпліцитне вираження адресатної референції у сучасному німецькомовному дискурсі / І. М. Панченко // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XI наук. конф. з міжнар. участю (3 лютого 2012 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012а. – С. 210–211.
120. Панченко І. М. Прономінальні засоби імпліцитної референції до адресата в сучасному німецькомовному дискурсі / І. М. Панченко // Германістика у

- XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика : тези доповідей II Всеукр. наук. конф. германістів з міжнар. участю (21 квітня 2012 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012б. – С. 137–139.
121. Панченко І. М. Імпліцитне звернення до адресата в німецькомовних директивних мовленнєвих актах / І. М. Панченко // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XII наук. конф. з міжнар. участю (1 лютого 2013 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 248–249.
 122. Панченко І. М. Імпліцитна адресатна референція в мовленнєвих актах директивах / І. М. Панченко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2014а. – № 1124. – Вип. 78. – С. 144–151.
 123. Панченко І. М. Імпліцитне звернення до адресату в мовленнєвих актах асертивах / І. М. Панченко // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XIII наук. конф. з міжнар. участю (7 лютого 2014 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014б. – Ч. 2. – С. 51–52.
 124. Панченко И. М. Адресатная референция в структуре немецкоязычного диалогического дискурса / И. М. Панченко // Language and Literature in the Contemporary Paradigm of Scientific Knowledge. – № 6. – Yerevan : Lusakn, 2015а. – С. 44–51.
 125. Панченко І. М. Адресатна референція як засіб реалізації Принципа Ввічливості / І. М. Панченко // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XIV наук. конф. з міжнар. участю (27 березня 2015 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015б. – С. 171–173.
 126. Панченко І. М. Адресатна референція як засіб реалізації Принципу Ввічливості / І. М. Панченко // Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – № 4 (305). – Луцьк : СХУ імені Лесі Українки, 2015в. – С. 264–270.
 127. Панченко І. М. Експліцитна та імпліцитна адресатна референція в лінгвістиці (на матеріалі сучасного німецькомовного дискурсу) /

- I. М. Панченко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2015. – Вип. 81. – С. 126–133.
128. Панченко І. М. Комунікативні невдачі на ґрунті адресатної референції / І. М. Панченко // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XV наук. конф. з міжнар. участю (5 лютого 2016 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016а. – С. 141–143.
129. Панченко І. М. Успішність адресації та комунікативні невдачі на ґрунті адресатної референції (на матеріалі сучасного німецькомовного дискурсу) / І. М. Панченко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2016б. – Вип. 145. – С. 280–285.
130. Пастернак Т. А. Проблема рольової диференціації комунікантів у сучасних дискурсивних дослідженнях / Т. А. Пастернак // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2013. – № 1052. – Вип. 74. – С. 21–25.
131. Пірог І. І. Аргументація у світлі когнітивних операцій (на матеріалі німецького аргументативного дискурсу) / І. І. Пірог // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2015. – № 1155. – С. 47–51.
132. Погорелко А. М. Система средств адресации русского и английского языков как разновидность лингвокультурологического поля : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А. М. Погорелко. – Уфа : Башкир. гос. ун-т, 2001. – 26 с.
133. Полонский А. В. Категория адресатности в современном польском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки» / А. В. Полонский. – Санкт-Петербург, 1992. – 18 с.
134. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике: монография / Г. Г. Почепцов ; сост., общ. ред. и вступ. статья И. С. Шевченко. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 556 с.

135. Приходько А. М. Когнітивно-комунікативний дуалізм сучасної парадигми лінгвістики / А. М. Приходько // Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Вежа, 2012. – Вип. 23. – С. 191–197.
136. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения : учеб. пособие для вузов / А. Ф. Прияткина. – М. : Высш. школа, 1990. – 176 с.
137. Прохоров А. В. Обусловленность процессов инференции имплицатурами рекламного текста : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. В. Прохоров. – Тамбов : Тамбов. гос. ун-т имени Г. Р. Державина, 2006. – 20 с.
138. Пудровська Т. М. Мовленнєві акти офератив і деклінатив у системі мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. М. Пудровська. – Харків, 2000. – 18 с.
139. Рабдиль Т. Б. Метаязыковой комментарий как средство манипуляции адресатом / Т. Б. Рабдиль // Логический анализ языка. Адресация дискурса ; [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2012. – С. 411–423.
140. Раевская О. В. О некоторых типах дискурсивной метонимии / О. В. Раевская // Известия РАН. Серия литературы и языка. – Том 58. – № 2. – 1999. – С. 3–12.
141. Рibaкова О. В. Вплив параметрів комунікативної ситуації на реалізацію стратегії незгоди (на матеріалі англomовного кінодискурсу) / О. В. Рibaкова // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1022. – Вип. 71. – С. 95–99.
142. Рикер П. Живая метафора. Восьмой очерк. Метафора и философский дискурс (продолжение) / П. Рикер ; [пер. с фр. Ф. Старжевского, ред. Г. Вдовина] // Horizon. – 3 (1). – СПб. : Санкт-Петербургский гос. ун-т, 2014. – С. 207–228.

143. Романова Н. Л. Языковые средства выражения адресованности в научном и художественном текстах (на материале немецкого языка) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Л. Романова. – СПб. ; Рос. гос. пед. ун-т имени А. И. Герцена, 1996. – 14 с.
144. Романюк І. В. Структурно-граматична функція звертань (на матеріалі оповідань І. С. Нечуя-Левицького «Біда бабі Паланці Солов'їсі» та «Біда бабі Паланці Гришисі») / І. В. Романюк // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2015. – Вип. 138. – С. 133–135.
145. Романюк С. К. Засоби реалізації мовленнєвого впливу в американський комерційній журнальній рекламі 1925–2010 рр. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / С.К. Романюк. – Житомир, 2013. – 277 с.
146. Сбоев Д. В. Отрицательные местоимения как выражение нулевой референции / Д. В. Сбоев // Вестник Челябин. гос. пед. ун-та. – Челябинск : ЧГПУ, 2010. – № 8. – С. 311–322.
147. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С.170–194.
148. Сидоров Е. В. Прагматические особенности референции в диалогическом дискурсе / Е. В. Сидоров, Н. Г. Шепелева // Ученые записки РГСУ. – № 1. – 2009. – С. 260–265.
149. Синельникова Л. Н. Специфика адресант-адресатных отношений в масс-медийном дискурсе / Л. Н. Синельникова // Ученые записки Таврич. нац. ун-та имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальная коммуникация. – Том 21 (60). – 2008. – № 1. – С. 140–153.
150. Синько Л. А. Референтные и дискурсивные свойства неопределенных местоимений / Л. А. Синько // Вестник Адыгейск. гос. ун-та. Серия: Филология и искусствоведение. – 2011. – Вып. 2. – С. 138–143.
151. Скворцова А. В. Перспективы изучения значения и референции категории оценки в рамках когнитивной семантики / А. В. Скворцова // Вестник

- Ленинград. гос. ун-та имени А. С. Пушкина. Серия: Филология. – СПб. : ЛГУ имени А. С. Пушкина, 2015. – № 01. – Том 7. – С. 117–124.
152. Сковородников А. П. О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А. П. Сковородников // Риторика – Лингвистика. – Вып. 5. – Смоленск : СГПУ, 2004. – С. 5–11.
 153. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) : [монографія] / Л. Л. Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2005. – 107 с.
 154. Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. В. Солощук. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 37 с.
 155. Старикова Е. Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке / Е. Н. Старикова. – К. : Вищ. школа, 1974. – 142 с.
 156. Степанов Ю. С. Пространства и миры – «новый», «воображаемый», «ментальный» и прочие / Ю. С. Степанов // Философия языка: в границах и вне границ : [международная серия монографий ; науч. ред. тома Д. И. Руденко]. – Том 2. – Харьков : Око, 1994. – 176 с.
 157. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения: семиологическая грамматика / Ю. С. Степанов. – [2-е изд., стер.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 360 с.
 158. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Кныга, 2009. – 272 с.
 159. Сыщиков О. С. Имплицитность в деловом дискурсе (на материале текстов коммерческих писем) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / О. С. Сыщиков. – Волгоград, 2000. – 23 с.

160. Тахтарова С. С. Коммуникативное смягчение в межличностном дискурсе / С. С. Тахтарова // ЛАЯ : Моно-, диа-, полилог в разных языках и культурах. – М. : Индрик, 2010. – С. 390–399.
161. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочные функции / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 26–52.
162. Терехова С. І. Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / С. І. Терехова. – Донецьк, 2012. – 40 с.
163. Толстова О. Л. Різниця та взаємодія когнітивних механізмів метафори та метонімії / О. Л. Толстова // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 15. – Київ : КНЛУ, 2005. – С. 202–206.
164. Ущина В. А. Позиціонування суб'єкта у дискурсивних ситуаціях ризику / В. А. Ущина // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1023. – Вип. 72. – С. 77–86.
165. Филиппова Е. В. Обращения и их социолингвистическая интерпретация в современном английском языке / Е. В. Филиппова // VI Царскосельские чтения : материалы междунар. науч.-практ. конф. (23–24 апреля 2002 г.). – СПб. : Изд-во ЛГОУ, 2002. – С. 81–82.
166. Филиппова Е. В. Средства выражения адресации публичного дискурса (на материале современных британских и американских текстов) / Е. В. Филиппова // Логический анализ языка. Адресация дискурса ; [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2012. – С. 496–508.
167. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. язык, 2002. – 216 с.
168. Фролова И. Е. К проблеме слушателя в речевой ситуации конфликта / И. Е. Фролова, М. С. Козырева // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2002. –

№ 567. – С. 226–230.

169. Фролова І. Є. Суб'єкт як чинник дискурсивної діяльності / І. Є. Фролова // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2013. – №. 1051. – С. 106–111.
170. Хундснуршер Ф. Основы, развитие и перспективы анализа диалога / Ф. Хундснуршер // Вопросы языкознания. – 1998. – № 2. – С. 38–50.
171. Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения. Английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монографія / І. С. Шевченко. – Харьков : Константа, 1998. – 167 с.
172. Шевченко І. С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике / І. С. Шевченко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 202–205.
173. Шевченко І. С. Дискурс и его категории / І. С. Шевченко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2011. – № 973. – Вып. 68. – С. 6–12.
174. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х. : Константа, 2005. – С. 21–28.
175. Шевченко І. С. Мішель Фуко і дискурсивна парадигма в лінгвістиці / І. С. Шевченко // Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія: Філологія. – 2009. – Т. 12. – № 1. – С. 44–49.
176. Шендельс Е. И. Deutsche Grammatik : [практическая грамматика немецкого языка: Для I–III курсов ин-тов и фак-тов иностр. яз.] / Е. И. Шендельс. – [2-е изд., испр.]. – М. : Высш. школа, 1982. – 400 с.
177. Шкіцька І. Ю. Характеристика комунікативних ситуацій маніпулювання позитивом / І. Ю. Шкіцька // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014. – Вип. 130. – С. 45–50.
178. Шмелев А. Д. Парадоксы адресации / А. Д. Шмелев // Логический анализ языка. Адресация дискурса ; [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик,

2012. – С. 135–148.

179. Юганов В. И. Тематическое ядро текста и пропозиция / В. И. Юганов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1984. – С. 98–103.
180. Яковлева Е. В. Квантификация в современном испанском языке / Е. В. Яковлева // Вестник Челябин. гос. ун-та. – 2010а. – № 22 (203). – Вып. 46. – С. 155–160.
181. Яковлева Е. В. Механизм референции. Тенденции изучения / Е. В. Яковлева // Научные ведомости БелГУ. Серия: Гуманитарные науки. – Белгород : БелГУ, 2010б. – № 18. – Вып. 7. – С. 175–182.
182. Яковлева Е. В. Специфика референции личных местоимений испанского языка / Е. В. Яковлева // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 4. – Том 1 (Гуманитарные науки). – С. 190–195.
183. Abbot B. Reference / B. Abbot // The Pragmatic Encyclopedia. – [L. Cummings (ed.)]. – London, NY : Routledge, 2010а. – P. 387–388.
184. Abbot B. Reference / B. Abbot. – Oxford : Oxford University Press, 2010b. – 308 p.
185. Abbot B. Reference: Foundational issues / B. Abbot // Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning ; [ed. by C. Meinenborn, K. von Steubner, P. Portner]. – Berlin / Boston : Walter de Gruyter, 2011. – Vol. 1. – P. 49–73.
186. Arnovick L. K. The expanding discourse of promises in present-day English / L. K. Arnovick // Pragmatics II. – L., N.Y. : Routledge, 2012. – Vol. V. – P. 334–350.
187. Austin J. L. How to do things with words / J. L. Austin. – Cambridge/Mass. : Harvard Univ. Press, 1962. – 166 p.
188. Ayer A. J. Language, Truth and Logic / A. J. Ayer. – London : V. Gollancz, 1936. – 254 p.
189. Bach K. Conversational implicature / K. Bach // Pragmatics II. – L., N.Y. : Routledge, 2012. – Vol. III. – P. 235–276.

190. Becchio C. Intention / C. Becchio, C. Bertone // *The Pragmatic Encyclopedia* / [L. Cummings (ed.)]. – London, NY : Routledge, 2010. – P. 226–227.
191. Besch W. Duzen, Siezen, Titulieren. Zur Anrede im Deutschen heute und gestern / W. Besch. – Göttingen : Vandenhoeck&Ruprecht, 1996. – 141 S.
192. Betten A. Einige grundsätzliche Überlegungen zur Beschreibung alltagssprachlicher und literarischer Dialoge / A. Betten // *Dialoganalyse*. – Tübingen : Niemeyer, 1986. – S. 3–12.
193. Bilut-Homplewicz Z. Der literarische Dialog als Gegenstand linguistischer Forschung / Z. Bilut-Homplewicz // *Kognitive Aspekte der Sprache*. – Tübingen : Niemeyer, 1996. – S. 17–20.
194. Black M. More about metaphor / M. Black // *Metaphor and thought*. – Cambridge : CUP, 1993. – P. 19–41.
195. Blühdorn H. Negation als Verfahren des Adressatenzuschnitts: Verstehenssteuerung durch Interpretationsrestriktion / H. Blühdorn, A. Deppermann // *Zeitschrift für Deutsche Sprache. Themenheft. Internationale Linguistik des Verstehens* – [Arnulf Deppermann (Hg.)]. – 41. Jahrgang 2013. – S. 6–30.
196. Bosch P. Propositionen / P. Bosch // *Nach-Chomskysche Linguistik. Neuere Arbeiten von Berliner Linguisten*. – [Ballmer T., Posner R. (Hg.)]. – B., N.Y. : de Gruyter, 1985. – S. 299–307.
197. Brandt P. Sprachwissenschaft. Ein roter Faden für das Studium der deutschen Sprache / [P. Brandt, R.-A. Dietrich, G. Schön] ; [2. überarb., aktualisierte Auflage]. – Köln : Böhlau, 2006. – 327 S.
198. Braun F. Anredeforschung: kommentierte Bibliographie zur Soziolinguistik der Anrede / [F. Braun, A. Kohz, K. Schubert]. – Tübingen : Narr, 1986. – 404 S.
199. Braun F. Von unhöflichen Höflichkeitsformen, und was Höflichkeit eigentlich ist / F. Braun, K. Schubert // *SAIS-Arbeitsberichte aus dem Seminar für Allgemeine und Indogermanische Sprachwissenschaft*. – Kiel, 1986. – S. 1–29.
200. Brown J. Assertion / J. Brown, H. Cappèlen. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2011. – 3000 p.

201. Brown P. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena / P. Brown, S. Levinson // Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction (VIII). – [ed. by E. N. Goody]. – Cambridge : CUP, 1978. – P. 52–67.
202. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : CUP, 1987. – 345 p.
203. Brugmann K. Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Sprachen: eine bedeutungsgeschichtliche Untersuchung / K. Brugmann. – Leipzig : Teubner, 1904. – 150 S.
204. Bühler K. Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache / K. Bühler. – Jena : Fischer, 1934. – 434 S.
205. Busse D. Semantik / D. Busse. – Paderborn : Wilhelm Fink, 2009. – 144 S.
206. Caffi C. Mitigation / C. Caffi // Pragmatics of speech actions. – Berlin : de Gruyter Mouton, 2013. – Vol. 2. – P. 235–286.
207. Carnap R. Meaning and Necessity / R. Carnap ; [2nd edn.] – Chicago IL : The University of Chicago, 1956. – 258 p.
208. Castaceda H.-N. On the philosophical foundations of the theory of communication: reference // H.-N. Castaceda // Contemporary perspectives in the philosophy of language. – [P.A. French, T.E.W.H.K. Ueding (eds.)] – Minneapolis : U. of Minnesota, 1979. – P. 125–146.
209. Chapman S. In defense of a code: Linguistic meaning and propositionality in verbal communication / S. Chapman // Journal of Pragmatics. – 2001. – Vol. 33. – P. 1553–1570.
210. Chomsky N. Linguistik und Philosophy / N. Chomsky // Linguistik und Philosophie. – [Grewendorf, Günther, Megge, Georg (Hg.)]. – Fr/M : Athenäum, 1974. – S. 269–312.
211. Clark H. Hearers and Speech Acts / H. H. Clark, T. B. Carlson // Language. – 1982. – 58(2). – P. 332–373.
212. Clark H. Referring as a collaborative process / H. H. Clark, D. Wilkers-Gibbs // Cognition. – 1986. – 22(1). – P. 1–39.
213. Comrie B. Linguistic politeness axes: Speaker-addressee, speaker-referent,

- speaker-bystander / B. Comrie // *Pragmatics Microfiche 1.7: A3-B1*. – Oxford : Oxford Microform, 1976. – P. 1–12.
214. Conte M.-E. Textreferenten und Typen anaphorischer Wiederaufnahme / M.-E. Conte // *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten. Papiere zur Textlinguistik*. – [Wolfgang Heydrich, János S. Petöfi (Hg.)]. – Hamburg : Helmut Buske, 1986. – Bd. 51. – S. 1–15.
215. Culpeper J. Impoliteness and the Weakest Link / J. Culpeper // *Journal of Politeness Research*. – 2005. – № 1 (1). – P. 35–72.
216. Deppermann A. Zur Einführung: Was ist eine «Interaktionale Linguistik des Verstehens»? / A. Deppermann // *Zeitschrift für Deutsche Sprache. Themenheft. Internationale Linguistik des Verstehens*. – [Arnulf Deppermann (Hg.)]. – 41. Jahrgang 2013. – S. 1–5.
217. Diessel H. Deixis and demonstratives / H. Diessel // *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning*. – [ed. by Claudia Meinenborn, Klaus von Heusinger, Paul Portner]. – Berlin; Boston : Walter de Gruyter, 2011. – Vol. 3. – S. 2406–2431.
218. Dijk T. A. van. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach / T. A. van Dijk. – New York : CUP, 2008. – 267 p.
219. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. – 302 p.
220. Donnellan K. Reference and definite descriptions / K. Donnellan // *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. – Cambridge : CUP, 1971. – P. 100–114.
221. Downing P. Proper names as a referential option in English conversation / P. A. Downing // *Studies in Anaphora*. – [B. Fox (ed.)]. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1996. – P. 95–144.
222. Drügh H. Germanistik: Sprachwissenschaft – Literaturwissenschaft – Schlüsselkompetenz / [H. Drügh, S. Komfort-Hein, A. Kraß, C. Meier, G. Rohowski, R. Seidel, H. Weiß (Hg.)]. – Stuttgart, Weimar : J.B. Metzler,

2012. – 509 S.
223. Ehrhard C. Pragmatik / C. Ehrhardt, H. J. Heringer. – Paderborn : Wilhelm Fink, 2011. – 156 S.
224. Ekman P. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage and coding / P. Ekman, W. Friesen // *Semiotica* 1. – 1969. – P. 49–98.
225. Enfield N. J. Reference in Conversation / N. J. Enfield // *The Handbook of Conversation Analysis*. – [Sidnell J., Stivers T. (eds.)]. – Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2012. – P. 433–454.
226. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – [3., kor. Auflage]. – Heidelberg : Julius Groos, 1996. – 888 S.
227. Fillmore C. J. Santa Cruz lectures on deixis 1971 / C. J. Fillmore. – Bloomington, Indiana : Indiana University Linguistic Club, 1975. – 312 p.
228. Foley W. A. Anthropological linguistics : An introduction / W. A. Foley. – Malden, MA : Blackwell, 1997. – 514 p.
229. Ford C. Interactional motivations for reference formulation: He had. This guy had a beautiful, thirty-two Olds / C. E. Ford, B. A. Fox // *Studies in Anaphora*. – [B. Fox (ed.)]. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1996. – P. 145–168.
230. Fraser B. Hedged Performatives / B. Fraser // *Syntax and Semantics*. – N.Y., San Francisco, L. : Academic Press, 1975. – Vol. 3: Speech acts. – P. 187–210.
231. Fraser B. Conversational mitigation / B. Fraser // *Journal of Pragmatics*. – 1980. – Vol. 4. – H. 4. – P. 341–350.
232. Frege G. Über Sinn und Bedeutung / G. Frege // *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*. – Leipzig : Pfeffer, 1892. – Bd. 100(1). – P. 25–50.
233. Glück H. Gegenwartsdeutsch / H. Glück, W. W. Sauer. – Stuttgart : Metzler, 1990. – 218 S.
234. Golato A. Reparaturen von Personenreferenz / A. Golato // *Zeitschrift für deutsche Sprache. Themenheft. Internationale Linguistik des Verstehens*. – [A. Deppermann (Hg.)]. – 41. Jahrgang. – 2013. – S. 31–51.
235. Goodwin Ch. The interactive construction of a sentence in natural conversation /

- Ch. Goodwin // *Everyday language: Studies in Ethnomethodology*. – [Psathas G. (ed.)]. – New York : Irvington, 1979. – P. 97–121.
236. Goodwin Ch. *Participation* / Ch. Goodwin, M. Goodwin // *Companion to Linguistic Anthropology*. – [ed. by A. Duranti]. – Malden, MA : Blackwell, 2004. – P. 222–244.
237. Goodwin Ch. *Interactive footing* / Ch. Goodwin // *Reporting Talk : Reported Speech in Interaction* / [ed. by E. Holt, R. Clift]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – P. 16–46.
238. Graefen G. *Germanistische Sprachwissenschaft. Deutsch als Erst-, Zweit- oder Fremdsprache* / G. Graefen, M. Liedke ; – [2. überarb. Auflage]. – Tübingen : Narr, 2012. – 362 S.
239. Graffe J. *Sich festlegen und verpflichten. Die Untertypen kommissiver Sprechakte und ihre sprachliche Realisierungsformen* / J. Graffe. – Münster : Waxmann, 1990. – 321 S.
240. Grice H. P. *Logic and Conversation* / H. P. Grice // *Syntax and Semantics*. – [ed. by T. Givon]. – N.Y. : Academic Press, 1975. – Vol. 3 : *Speech Acts*. – P. 41–58.
241. Haase M. *Respekt. Die Grammatikalisierung von Höflichkeit* / M. Haase. – Unterschleißheim: Lincom Europa, 1995. – 116 S.
242. Hartmann D. *Zum Verhältnis von Sprachgebrauch und Sozialstruktur bei pronominalen Anredeformen* / D. Hartmann // *Sprachstruktur – Sozialstruktur: Zur linguistischen Theorienbildung*. – Königstein / Ts. : Scriptor, 1978. – S. 85–97.
243. Hartung M. *Formen der Adressiertheit der Rede* / M. Hartung // *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. – [Brinker K., Antos G., Heinemann W., Sager Sven F. (Hg.)]. – Berlin / New York : de Gruyter, 2001. – 2. Halbband. – S. 1348–1355.
244. Head B. F. *Respect degrees in pronominal reference* / B.F. Head // *Universals in Human Language*. – [Joseph H. Greenberg (Hg.)]. – Vol. 3 : *Wordstructure*. – Stanford : Stanford University, 1978. – P. 151–211.

245. Heinrichs J. Sprache: Die Bedeutungsdimension. Das subjektive Spiel der objektiven Bedeutungen (Semantik) / J. Heinrichs. – [2. vollst. überarb. Auflage] – Band 2. – München; Moskau; Warschau; Wien; London; New York : STENO, 2008. – 375 S.
246. Helbig G. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – [10. unveränderte Auflage]. – Leipzig : Enzyklopädie, 1987. – 731 S.
247. Hennig M. Ellipse und Textverstehen / M. Hennig // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 2011. – Band 39. – S. 239–271.
248. Hentschel E. Handbuch der deutschen Grammatik / E. Hentschel, H. Weydt. – [2. durchgearb. Aufl.]. – Berlin, New York : de Gruyter, 1994. – 452 S.
249. Hoffmann L. Mehrfachadressierung und Verständlichkeit / L. Hoffmann // Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. – 1984. – № 55. – S. 71–86.
250. Holly W. Imagearbeit in Gesprächen / W. Holly. – Tübingen : Niemeyer, 1979. – 270 S.
251. Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics / J. Holmes. – London; New York : Longman, 1992. – 412 p.
252. Horn L. WJ-40: implicature, truth, and meaning / L. Horn // Pragmatics II. – L., N.Y. : Routledge, 2012. – Vol. III. – P. 180–211.
253. House J. Sprechaktperformanz im Deutschen: zur Realisierung der Sprechhandlungen BITTEN/AUFFORDERN und SICH ENTSCULDIGEN / J. House // Linguistische Berichte. – 1988. – Heft 114. – S. 114–133.
254. Huang Y. Types of inference: entailment, presupposition and implicature / Y. Huang // Foundations of Pragmatics. Handbooks of Pragmatics 1. – [Bublitz W., Norrick N. (eds.)]. – Berlin : Mouton De Gruyter, 2011. – P. 397–424.
255. Isenberg H. Überlegungen zur Texttheorie / H. Isenberg // Literaturwissenschaft und Linguistik: Ergebnisse und Perspektiven. – [J. Ihwe (Hg.)]. – F./M., 1971. – Band 1. – S. 161–171.
256. Jackendoff R. Semantics and Cognition / R. Jackendoff. – Cambridge : MIT, 1983. – 283 p.

257. Jucker A. H. Linguistic levels: Pragmatics and discourse / A. H. Jucker // English Historical Linguistics. An International Handbook. – [A. Bergs, L. J. Brinton (eds.)]. – Berlin / Boston : de Gruyter, 2012. – Vol. 1. – P. 197–211.
258. Katz J. J. Propositional Structure and Illocutionary force / J. J. Katz. – New York : Crowell, 1977. – 249 S.
259. Keller R. Kollokutionäre Sprechakte / R. Keller // Germanistische Linguistik. – 1977. – Heft 1–2. – S. 1–50.
260. Kissine M. From utterances to speech acts / M. Kissine. – Cambridge : CUP, 2013. – 196 p.
261. Kita S. Pointing: A Foundation Building Block of Human Communication / S. Kita // Pointing. Where Language, Culture and Cognition Meet. – [Kita S. (ed.)]. – Mahwah / New Jersey : Erlbaum, 2003. – P. 1–8.
262. Knobloch C. Funktionale Pragmatik / C. Knobloch // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 2010. – Jg. 38. – H.1 – S. 121–138.
263. Kocsány P. Grundkurs Linguistik. Ein Arbeitsbuch für Anfänger / P. Kocsány. – Paderborn : Wilhelm Fink & Co Verlags KG, 2010. – 226 S.
264. Koll-Stobbe A. Konkrete Lexikologie des Englischen. Entwurf einer Theorie des Sprachkönnens / A. Koll-Stobbe. – Tübingen : Niemeyer, 2000. – 215 S.
265. Kretzenbacher H. L. «Man ordnet ja bestimmte Leute irgendwo für sich ...». Anrede und soziale Deixis / H. L. Kretzenbacher // Deutsche Sprache. – B. : Schmidt, 2010. – № 38. – S. 1–18.
266. Kripke S. Speaker's Reference and Semantic Reference / S. A. Kripke // Midwest Studies in Philosophy: Studies in the Philosophy of Language. – Morris MN : University of Minnesota, 1977. – Vol. 2. – P. 255–276.
267. Krupkina T. V. Sprechakttheoretische Aspekte von Warnungen / T. V. Krupkina // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1023. – Вип. 72. – С. 90–94.
268. Kühn P. Mehrfachadressierung. Untersuchungen zur adressatenspezifischen

- Polyvalenz sprachlichen Handelns / P. Kühn. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 273 S.
269. Lakoff G. More than cool reason: a field guide to poetic metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago : University Press of Chicago, 1989. – 230 p.
270. Lakoff R. The Logic of Politeness; or Minding Your p's and q's / R. Lakoff // Papers from the Ninth Regional Meeting. Chicago Linguistics Society. – Chicago : University of Chicago Press, 1973. – P. 292–305.
271. Lakoff R. Talking Power. The Politeness of Language / R. Lakoff. – Chicago : Basic Books, 1990. – 119 p.
272. Lau J. Propositional Attitudes / J. Lau // The Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences. – [Patrick Colm Hogan (ed.)]. – Cambridge : CUP, 2011. – P. 678–679.
273. Leech G. N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. – L., N.Y. : Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.
274. Leonardi P. Reference and attention / P. Leonardi // Pragmatics of speech actions. – Berlin : de Gruyter Mouton, 2013. – Vol. 2. – P. 363–386.
275. Lerner G. H. On the «semi-permeable» character of grammatical units in conversation: Conditional entry into the turn space of another speaker. / G. H. Lerner // Interaction and Grammar. – [E. Ochs, E. A. Schegloff & S. Thompson (eds.)]. – Cambridge : CUP, 1996. – P. 238–276.
276. Lerner G. H. Reference Recalibration Repairs: Adjusting the Precision of Formulations for the Task at Hand / [G. H. Lerner, G. Bolden, J. Mandelbaum, A. Hepburn] // Research on Language and Social Interaction. – 2012. – 45(2). – P. 191–212.
277. Levinson S. C. Pragmatics / S. C. Levinson. – Cambridge : CUP, 1983. – 438 p.
278. Liedtke F. Grammatik der Illokution. Über Sprechhandlungen und ihre Realisierungsformen im Deutschen / F. Liedtke. – Tübingen : Gunter Narr, 1998. – 288 S.
279. Linsky L. Reference and referents / L. Linsky // Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology. – Cambridge : CUP, 1971. –

P. 76–85

280. Lipka L. An outline of English lexicology: lexical structure, word semantics, and word-formation // L. Lipka. – [2. ed.] – Tübingen : Niemeyer, 1992. – 212 p.
281. Löbner S. Semantik. Eine Einführung / S. Löbner. – Berlin, New York : de Gruyter, 2003. – 387 S.
282. Lüger H. H. Höflichkeit und Höflichkeitsstile / H.-H. Lüger // Höflichkeitsstile. – [2. kor. Aufl.]. – F./M. : Peter Lang, 2002. – S. 3–23.
283. Lyons J. Semantics / J. Lyons. – Cambridge : CUP, 1977. – Vol. 1. – 375 p.
284. Marmaridou S. Deixis / S. Marmaridou // The Pragmatic Encyclopedia. – [L. Cummings (ed.)]. – London, NY : Routledge, 2010. – P. 101–105.
285. McNeill D. Hand and mind: What gestures reveal about thought / D. McNeill. – Chicago : Chicago University, 1992. – 423 p.
286. Meibauer J. Pragmatik / J. Meibauer. – Tübingen : Stauffenburg, 2001. – 208 S.
287. Mey J. L. Pragmatics. An Introduction / J. L. Mey. – Oxford : Blackwell, 1999. – 357 p.
288. Mill J. S. A system of logic, ratiocinative and inductive: being a connected view of the principles and the methods of scientific investigation / J. S. Mill. – London : John W. Parker, 1843. – Vol. 1. – 580 p.
289. Morozova O. I. Speech Manipulation in a Multi-Party Interactive Field / O. I. Morozova // Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія: Філологія. – 2013. – Т. 16. – № 2. – С. 84–91.
290. Mozheiko O. O. Illocutinary characteristics of threatening speech acts in English dialogical discourse / O. O. Mozheiko // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 1022. – Вип. 71. – С. 86–89.
291. Mroczynski R. Grammatikalisierung und Pragmatikalisierung. Zur Herausbildung der Diskursmarken *wobei*, *weil* und *ja* im gesprochen Deutsch / R. Mroczynski. – Tübingen : Narr Francke Attempto, 2012. – 254 S.
292. Müller C. Redebegleitende Gesten. Kulturgeschichte. Theorie. Sprachvergleich /

- C. Müller. – Berlin : A. Spitz, 1998. – 314 S.
293. Musan R. Informationsstruktur / R. Musan. – Heidelberg : Universitätsverlag Winter, 2010. – 100 S.
294. Niehaus M. Rat geben. Zu Theorie und Analyse des Beratungshandeln / M. Niehaus. – Bielefeld : Transkript, 2014. – 324 S.
295. Panchenko I. M. Implizite Adressatenreferenz im dialogischen Diskurs / I. M. Panchenko // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik, 17-19 вересня 2012 р. : тези укр.-нім. наук. конф. – Donezk : Nationale Universität Donezk, 2012a. – S. 148–149.
296. Panchenko I. M. Explizite und implizite Adressatenanrede im deutschsprachigen dialogischen Diskurs / I. M. Panchenko // Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць – Донецьк : ДонНУ, 2012b. – Вип. 26. – С. 76–84.
297. Park Song Chol. Kommunikative Indirektheit: Eine Untersuchung ihrer sprachtheoretischen Relevanz sowie ihrer Funktionsweise und Leistung / Song Chol Park. – Münster : LIT, 2000. – 304 S.
298. Peter G. Zur Richtigkeit und Interpretation der Metapher : Kognitive Funktion und rekonstruktive Schemainterpretation / G. Peter // Intention – Bedeutung – Kommunikation. – [Preyer G., Ulkan M., Ulfig A. (Hg.)]. – Opladen : Westdt. Verlag, 1997. – S. 195–216.
299. Petter Y. Wer redet hier zu wem? Beobachtungen zur Adressierung von Äußerungen im Unterricht / Y. Petter-Zimmer // Interdisziplinäre Sprachforschung und Sprachlehre. Tübinger Beiträge zur Linguistik. Festschrift für Albert Raasch. – [E. Leupold, Y. Petter (Hg.)]. – Tübingen, 1990. – S. 129–139.
300. Petter-Zimmer Y. Politische Fernsehdiskussionen und ihre Adressaten / Y. Petter-Zimmer // Kommunikation und Institution. – Tübingen : Narr, 1990. – № 19. – 325 S.
301. Potts Ch. Conventional implicatures: a distinguished class of meanings /

- Ch. Potts // *Pragmatics II.* – London, New York : Routledge, 2012. – Vol. III. – P. 336–365.
302. Powell G. *Language, thought and reference* / G. Powell. – Basingstoke [u. a.] : Palgrave Macmillan, 2010. – IX. – 217 p.
303. Preyer G. *Kognitive Semantik – Sprechaktsemantik* / G. Preyer // *Intention – Bedeutung – Kommunikation* ; [ders. et. al. (Hg.)]. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1997. – S. 74–138.
304. Rauch G. *Aspects of Deixis* / G. Rauch // *Essays on Deixis* / [G. Rauch (ed.)]. – Tübingen : Narr, 1983. – P. 9–60.
305. Rolf E. *Sprachliche Informationshandlungen* / E. Rolf. – Göppingen : Kümmerle, 1983. – 232 S.
306. Rolf E. *Sagen und Meinen* / E. Rolf. – Opladen : Westdeutscher, 1994. – 269 S.
307. Russell B. *On denoting* / B. Russell // *Mind: New Series.* – 1905. – Vol. 14. – № 56. – P. 479–493.
308. Sacks H. *A simplest systematics for the organization of turn taking for conversation* / H. Sacks, E. Schegloff, G. Jefferson // *Studies in the organization of conversational interaction.* – [J. Schenkein, (ed.)]. – New York, 1978. – P. 7–55.
309. Sacks H. *Two Preferences in the Organization of Reference to Persons in Conversation and Their Interaction* / H. Sacks, E. A. Schegloff // *Everyday Language : Studies in Ethnomethodology.* – [G. Psathas (ed.)]. – New York : Irvington, 1979. – P. 15–21.
310. Sacks H. *Lectures on conversation* / H. Sacks. – [ed. by G. Jefferson]. – Vol. 2. – Oxford : Blackwell, 1995. – 1520 p.
311. Sadock J. M. *Speech Acts Idioms* / J. M. Sadock // *Papers from the eighth regional meeting of the Chicago Linguistic Society.* – [P. M. Paranteau, G. C. Phares (eds.)]. – Chicago : Chicago Linguistic Society, 1972. – P. 329–339.
312. Sbisà M. *Locution, illocution, perlocution* / M. Sbisà // *Pragmatics of speech actions.* – Berlin : de Gruyter Mouton, 2013. – Vol. 2. – P. 25–76.

313. Schank G. Untersuchungen zum Ablauf natürlicher Dialoge / G. Schank. – München : Hueber, 1981. – 325 S.
314. Schegloff E. A. Some Practices for Referring to Persons in Talk-in-Interaction: A Partial Sketch of a Systematics / E. A. Schegloff // Studies in Anaphora. – [B. Fox (ed.)]. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1996. – P. 437–485.
315. Schiffrin D. Discourse analysis (linguistic) / D. Schiffrin // The Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences. – [ed. by P. C. Hogan]. – Cambridge : CUP, 2011. – P. 262–266.
316. Schmelz M. P. Psychologie der Höflichkeit. – Analyse des höflichen Aufforderns im betrieblichen Kontext am Beispiel von Arbeitsanweisungen / M. P. Schmelz. – Fr./M. et al. : Lang, 1994. – 226 S.
317. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / M. Schwarz. – [3. vollst. überarb. u. erw. Auflage]. – Tübingen und Basel : A. Francke, 2008. – 298 S.
318. Schwarz-Friesel M. Sprache und Emotion / M. Schwarz-Friesel. – Tübingen : Narr Francke Attempto, 2007. – 401 S.
319. Schwarz-Friesel M. Reference and anaphora / M. Schwarz-Friesel, M. Consten // Foundations of Pragmatics. (Handbooks of Pragmatics 1). – [Norrick N. (ed.)]. – Berlin : Mouton De Gruyter, 2011. – P. 347–372.
320. Schwitalla J. Gesprochenes Deutsch / J. Schwitalla. – [4., neu bearb. u. erw. Auflage]. – Berlin : Erich Schmidt, 2012. – 266 S.
321. Searle J. R. Reference as a speech act / J. R. Searle // Speech acts. An Essay of the Philosophy of Language – London : CUP, 1969a. – P. 77–96.
322. Searle J. R. Speech Acts / J. R. Searle. – Cambridge : CUP, 1969b. – 306 p.
323. Searle J. R. Metapher / J. R. Searle // ders.: Ausdruck und Bedeutung. Untersuchungen zur Sprechakttheorie. – [üb. von A. Kemmerling]. – Fr./M. : Suhrkamp, 1982. – S. 98–138.
324. Searle J. R. Meaning, Communication, and Representation / J. R. Searle // Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, and Ends. – [Grandy R., Warner R. (ed.)]. – Oxford : Clarendon, 1986. – P. 209–226.
325. Sennholz K. Grundzüge der Deixis / K. Sennholz. – [2. Aufl., bearb. u. hrsg. v.

- Peter Canisius]. – Budapest : Nernzeti Tankönyvkiadó Rt., 1996. – 272 S.
326. Shaer B. Dislocated Elements in Discourse: Syntactic, Semantic, and Pragmatic Perspectives / [B. Shaer, Ph. Cook, W. Frey, C. Maienborn]. – Routledge, 2012. – 486 p.
327. Short M. Discourse Analysis and the Analysis of Drama / M. Short // Language, discourse and literature. An Introductory Reader In Discourse Stylistics. – [R. Carter and P. Simpson (eds.)]. – London : Unwin Hyman Ltd, 1989. – P. 39–167.
328. Spitzmüller J. Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse / J. Spitzmüller, I. H. Warnke. – Berlin, Boston : de Gruyter, 2011. – 236 S.
329. Stalnaker R. S. Pragmatics / R. S. Stalnaker // Präsuppositionen in Philosophie und Linguistik. – [János S. Petöfi, Dorothea Franck (eds.)]. – F./M. : Athenäum, 1973. – S. 389–408.
330. Stivers T. Alternative recognitionals in person reference / T. Stivers // Person reference in interaction: Linguistic, cultural, and social perspectives / [Enfiel N. J., Sivers T. (eds.)]. – Cambridge : CUP, 2007. – P. 73–96.
331. Strawson P. F. On referring / P. F. Strawson // Mind. – 1950. – Vol. 59 – № 235. – P. 320–344.
332. Stukenbrock A. Referenz durch Zeigen : Zur Theorie der Deixis / A. Stukenbrock // Deutsche Sprache. – 2009. – 37. Jahrgang. – S. 289–315.
333. Tesnière L. Elément de syntaxe structurale / L. Tesnière. – Paris : Klincksieck, 1959. – 672 p.
334. Textor M. (Frege on) Sense and reference / M. Textor // Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning. – [C. Meienborn, K. von Heusinger, P. Portner (eds.)]. – Berlin / Boston : Walter de Gruyter, 2011. – Vol. 1. – P. 25–48.
335. Thrane T. Referential-semantic analysis : aspects of a theory of linguistic reference / T. Thrane. – Cambridge : CUP, 1980. – 256 p.
336. Trabant J. Die Sprache / J. Trabant. – München : C. H. Beck oHG, 2009. – 127 S.

337. Ulrich W. Der verdeckte Fingerzeig. Die Anspielung als Form elaborierter Verständigung, aufgezeigt am Beispiel des Anspielungswitzes / W. Ulrich // *Miscellanea Linguistica: Arbeiten zur Sprachwissenschaft*. – Fr./M. : Peter Lang GmbH, 2011. – S. 249–260.
338. Ungerer F. An introduction to cognitive linguistics / F. Ungerer, H-J. Schmidt. – London [u. a.] : Longman, 1996. – 306 p.
339. Vater H. Einführung in die Textlinguistik: Struktur, Thema und Referenz in Texten / H. Vater. – [3., überarbeitete Auflage]. – München : Wilhelm Fink, 2001. – 221 S.
340. Vater H. Referenz / H. Vater. – Linguistik. – München : Wilhelm Fink, 2005. – 206 S.
341. Vendler Z. Linguistics in Philosophy / Z. Vendler. – Ithaca, NY : Cornell University, 1967. – 203 p.
342. Wagner F. Implizite sprachliche Diskriminierung als Sprechakt. Lexikalische Indikatoren impliziter Diskriminierung in Medientexten / F. Wagner. – Tübingen : Narr, 2001. – 180 S.
343. Wagner K. R. Pragmatik der deutschen Sprache / K. R. Wagner. – Fr./M : Lang, 2001. – 495 S.
344. Waßner U. H. Sprachliche Propositionalitäts-tests / U. H. Waßner // Satz – Text – Diskurs. – [Beckmann S., Frilling S. (Hg.)]. – Tübingen: Niemeyer, 1994. – Bd. 1. – S. 161–170.
345. Wimmer R. Referenzsemantik. Untersuchungen zur Festlegung von Bezeichnungsfunktionen sprachlicher Ausdrücke am Beispiel des Deutschen / R. Wimmer. – Tübingen : Niemeyer, 1979. – 194 S.
346. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Fr./M. : Suhrkamp, 1976. – S. 812–834.
347. Wunderlich D. Was ist das für ein Sprechakt? / D. Wunderlich // Sprechakttheorie und Semantik. – Fr./M. : Suhrkamp, 1979. – S. 275–324.
348. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Stecker. – Band 1. – Berlin, New York : de Gruyter, 1997. – 952 S.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

349. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і гол. редактор В. Т. Бусел.] – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
350. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов (КСКТ) / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина] ; под общей редакцией Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. фак-т МГУ имени М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
351. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
352. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
353. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bd. / [Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter Leitung von Günther Drosdowski]. – Mannheim, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1976. – Bd. 1 (A–Ci). – 2992 S.
354. Wörterbuch der Kognitionswissenschaften. – [G. Strube (Hg.)]. – Stuttgart : Klett-Cotta, 1996. – 870 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Bauer W. Change / W. Bauer // *Spectaculum* 14. – Frankfurt am M. : Suhrkamp, 1971. – S. 7–58.
2. Bauersima I. Film / I. Bauersima, R. Desvignes // *Theater, Theater: Aktuelle Stücke* 13. – Frankfurt am Main : Fischer, 2003. – S. 7–95.
3. Bieber H. Kaiserhof / H. Bieber. – Dortmund : GRAFIT, 1996. – 260 S.
4. Bloom L. Rosen in Sankt Johannis / L. Bloom. – Frankfurt am Main [u.a.] : Fouque Literaturverlag, 2002. – 287 S.
5. Brand J. Küsse niemals deinen Boss / J. Brand. – Bergisch Gladbach : Bastei, 1997. – 221 S.
6. Braun V. Tinka / V. Braun // *ders. Stücke* 1. – Fr./M. : Suhrkamp, 1981. – S. 133–188.
7. Busch A. Mord stinkt zum Himmel / A. Busch. – Düsseldorf : ECON Taschenbuch, 1996. – 295 S.
8. Feth M. Der Erdbeerenpflücker / M. Feth. – München : cbt, 2003. – 351 S.
9. Feth M. Der Mädchenmaler / M. Feth. – München : cbt, 2005. – 383 S.
10. Feth M. Der Scherbensammler / M. Feth. – München: cbt, 2007. – 283 S.
11. Feth M. Der Teufelsengel / M. Feth. – München: cbt, 2009. – 410 S.
12. Fitzek S. Die Therapie: Psychothriller / S. Fitzek. – München : Knaur, 2006. – 336 S.
13. Fleißer M. Pioniere in Ingolstadt / M. Fleißner // *Spectaculum* 13. – Fr./M.: Suhrkamp, 1970. – S. 87–125.
14. Franz A. Das Verlies / A. Franz. – München : Knaur, 2004. – 460 S.
15. Gier K. Ach, wär ich nur zu Hause geblieben: Lustige Urlaubsgeschichten / K. Gier. –Bergisch Gladbach : Bastei Lübbe GmbH & Co KG, 2007. – 205 S.
16. Gier K. Auf der anderen Seite ist das Gras viel grüner / K. Gier. – Köln : Bastei Lübbe GmbH & Co KG, 2011. – 282 S.
17. Gier K. Die Laufmache. Die Braut sagt leider nein: Zwei Romane in einem Band / K. Gier. – Köln : Bastei Lübbe GmbH & Co KG, 2006. – 477 S.

18. Gier K. Ein unmoralisches Sonderangebot / K. Gier. – Köln : Bastei Lübbe GmbH & Co KG, 2004. – 302 S.
19. Gier K. Für jede Lösung ein Problem / K. Gier. – Bergisch Gladbach : Verlagsgruppe Lübbe GmbH & Co KG, 2007. – 300 S.
20. Gier K. Jungs sind wie Kaugummi / K. Gier. – Würzburg : Arena, 2007. – 199 S.
21. Gier K. Lügen, die von Herzen kommen / K. Gier. – Köln : Bastei Lübbe GmbH & Co KG, 2002. – 283 S.
22. Grube I. Männer sind wie Schokolade / I. Grube // Die Frau in der Gesellschaft. – Frankfurt am Main : Fischer, 1998. – 141 S.
23. Haas W. Auferstehung der Toten / W. Haas. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1996. – 154 S.
24. Hacke A. Das Beste aus meinem Leben / A. Hacke. – München : Antje Kunstmann GmbH, 2003. – 283 S.
25. Handtke P. Die Unvernünftigen sterben aus / P. Handtke. – Frankfurt am M. : Suhrkamp, 1973. – 100 S.
26. Harbeke S. schnee im april / S. Harbeke // Theater, Theater: Aktuelle Stücke 12. – Fr./M. : Fischer, 2002. – S. 171–228.
27. Heller E. Beim nächsten Mann wird alles anders / E. Heller. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1999. – 425 S.
28. Heller E. Der Mann, der's wert ist / E. Heller. – München : Knaur, 1999. – 580 S.
29. Heller E. Erst die Rache, dann das Vergnügen / E. Heller. – München : Droemer Knaur, 1997. – 318 S.
30. Hertz A. Goldstück / A. Hertz. – München : Knaur, 2010. – 355 S.
31. Hertz A. Sternschnuppen / A. Hertz. – München : Knaur, 2007. – 478 S.
32. Hertz A. Wunschkonzert / A. Hertz. – München : Knaur, 2011. – 378 S.
33. Horváth Ödon von. Hin und her / Ödon von Horváth // ders. Gesammelte Werke. – Bd. 3: Komödien. – Fr./M. : Suhrkamp, 1978. – S. 201–272.
34. Horváth Ödon von. Rund um den Kongress / Ödon von Horváth // ders.

- Gesammelte Werke. – Bd. 3: Komödien. – Fr./M. : Suhrkamp, 1978. – S. 75–138.
35. Horváth Ödon von. Zur schönen Aussicht / Ödon von Horváth // *Spectaculum* 18. – Fr./M. : Suhrkamp, 1973. – S. 225–269.
 36. Jaud T. Millionär. Der Roman / T. Jaud. – Fr./M. : S. Fischer, 2008. – 300 S.
 37. Kirchhoff B. Schundroman / B. Kirchhoff. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 2003. – 316 S.
 38. Konsalik H. G. Bernsteinzimmer / H. G. Konsalik. – München : Wilhelm Heyne, 2001. – 514 S.
 39. Konsalik H. G. Das geschenkte Gesicht / H. G. Konsalik. – Köln : H+L, 1999. – 515 S.
 40. Kroetz F.-X. Maria Magdalena / F.-X. Kroetz // ders. *Gesammelte Stücke*. – Fr./M. : Suhrkamp, 1976. – S. 417–476.
 41. Kroetz F.-X. Oberösterreich / F.-X. Kroetz // ders. *Gesammelte Stücke*. – Fr./M. : Suhrkamp, 1976. – S. 383–416.
 42. Kroetz F.-X. Stallerhof / F.-X. Kroetz // ders. *Gesammelte Stücke*. – Fr./M. : Suhrkamp, 1976. – S. 135–158.
 43. Lind H. Der Mann, der wirklich liebte / H. Lind. – München : Diana, 2010. – 367 S.
 44. Lind H. Die Zauberfrau / H. Lind. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 1995. – 523 S.
 45. Lind H. Herzgesteuert. Roman / H. Lind. – München : Diana, 2010. – 398 S.
 46. Lind H. Verwandt in alle Ewigkeit / H. Lind. – München : Diana, 2015. – 429 S.
 47. Link C. Am Ende des Schweigens / C. Link. – München: Blanvalet, 2003. – 602 S.
 48. Link C. Das andere Kind / C. Link. – München : Blanvalet, 2009. – 667 S.
 49. Link C. Das Echo der Schuld / C. Link. – München : Blanvalet, 2006. – 542 S.
 50. Link C. Der Beobachter / C. Link. – München : Blanvalet, 2012. – 652 S.
 51. Link C. Der fremde Gast / C. Link. – München : Wilhelm Goldmann, 2005. – 480 S.

52. Link C. Die letzte Spur / C. Link. – München : Wilhelm Goldmann, 2008. – 637 S.
53. Link C. Die Rosenzüchterin / C. Link. – München : Blanvalet, 2000. – 606 S.
54. Link C. Die Täuschung / C. Link. – München : Blanvalet, 2009. – 495 S.
55. Mulansky S. Tod der Unschuld / S. Mulansky. – Reinbeck bei Hamburg : Rowohlt, 2000. – 256 S.
56. Neuhaus N. Eine unbeliebte Frau / N. Neuhaus. – Berlin : List Taschenbuch, 2014. – 3. Auflage. – 382 S.
57. Noll I. Die Apothekerin / I. Noll. – Zürich : Diogenes, 1996. – 249 S.
58. Noll I. Die Häupter meines Lebens / I. Noll. – Zürich : Diogenes, 1994. – 280 S.
59. Noll I. Ehrenwort / I. Noll. – Zürich : Diogenes, 2010. – 334 S.
60. Noll I. Falsche Zungen / I. Noll. – Zürich : Diogenes, 2004. – 230 S.
61. Pressler M. Bitterschokolade / M. Pressler. – Weinheim, Basel : Gulliver von Beltz & Gelberg, 2006. – 160 S.
62. Roth P. Der Mann an Noahs Fenster / P. Roth // Beste deutsche Erzähler 2003. – München : Deutsche Verlagsanstalt, 2003. – S. 16–57.
63. Sachau M. Kalt Duscher / M. Sachau. – Berlin : Ullstein, 2009. – 400 S.
64. Schertenleib H. Radio Kaschmir / H. Schertenleib // Theater, Theater: Aktuelle Stücke 12. – Fr./M. : Fischer, 2002. – S. 311–364.
65. Schünemann C. Der Frisör / C. Schünemann. – Zürich : Diogenes, 2004. – 256 S.
66. Sonnenberg, J. von. Paris ist eine Sünde wert / J. von Sonnenberg. – Hamburg : Mohndruck Creativ Service, 1991. – 117 S.
67. Sperr M. Landshuter Erzählungen / M. Sperr // Wunschkonzert. – M. : Raduga, 1983. – S. 265–330.
68. Steinfest H. Die feine Nase der Lilli Steinbeck / H. Steinfest. – München : Piper, 2007. – 346 S.
69. Stolper A. Konferenz mit Knarrpanti / A. Stolper // ders. Die Karriere des Seiltänzers: Neun Erzählungen und ein Stück. – Rostock : Hinstorff, 1981. – S. 49–93.

70. Strauß B. Die Fremdenführerin. Stück in Zwei Akten / B. Strauß. – München : Taschenbuch, 1991. – 77 S.
71. Suter M. Der Koch / M. Suter. – Zürich : Diogenes, 2010. – 320 S.
72. Suter M. Ein perfekter Freund / M. Suter. – Zürich : Diogenes, 2003. – 339 S.
73. Suter M. Montecristo / M. Suter. – Zürich : Diogenes, 2015. – 310 S.
74. Suter M. Small World / M. Suter. – Zürich : Diogenes, 1997. – 323 S.
75. Thoma L. Beginn einer Liebesgeschichte / L. Thoma // Hundetraum und andere Verwirrungen. – Madrid : Editorial Idiomias, 2001. – S. 33–44.
76. Thoma L. Eine Serviette, zwei Gläser / L. Thoma // Die Blaumacherin. – Madrid : Editorial Idiomias, S. L. Unipersonal, 2010. – S. 12–17.
77. Vogeley C. Melonentango / C. Vogeley. – München : Knaur, 2007. – 378 S.
78. Wiener H. Eine schöne Bescherung / H. Wiener // Krokodile fliegen nicht. Satiren. – [Ungekürzte Ausgabe]. – F. a. M.; Berlin : Ullstein, 1993. – 262 S.
79. Wiener H. Der Attaché / H. Wiener // Ein Grund zum Feiern: Satiren. – Ungekürzte Ausg. – F./M., Berlin : Ullstein, 1993. – S. 153–159.
80. Wiener H. Picknicks im Wald / H. Wiener // Ein Grund zum Feiern: Satiren. – [Ungekürzte Ausgabe]. – F./M., Berlin : Ullstein, 1993. – S. 63–71.
81. Wiener H. Wie erziehe ich einen Hund / H. Wiener // Ein Grund zum Feiern: Satiren. – [Ungekürzte Ausgabe]. – F./M., Berlin : Ullstein, 1993. – S. 17–24.
82. Wilkinson L. Das Schloss auf den Klippen / L. Wilkinson. – Hamburg : CORA, 2009. – 140 S.
83. Wortberg C. Die Farbe der Angst / C. Wortberg. – Stuttgart / Wien : Thienemann, 2006. – 141 S.